J. J. ROUSSEAU

YALNIZ GEZERİN DÜŞLEMLERİ

Çeviren:
Reşat Nuri Darago

Cumhuriyet

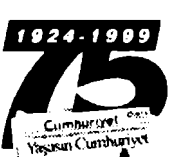
Bu kitabın hazırlanmasında Yalnız Gezerin Düşlemleri'nin MEB Fransız Klasikleri dizisinde Yalnız Gezerin Hayalleri adıyla yayınlanan birinci baskısı temel alınmış ve çeviri dili günümüz Türkçesine uyarlanmıştır.

Yayına hazırlayan Egemen Berköz
Dizgi : Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı : Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti.
Temmuz 1999

JEAN-JACQUES
ROUSSEAU

YALNIZ GEZERİN DÜŞLEMLERİ

Fransızca'dan çeviren:
Reşat Nuri DARAGO

75. yıl coşkusuyla...

Hümanizma ruhunu anlama ve duymada ilk aşama, insan varlığının en somut anlatımı olan sanat yapıtlarının benimsenmesidir. Sanat dallan içinde edebiyat, bu anlatımın düşünce öğeleri en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir ulusun, diğer ulusların edebiyatlarını kendi dilinde, daha doğrusu kendi düşüncesinde yinelemesi; zekâ ve anlama gücünü o yapıtlar oranında artırması, canlandırması ve yeniden yaratması demektir. İşte çeviri etkinliğini, biz, bu bakımdan önemli ve uygarlık davamız için etkili saymaktayız. Zekâsının her yüzünü bu türlü yapıtlann her türlüsüne döndürebilmiş uluslarda düşüncenin en silinmez aracı olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyatın, bütün kitlenin ruhuna kadar işleyen ve sinen bir etkisi vardır. Bu etkinin birey ve toplum üzerinde aynı olması, zamanda ve mekânda bütün sınırlan delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi ulusun kitaplığı bu yönde zenginse o ulus, uygarlık dünyasında daha yüksek bir düşünce düzeyinde demektir. Bu bakımdan çeviri etkinliğini sistemli ve dikkatli bir biçimde yönetmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemeyen Türk aydınlanna şükran duyuyorum. Onların çabalarıyla beş yıl içinde, hiç değilse, devlet eliyle yüz ciltlik, özel girişimlerin çabası ve yine devletin yardımıyla, onun dört beş katı büyük olmak üzere zengin bir çeviri kitaplığımız olacaktır. Özellikle Türk dilinin bu emeklerden elde edeceği büyük yararı düşünüp de şimdiden çeviri etkinliğine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okurunun elinde değildir. 23 Haziran 1941.

Milli Eğitim Bakanı
Hasan Âli Yücel

SUNUŞ

Cumhuriyet'le başlayan Türk Aydınlanma Devrimi'nde, dünya klasiklerinin Hasan Âli Yücel öncülüğünde dilimize çevrilmesinin, kuşkusuz önemli payı vardır.

Cumhuriyet gazetesi olarak, Cumhuriyetimizin 75. yılında, bu etkinliği yineleyerek, Türk okuruna bir "Aydınlanma Kitaplığı" kazandırmak istedik.

Bu çerçevede, 1940'lı yıllardan başlayarak Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanan dünya klasiklerini okurlarımıza sunmaya başladık.

Büyük ilgi gören bu etkinliği Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanmamış -ancak Aydınlanma Devrimi yarıda kalmasaydı yayınlanacağına kesinlikle inandığımız- dünya klasiklerini de katarak sürdürüyoruz.

Cumhuriyet

YALNIZ GEZERİN DÜŞLEMLERİ

(Les rêveries du promeneur solitaire)

BİRİNCİ GEZİ

İşte, yeryüzünde yalnızım; kendimle baş başayım; artık ne kardeşim var, ne benzerim, ne de dostum. İnsanların en seveceni, en cana yakını, bu insanlar arasından söz birliğiyle çıkarıldı. Bunlar, düşmanlıklarını hainliğin son sınırına götürerek, duyarlı ruhuma hangi üzüntünün daha çok dokunabileceğini araştırdılar ve beni kendileriyle birleştiren bağların hepsini kesip attılar. Kendileri istemeseler de, onları sevebilecektim; sevgimden ancak insan olmaktan çıkmak yoluyla kurtuldular. Öyle istediklerine göre, şimdi benim için yabancı, adı sanı bilinmeyen insanlar onlar; birer hiçler! Ama, onlardan ve her şeyden sıyrılmış bulunan ben neyim? Bana bunu araştırmak kalıyor. Ne çare ki, önce benim durumuma bir bakmak gerek; sözü benzerlerimden kendime aktarmak için de gerekli bu.

Bu garip duruma düşeli on beş yıldan çok geçtiği halde, yine de düş gibi geliyor. Hâlâ sindirim güçlüğü çektiğimi, kötü uyuduğumu ve uyanınca dostlarıma yine kavuşacağımı sanıyorum. Evet, hiç kuşkusuz, ayrımına varmadan uyanıklıktan uykuya, daha doğrusu yaşamdan ölüme

geçmiş olacağım. Her nasılsa, eşya doğasından çıkarak, içinde bir şey seçemediğim bir düşleme yuvarlandım. Ve bugünkü durumumu ne denli çok düşünürsem, nerede bulunduğumu o denli az anlıyorum.

Ah, varacağım sonu önceden nasıl anlayabilirdim; beni pençesine aldığı bugün bile anlayamıyorum. Hiç değişmeyen, hâlâ ne idiyse o olan benim, bir gün gelip bir canavar, zehir saçan bir adam, bir öldürmen (katil) sayılacağımı, insanoğlunun nefret ettiği ayak takımının oyuncağı olacağımı, gelen geçenin beni yüzüme tükürerek selâmlayacağını, bütün bu kuşağın söz birliğiyle beni diri diri gömmekten hoşlanacağını kestirmeye sağduyum izin verir miydi? Şaşkınlık ve katlanamayış, beni on yıldır dinmeyen bir sabuklama nöbeti içine attı. Bu sürede de yanlış üstüne yanlış, budalalık üstüne budalalık yaparak, önlemsizliğimden dolayı talihimi ellerine alanlara yazgımı kesin olarak belirlemeye yarayacak birçok silah vermiş oldum.

Uzun zaman boşuna var gücümle çırpındım. Becerikli, ikiyüzlü, usta ve önlemli olmadığım gibi, açık sözlü, sabırsız ve çabuk kızar bir kişi olduğum için çırpındıkça daldım ve düşmanlarıma, bana yeni yeni kötülükler etme konusunda, asla savsaklamadıkları fırsatları verdim. Sonunda, çabamın yararsızlığını, boşuna üzüldüğümü görüp, geri kalan tek karara vardım ki, o da yazgıya başkaldırmadan boyun eğmekti. Acı ve boşuna bir karşı koymanın yorgunluğuyla uzlaşamayan o her şeye katlanmanın verdiği dinginlikle derdimi unutabildim.

Bu dinginliğe bir etken daha karıştı. Acımasız düş-

manlarım, bana çektirme konusunda daha başka düzenler düşünürken birini unuttular ki, o da her seferinde yeni bir darbe indirerek acımasızlıklarının etkisini sürekli tazelemekti. Bana ufak bir umut ışığı bırakmak becerisini gösterseydiler, bu umut sayesinde beni hâlâ ellerinde tutar, oyalayabilir, gerçekleşmeyen bekleyişimle beni yeni bir üzüntüye mahkûm edebilirlerdi. Ancak, ellerindeki araçların hepsini birden kullanmadan tükettiler; bana hiçbir şey bırakmamakla kendilerini de her şeyden yoksun ettiler. Beni boğdukları kara çalma, alay, rezillik ve aşağılanma ne artabilir, ne de eksilebilir; ne onlar yeğinleştirebilirler, ne de ben bundan sıyrılabilirim. Perişanlığımı en son sınırına vardırmakta öyle çok çabaladılar ki, bütün insan gücü, cehenneme özgü bütün hilelerin yardımıyla bile, ona hiçbir şey katamaz. Beden sızısı bile bu acıyı çoğaltacağına avutur, beni inletirken içimi çekmekten kurtarır; vücudumun parçalanması yüreğimin parçalanmasını durdurur.

Artık her şey oldu; daha ne korkum var onlardan? Beni daha kötü bir duruma getiremeyeceklerine göre, yeni korkulara düşüremezler. Kaygı ve korku, işte sayelerinde kurtulduğum iki belâ; bu da bir kazançtır. Gerçek dertler beni daha az etkiler; uğradığım dertlere katlanırım, ama korktuklarıma asla. Onlar telâşlı düşlemimle türlü biçimlere girer; genişler, büyür; onları beklemek, karşılaşmaktan daha korkunçtur; tehdit, vuruşun kendisinden daha kötü. Ama gerçekleştiler mi düşlemlikleri yitip asıl niteliklerini bulurlar. O zaman, bu dertleri sandığımdan daha hafif görür ve acılar ortasında ferahlarım. Öylece herhangi yeni bir kaygıdan ve umutsuzluğun üzüntüsünden kurtu-

lur, hiçbir şeyin daha çok ağırlaştıramayacağı bir duruma alışma sayesinde günden güne daha kolay çeker olurum ve zamanla duyarlığım azaldığı için onu uyandırmak güçleşir. Düşmanlarım, düşmanlıklarının bütün araçlarını hesapsızca tüketmekle, bana öyle bir iyilik ettiler; beni egemenlikleri altında tutamaz oldular. Ben de artık onlarla eğlenebilirim.

Henüz iki ay geçmemiştir ki, yüreğime yeniden tam bir erinç geldi. Çoktan beri hiçbir şeyden ürkmez olmuştum; ama hâlâ umudum vardı. Ve, kimileyin beslenen, kimileyin aldatılan bu umut, binbir türlü istek ve düşüncenin beni alt üst etmesine araç olmuştu. Hüzünlü ve aynı zamanda beklenmeyen bir olay, sonunda yüreğimdeki bu zayıf umut ışığını da söndürerek yeryüzündeki yazgımı kesin bir biçimde belirledi. O günden beri koşulsuz bir boyun eğiş içine girdim ve dinginliğe kavuştum.

Bana karşı olan düzeni bütün olarak görmeye başlar başlamaz, sağ kaldıkça, halkı yeniden kendimden yana çevirmeyi başaramayacağımı iyice anladım; aslında karşılıklı olmasına olanak kalmayan bu barışın artık bir yararı da yoktu. İnsanlar bundan sonra bana dönseler de, beni bulamayacaklardı. Onlarla ilişkilerim, bana aşıladıkları beğenmezlik yüzünden hem anlamsız, hem de benim için bir yük olacaktı; yalnızlığımda onlarla birlikte yaşamakta bulamayacağım bir mutluluk buluyorum; insanlar, toplum yaşamının bütün zevkini yüreğimden kopardılar. Artık bu yaşta o zevki duyamam; iş işten geçti. Bundan böyle iyilik de kötülük de etseler, onlardan gelen her şeye karşı il-

gisizim; ne yaparlarsa yapsınlar, karşıtlarım benim için bir şey yapamazlar.

Ama yine geleceğe bel bağlıyor, daha insaflı bir kuşağın, bugünkü kuşağın benim için verdiği yargıları ve bana uygun gördüğü davranışı inceleyerek, kendisini yönetenlerin hilesini ortaya çıkaracağını ve sonunda beni olduğum gibi göreceğini umuyorum. Bu umuttur ki, bana "Konuşmalar"ımı yazdırdı ve (beni), onları gelecek kuşaklara bırakma konusunda delice bin türlü girişime yöneltti. Uzak bir gelecekle ilgili olan bu umudum, (beni) yaşadığım dönemde henüz insaflı bir yürek ararken kapıldığım yürek çarpıntılarına düşürdü; uzaklaştırmak istediğim o umutlar, aynı zamanda beni bugünün insanlarının oyuncağı durumuna koyuyordu. Bu bekleyişimi ne üzerine kurduğumu "Konuşmalar"ımda söyledim. Oysa yanılıyormuşum. Yanıldığımı, son saatimde ve henüz zaman geçmeden bir kaygısızlık ve dinlenme arası bulabilecek denli erken anladım. O ara, sözünü ettiğim dönemde başladı; artık kesilmeyeceğini sanmama yola açan kimi nedenler var.

Halkın benden yana döneceğini ummaktaki yanılgımı yeni yeni düşüncelerle ölçmeden gün geçmiyor; bunda zamanın etkisini bile beklemek yanlıştı; çünkü yetişenler bile, bana gelince, kişiliğime kin güden topluluklardan birbirini boyuna izleyen rehberlerce yönetilmektedirler. Kişiler ölür, ama topluluklar ölmez. Onlarda aynı tutkular ve alışkanlıklar yaşar; düşmanlıkları da bunu aşılayan kötü bir ruh gibi ölmez olduğundan, aynı çabayı sürdürür gider. Düşmanlarımın hepsi birer birer göçtüğü zaman bile, doktorlarla küçük kilise söylevcileri hâlâ yaşıyor olacaktır.

Düşmanlarım yalnızca bu doktorlar, söylevciler olarak kalsa bile, yaşarken nasıl beni rahat bırakmadılarsa, ben öldükten sonra da ölümü rahat bırakmayacaklarından emin olmalıyım. Gerçekten gücendirdiğim doktorlar, belki zamanla yatışırlar; ama, sevdiğim ve saydığım, çok güvendiğim bu kilise adamları, yarı keşiş söylevciler, her zaman amansız olarak kalacaktırlar. Benim suçum, onların insafsızlığından doğmuştur; bir suç ki, onurları bağışlamayacak ve düşmanlığını durmadan beslemeye, ateşlendirmeye çalışacakları halk, en az kendileri denli düşman kalacaktır.

Yeryüzünde benim için her şey bitti. Artık bana burada ne iyilik edebilirler, ne de kötülük. Bu dünyada umacağım ya da korkacağım şey kalmadı; uçurumun dibinde rahatım; mutsuz bir ölümlü ve Tanrı'nın kendisi gibi duygusuz.

Bundan böyle benim dışımda olan her şey bana yabancıdır. Yeryüzünde ne yakınım kaldı, ne benzerim, ne de kardeşim. Yerin üzerinde, başka bir gezegenden düşmüş gibiyim. Çevreme baktıkça herhangi bir şeyi seçebiliyorsam, bu yüreğimi parçalayan bir şeydir ve benimle ilgili olan her neyi görsem beni ya başkaldırıya iten ya da acıya düşüren bir nesnedir. Boş yere üzüntü veren acı konulardan ayrılalım. Avuntuyu, umudu ve sessizliği ancak kendimde bulduğum için, ölene dek yalnızım, kendimden başka hiç kimseyle uğraşmayacağım ve uğraşmamayı istiyorum. İşte böyle bir durumdadır ki, bir zamanlar "itiraflarım" dediğimin, insafsız ama içten incelemesini sürdüreceğim. Son günlerimi, kendimi incelemek ve yakında kendi hakkımda vereceğim hesabı şimdiden hazırlamakla ge-

çiriyorum. Kendimi bütünüyle ruhumla konuşma zevkine bırakayım. O ruh ki, insanların elimden alamayacakları tek şeydir. Üzerlerinde durarak içimdeki eğilimleri düzene koymayı ve bunlarda kalan kötülüğü düzeltmeyi başarırsam, büsbütün gereksiz olmamış olur. Ve artık bu dünyada hiçbir işe yaramadığım halde, son günlerimi boşuna geçirmiş olmam. Her günkü gezintilerim, çoğunlukla, unuttuğuma üzüldüğüm nefis görünümlerle dolmuştur. Hâlâ anımsayabildiklerimi yazacağım, onları okudukça hazzım yenilenecek. Yüreğimin layık olduğu ödülü düşünürken dertlerimi, bana acı verenleri ve düştüğüm aşağılık durumu unutacağım.

Bu sayfalar, düşlemlerimin ancak düzensiz bir anı defteri olacak. Onlarda kendimden çok söz edilecek, çünkü yalnızlık içinde düşünen bir adam, doğal olarak kendisiyle uğraşır. Ama, gezerken aklıma gelen başka düşüncelerin hepsine yer verilecektir. Düşündüklerimi aklıma geldikleri gibi söyleyeceğim ve aralarında, bir gün önceki düşüncelerle ertesi günküler arasında ne denli az ilgi varsa, o denli az ilgi olacaktır. Ancak bunlar, düşmüş olduğum bu garip durumda, zihnimin durmaksızın beslendiği duyguları ve düşünceleri anlatma sayesinde özyapımla huyumu daha iyi tanıma fırsatını verecek. Böylece şu sayfalar "itiraflarım"a bir ek olarak görülebilir; ancak onlara "itiraf" adını vermiyorum; çünkü bu yolda söyleyecek bir şey kalmadı. Yüreğim mutsuzluğun ateşinde temizlendi; ne denli dikkatle araştırırsam araştırayım, onda ayıplanacak herhangi bir eğilimi bulamaz gibiyim. Bütün dünya sevgileri o yürekten koparıldıktan sonra, daha ne itirafım olabi-

lir? Kendimi ne öveceğim var, ne de yereceğim; artık insanlar arasında bir hiçim; onlarla gerçek ilişkim kalmadığından, hiçten başka bir şey olamam. Hiçbir iyilikte bulunamaz oldum ki, kötülüğe çevrilmesin; kendime ve başkasına zarar vermeksizin davranamıyorum; her şeyden kaçınma, elimden geldiğince yerine getirdiğim bir görev biçimine girdi. Ama vücudumun bu devinimsizlik ve işsizliğine karşın, ruhum hâlâ etkindir; hâlâ düşünceler, duygular doğuruyor ve sanki onun içsel yaşamı dünyasal, maddesel her türlü ilginin kesilmesiyle artmıştır. Vücudum şimdi benim için ancak bir engel, bir yük olup gücüm yettiğince ondan sıyrılmaya bakıyorum.

O denli acayip bir durum, elbette ki çözümlenmeyi ve betimlenmeyi gerektirir. İşte son boş zamanlarımı bu incelemeye ayırıyorum. Bu işi başarmak için, düzenli ve yöntemli olmalı; ama, bu benim gücümün üstündedir; aslında ruhumun değişikliklerini ve bunların aşamalarını öykülemek, beni amacımdan uzaklaştırır. Ben, bir bakımdan, kendi üzerimde, havabilimcilerin havayı her gün anlamak için giriştikleri işlemi yapacağım: basınçölçeri ruhuma uygulayacağım ve iyi yönetilmiş, uzun zaman yinelenmiş bu işlem, bana havabilimcilerin vardıkları sonuçlar kadar güvenilir sonuçlar verecektir. Ama bu girişimimi, onlara dek genişletmiyorum. İşlemi, bir yöntem haline getirmeye çalışmaksızın, kaydetmekle kalacağım. Başka bir amaçla Montaigne'inki gibi bir girişimde bulunuyorum; çünkü o, "Denemeler"ini başkaları için yazmışken, ben düşlemlerimi yalnızca kendim için yazmıyorum. Daha yaşlanıp göçmem yakınlaştığında, umduğum gibi bu-

lunduğum durumda kalmışsam, onları okumak bana yazmaktan aldığım zevki anımsatacak ve geçmiş zamanı canlandırmakla ömrümü iki katına çıkaracaktır. İnsanlara karşın toplumsal yaşamın tadını hâlâ tadabilecek, kendi yaşlı durumumda, benden daha az yaşlı bir dostla yaşıyormuş gibi yaşayacağım.

İlk "İtiraflar"ımla "Konuşmalar"ımı düşmanlarımın aç ellerinden kurtarıp, gücüm yeterse gelecek kuşaklara ulaştırmak kaygısıyla yazıyordum. Bu yapıtımı kaleme alırken aynı kaygıyı duymuyorum; bunun gereksiz olduğunu biliyorum; Artık, insanların beni daha iyi tanımaları isteğim söndüğünden, yüreğimde, belki bugün hepsi yok olmuş bulunan gerçek yazılarımla masumluğumun belgelerinin sonunun ne olacağı konusunda derin bir ilgisizlikten başka şey yoktur. Eylem ve davranışlarımın izlenmesi, bu sayfaların merak uyandırması ve çalınması, ortadan kaldırılması ya da değiştirilmeleri gibi olasılıkları, artık umursamıyorum. Yazılarımı ne gizliyor, ne de kimseye gösteriyorum. Ben sağken onları ele geçirmekle, ne yazmaktan aldığım zevki, ne içindekilerin anısını, ne de yalnızca ürünü oldukları ve kaynağı ancak benimle birlikte dinecek düşüncelerimi benden alabilirler. Yıkımlarım başlar başlamaz talihime başkaldırmamayı ve bugün verdiğim kararı vermeyi bilseydim, insanların bütün çabalarıyla korkunç düzenleri üzerimde etkisiz kalır, onlar da rahatımı bugünkü başarılarıyla nasıl bozamıyorlarsa, o tarihte dahi hileleriyle bozamazlardı: Düştüğüm aşağılık durumun keyfini serbestçe sürsünler; benim, masumluğumdan zevk almama ve kendilerine karşın yaşamımı erinç içinde bitirmeme engel olamazlar.

İKİNCİ GEZİ

Ruhumun her zamanki durumunu tanımlamayı bir ölümlünün düşebileceği en şaşırtıcı durumda tasarlayınca, bu girişimimi başarmanın en kolay, en güvenli yolunu, yalnızca dolaşmalarımı ve dolaşırken kurduğum düşlemleri olduğu gibi yazmakta buldum. Bu yalnızlık ve düşünme saatleri, günün, bütünüyle kendim olduğumu, bana yabancı düşüncelerden uzak olduğumu, doğa benim nasıl olmamı istediyse öyle olduğumu gerçekten söyleyebileceğim tek anlarıdır.

Bu düşüncemi gerçekleştirmekte çok geciktiğimi, az sonra anladım. Canlılığını yitiren imgelemim artık, eskisi gibi, kendisini eyleme geçiren bir konu karşısında ateş almıyor. Düşlemlerin sabuklaması (hezeyanı), beni daha az sarhoş ediyor. İmgelemimin şimdiki ürünlerinde, yaratmadan çok anımsama var. Alışkılarımın hepsi, ılık bir uyuşukluğa daldı. Yaşama ruhu bende derece derece sönüyor. Ruhum, köhne kabından zorla fırlar oldu ve ancak, hak ettiğimden dolayı beklediğim durumun gerçekleşme umudu olmasa, yalnızca anılarımla yaşayacağım. Böylece,

kendimi büsbütün batırmadan önce görebilmek için, yeryüzündeki bütün umutlarımı yitirerek, yüreğimi besleyecek hiçbir besin bulamayarak onu kendi özüyle beslemeye ve besinini içimde bulmaya yavaş yavaş alıştığım döneme dönmeliyim.

Pek geç keşfettiğim bu yol öylesine verimli oldu ki, bana her şeyi unutturdu. Kendimle karşı karşıya kalmak alışkanlığım, sonunda bana dertlerimi duyumsatmaz oldu. Mutluluk kaynağının bizde bulunduğunu, mutlu olmasını bileni mutsuz kılmanın insanların elinde olmadığını, deneyimimle öğrendim. Dört ya da beş yıldan beri, sevgiyle dolu yumuşak ruhların dünyadan uzaklaşmakta buldukları iç hazzını duymaktaydım. Yalnız dolaşırken düştüğüm bu esrime, bu kendimden geçme durumları, bana acımasız davrananlara borçlu olduğum zevklerdi: Onlarsız kendimde taşıdığım hazineleri ne bulabilir, ne de görebilirdim. Bunca zenginlik ortasında onun hesabını nasıl tutabilirim? Böyle tatlı bir düşlemi anımsamak isterken betimleyeceğime yine onların içine düştüm. Bir ruh durumudur ki anısı yine ona döndürür, ve artık duyumsanmayınca, anlaşılmaz olur. Sonraki gezintilerde, hele sözünü edeceğim ve düşüncelerimin akışını kesip bir zaman için başka bir yöne çeviren o beklenmedik olayın geçtiği gezintide, "İtiraflar"ımın ekini yazmayı, gerçekten tasarladım.

1776 yılı Kasımı'nın 24'üncü Perşembe günü, yemekten sonra, büyük caddeleri Chemin-Vert Sokağı'na dek izleyerek Ménilmontant sırtlarına çıktım ve orada, çayırla bağların arasındaki dar yoldan, bu iki köyü ayıran şirin kırları Charanne'a kadar gezdim; sonra da aynı çayır-

dan ama başka bir yoldan geçtim. Bütün buralarda güzel görünümlerin verdiği zevk ve ilgiyle dolaşıyor, ara sıra, çimenler arasındaki kimi otların ne olduklarını incelemek için duraklıyordum. Paris çevresinde pek az gördüğüm, ama o çayırda pek bol bulunan iki ota gözüm ilişti. Biri bileşikgillerden "Picris hieracioides", öteki de şemsiyemsilerden "Buplevrum falcatum"du. Bunları bulmak çok hoşuma gitti ve beni uzun süre eğlendirdi. Sonunda, hele yüksek yerlerde büsbütün az bulunur bir bitkiye raslamama yol açtı ki, o da, aynı gün uğradığım kazaya karşın üzerimdeki kitapta ve ot koleksiyonumda bulduğum "Cerastium aquaticum"dur.

Her birini ayrı ayrı pek iyi tanıdığım, görünüşlerinden hâlâ hoşlandığım daha birçok otu birer birer gözden geçirdikten sonra, sonunda bu küçük gözlemlerden yavaş yavaş vazgeçerek bunların tümünün bende yarattığı hoş ve sanırım daha etkili izlenime kendimi bıraktım. Bağbozumu birkaç gün önce bitmişti; kentten gelenler geri dönmüştü, köylüler de kış mevsimi çalışmalarından köylerine dönmek üzere kırlardan uzaklaşıyorlardı. Yer yer yaprakları koparılmış otlar henüz yeşildi ama insanlar çekildiği için kırlar pek ıssızdı; yakında bastıracak olan kışın görünümüne bürünmüştü her yer. O görünümün verdiği tatlı ve üzücü izlenim, yaşıma ve talihime öyle benziyordu ki... Ruhum henüz canlı duygularla dolu, beynim de artık, sıkıntılarla üzüntülerin doldurduğu birkaç çiçekle süslü olduğu halde, kendimi masum ve talihsiz bir ömrün sonunda görüyordum. Yalnız ve yalnız bırakılmış olduğum için yaşlılığın soğuk havasını duymaya başladığım gibi, sönmeye yüz tu-

tan imgelemim yalnızlık evrenini gönlüme göre tasarlanmış imgelerle şenlendirmez olmuştu. İçimi çekerek kendi kendime, "Bu dünyada ne suç işledim?" diyordum. Yaşamak için doğmuştum, yaşamadan ölüyorum. Sanırım kusur bende değil ve beni yaradana, yapmama fırsat verilmeyen iyilikleri sunamazsam da, hiç değilse engellenen iyi niyetlerimi, katışıksız ama etkili olmaktan alıkonmuş duygularımı ve insanların aşağılamasına karşı sarsılmaz bir sabrı sunabilirim? Bu düşünceler beni duygulandırıyordu; ruhumun, gençliğimden beri; olgunluk dönemimde insan toplumundan beni çıkardıklarından beri ve yaşamımın sonuna kadar çekileceğim yalnızlık köşemdeki saldırılarını gözden geçiriyordum. Yüreğimin bütün sevgilerini, körü körüne edindiği ilgileri, ruhumun birkaç yıldır beslendiği üzücü değil de avutucu düşünceleri hoşlanarak anımsıyor ve onları yaşamaktan aldığıma eşit derin bir zevkle anlatmaya hazırlanıyordum. Öğle üstü bu gibi dingin düşüncelerle geçti ve o günkü geziden pek hoşnut olarak dönüyordum ki anlatacağım olay beni düşlemlerimin en ateşli evresinden çekip çıkardı.

Saat altıya doğru Ménilmontant yokuşunu inip Galant-Jardinier'nin karşı yanına varmıştım ki, önümden giden birkaç kişi birdenbire durdu; o sırada geçen bir arabanın peşinden büyük bir hızla koşan koca bir köpeğin, beni görünce duramayacağını ya da yolunu değiştiremeyeceğini anladım; köpeğin beni yere yuvarlamasından kaçınmak ve altımdan geçmesini sağlamak için hemen havaya sıçramayı düşündüm. Uygulamaya bile vakit bulamadığım bu düşünce, uğrayacağım kazadan bir an önce, aklım-

dan bir şimşek hızıyla geçmişti. Ne çarpmayı duydum, ne de düştüğümü... kendime geldiğim ana dek.

Ayıldığımda, gece bastırmış gibiydi. Kolları arasında ayıldığım üç dört delikanlı başıma geleni anlattılar: Hızını alamayan köpek bacaklarımın arasına atılmış ve olanca gücüyle çarparak beni başımın üstüne düşürmüştü; vücudumun bütün ağırlığını taşıyan üst çenem çıkıntılı bir taşa değmiş ve yokuş aşağı olduğu için başım ayaklarımdan önce yere çarpmış ve düşüşüm bu yüzden büsbütün kötü olmuştu. Köpeğin sahiplerini götüren arabacı hemen durmasaymış beygirler üstümden geçecekmiş.

İşte, kendime gelince, beni kaldıranların anlattığından öğrendiğim bu oldu. O aralık, öyle garip bir ruh durumuna girmiştim ki, burada anlatmaktan kaçınamayacağım.

Gece oluyordu. Önce gökyüzünü gördüm; sonra da birkaç yıldızı ve yeşillikleri... Bu ilk duygu bana pek tatlı geldi. Benliğimi, henüz bu izlenimin sayesinde duyumsuyordum. Yaşama kavuşuyor ve zayıf varlığımla gördüğüm bütün eşyayı doldurduğumu sanıyordum. Kendimi olduğum gibi yaşadığım saniyeye bıraktığımdan, hiçbir şey anımsamıyordum; kimliğimi de ayırt edemiyor; kim olduğumu, nerede bulunduğumu bilmiyordum. Ne acı duyuyordum, ne de korku ya da kaygı. Akan kanıma bir derenin akması gibi bakıyor, bu kanın benim olduğunu düşünmüyordum. Bütün benliğimde öyle nefis bir dinginlik duyuyordum ki, onu anımsadıkça, insanlarca bilinen zevklerin hiçbirine benzetemeyeceğimi düşünüyorum.

Bana nerede oturduğumu sordular; söyleyemedim. Nerede olduğumu sordum. Haute-Borne'da olduğumu söy-

lediler, ama sanki "Atlas Dağında" demişler gibi; sonunda hangi ülkede, hangi kentte ve mahallede yaşadığımı sormak zorunda kaldılar; bu da benim kim olduğumu anlamalarına yardım etmedi. Oradan ayrılıp Paris'in ana caddelerine varıncaya dek, nerede oturduğumu ve adımı anımsayamadım. Tanımadığım, ama benimle bir süre yürümek iyiliğinde bulunan bir efendi, evimin uzak olduğunu anlayarak Temple mahallesinde bir arabaya binmemi salık verdi. Hâlâ epey kan tükürdüğüm halde, yaramı ya da acısını duymaksızın kolayca yürüyordum. Ama bozuk dişlerimi hızla birbirine vurduran soğuk bir titremeye tutulmuştum. Temple mahallesine gelince, rahatça yürüdüğüme göre, arabanın birinde soğuktan ölmektense yürümeyi daha uygun buldum. Temple ile Plâtriere Sokağı arasındaki yarım saatlik uzaklığı, güçlük çekmeden yürüyerek, kalabalıktan ve arabalardan kaçınarak ve bu yoldan kazadan önce nasıl geçiyor idiysem öyle yürüdüm; sokak kapısına koydukları gizli kilidi açtım, karanlıkta merdiveni çıktım ve sonunda, uğradığım kaza dışında başka bir olayla karşılaşmaksızın odama girdim.

Karımın beni görünce attığı çığlık, sandığımdan daha kötü bir durumda olduğumu gösterdi. Geceyi, durumumu pek de duyumsamaksızın geçirdim; ertesi gün gördükleri şu oldu: Üst dudağım, içinden, burnuma dek yarılmıştı; derim onu dışarı taraftan korumuş ve büsbütün yırtılmasını önlemişti; üst dişlerimden dördü çenemin içine saplanmış, yüzümün o bölümü örten yanı iyice şişmiş ve zedelenmiş; sağ elimin baş parmağı ezilmiş, sol eliminkiyse ağır yaralanmış; sol kolum zedelenmiş, sol dizim de epey

şişmişti. Bu dizim öyle acıyordu ki bükemiyordum bile... Ancak, bütün bu sarsıntılara karşın hiçbir yerim, bir dişim bile kırılmamıştı; bu da, geçirdiğim kazanın büyüklüğüne göre, mucize sayılabilirdi.

İşte o kazanın ayrıntılı öyküsü. Bu öykü bir iki gün içinde Paris'in her yanında yayıldı; yalnızca, o denli değiştirilerek yayıldı ki, gerçeği ayırt etmek olanaksızdı. Böyle olacağını önceden bilmeliydim. Ama olay konusunda söylenen üstü kapalı sözler ve bulunulan anıştırmalar, katılan şaşırtıcı ayrıntılar, açıktan açığa söz edilmek istenmiyormuşçasına takınılan gülünç tavırlar, sonunda beni kaygıya düşüren gizemli bir nitelik kazandı. Karanlık işlerden her zaman nefret ettim; kaç yıldır çevremi sardıkları halde, aynı nefreti aşılarlar. Bu dönemin bütün bu gariplikleri ortasında birini işaret edeceğim ki, bu, ötekiler konusunda bir yargıya varmaya yeter.

Kendisiyle hiçbir bakımdan ilişkim olamayan Mösyö X, bana yazmanını göndererek sağlık durumumu sordurdu ve bulunduğum koşullarda, hiç de içimi rahatlatmak gibi herhangi bir yarar umduğum bir yardım önerisinde bulundu. Yazman, bu önerileri kabul etmem konusunda üsteleyerek, kendisine inanmıyorsam doğrudan doğruya Mösyö X'e yazmaklığımı söyleyecek denli ileri gitti. Gerek bu ilgi, gerekse bunu gösterirken takındığı gizlilik tavrı beni kuşkulandırdı; bunun altında, bir türlü anlayamadığım bir giz vardı. Bütün bunlar, geçirdiğim kazanın ve bunun sonucu olan ateşin verdiği heyecan içinde beni ürkütmeye yetiyordu. Bir takım kaygılı ve üzücü kuruntulara dalarak, çevremde olup bitenleri, artık hiçbir şeyle ilgi-

lenmeyen bir adamın soğukkanlılığından çok, ateş sonucu ortaya çıkan sabuklama olarak yorumluyordum.

Erincimi büsbütün yitirmeme yol açan başka bir olay daha oldu. Madam X birkaç yıldır, anlayamadığım nedenlerden dolayı peşimden koşmuştu. Amacı olmayan, zevk vermeyen sık ziyaretleriyle doğal diyemeyeceğim armağanları, sanırım bana bir şeyler anlatıyordu, ama ben bunu anlayamıyordum. Bana, Kraliçe'ye sunmak üzere yazmak istediği bir romandan söz etmişti. Ben de yazı yazan kadınlar konusundaki düşüncelerimi söylemiştim. O ise, düşüncelerinin eski yüksek durumuna yeniden kavuşmak hedefini güttüğünü ve bu yolda kayrılmaya gereksinme duyduğunu duyumsatmıştı ki, buna verecek yanıtım yoktu. Ondan sonra, Kraliçe'ye yanaşamadığı için kitabını okurlara sunacağını söyledi. İstemediği ve zaten dinlemeyeceği öğütlerde bulunmanın zamanı geçmişti. Yapıtını yayımlatmadan önce bana göstermek istediğini söylediyse de göstermemesini rica ettim, o da vazgeçti.

Kazadan sonraki iyileşme dönemindeyken, günün birinde, kitabını bana basılmış ve ciltli olarak gönderdi. Önsözünde beni sıcak bir dille öven cümleler gördüm; ancak, bu sözler o denli isteksiz, o denli yapmacıktı ki bende pek kötü bir etki bıraktı. Bu önsözde duyumsadığım kaba bir yüzegülücülüktü; bu da içtenlikle hiç uyuşamazdı; bu bakımdan yüreğim hiç aldanmaz.

Birkaç gün sonra Madam X kızıyla birlikte ziyaretime geldi ve kitabının, içindeki bir not yüzünden çok gürültü çıkardığını bildirdi; romanı karıştırırken bu not dikkatimi çekmemiş gibiydi; konuğum gittikten sonra yeni-

den okudum ve yazılış biçimine bakınca, yazarın hem ziyaretleriyle yaltaklanmalarının hem de önsözdeki övgülerin nedenlerini anladım. Bütün bunlardaki amacın, okurlar açısından notu bana mal ettirmek ve yayımlandığı koşullar içinde neden olabileceği suçlamayı benim üzerime çevirmekten başka bir şey olmadığını gördüm.

Ne bu gürültüyü durdurmak elimdeydi, ne de yapacağı etkiyi önlemek... Yapabileceğim tek şey, Madam X'le kızının gereksiz ve gürültülü ziyaretlerini kabul ederek dedikoduları uzatmamaktı. Bu konuda kadına yazdığım not şudur:

"Evine hiçbir yazarı kabul etmeyen Rousseau, Madam X'e lûtuflarından dolayı teşekkürlerini bildirir ve artık ziyaretleriyle onurlandırılmamasını rica eder."

Verdiği yanıt, biçimsel olarak nazik olmakla birlikte, bu gibi durumlarda aldığım bütün mektuplar gibi yazılmıştı. Duyarlı yüreğine yabanıl bir tavırla bir hançer saplamışım; bana karşı beslediği duygular öyle sıcak ve içtenmiş ki ilişkimizin kesilmesi nedeniyle ölecekmiş... İşte, doğrulukla açık sözlülük insanlar için cinayet sayılıyor; insanlara kötü ve acımasız görünmek için onlar gibi sahte ve hain olmamak yeter.

Artık sokağa çıkıyordum; birkaç kez de Tuileries'ye gezmeye gitmiştim. Ama orada gezinirken rasladığım kimselerin gösterdiği şaşkınlıktan anladım ki, hakkımda henüz bilmediğim bir haber daha dolaşıyor... Sonunda geçirdiğim kazadan sonra öldüğümün söylendiğini duydum. Bu haber öyle çabuk yayılmış ki, öğrendiğimden on beş gün sonra dahi, sarayda hâlâ, kesinlikle öldüğüm söyleni-

yordu. Üstelik, bir mektuptan öğrendiğime göre, "Le Courrier D'Ayigron" gazetesi bu mutlu olayı haber verirken, fırsattan yararlanarak, ölümünden sonra beni anmak için hazırlanan töreni duyurma görevini daha önceden yapmış.

Bu habere, raslantıyla öğrendiğim ve ayrıntısını anlayamadığım garip bir olay daha katıldı: Evimde bulunacak yapıtlarımın karalamalarını yayımlamak için para toplamaya başlamışlar. Anladım ki, ölümümden sonra benim yazdığım öne sürülmek istenen bir çok yazı elde hazır bulunduruluyormuş; çünkü keşfedilebilecek gerçek yazılarımı bastırma düşüncesinin ortaya çıkabileceğini düşünmek, aklı başında bir adamın on beş yıllık deneyimden sonra, yapamayacağı bir budalalıktı.

Üst üste gelen ve daha birçoklarının katıldığı bu gözlemler, durulduğunu sandığım imgelemimi yeniden ürküttü. Çevremi durmaksızın saran bu karanlıklar da, aşıladıkları korkuyu uyandırdılar. Onları tanımlayıp yorumlayacağım diye yoruluyor, anlayamayacağım bir duruma getirilen gizemi çözmeye koyuluyordum. Bütün çabalarımın sonucu, daha önceki yargılarımı onaylamak oldu ki, o da gerek kendimin, gerekse ünümün talihi şimdiki kuşakça kararlaştırıldığına göre, ne yapsam kurtulamıyacağım yolundaydı; çünkü gelecek kuşaklara hiçbir emanet veremem ki, onu yok etmekte çıkarı bulunan ellerden geçmesin.

Ancak bu kez daha ileri gittim. Aralarında ilişki olmayan bu kadar olayın bir araya gelmesi; yazgı bunu özellikle yapmış gibi, en amansız düşmanlarımın şansıydı. Hepsinin devleti yönetenler, kamuoyuna yol gösterenler, beni gizliden gizliye çekemeyenler arasından seçilmiş ve

elbirliğine katılan saygıdeğer insanlardan olmaları, bana öyle olağanüstü göründü ki, bunu raslantı diye yorumlamak olanaksızdı. Bana karşı olan bu anlaşmaya katılmayan bir tek kişi ya da herhangi bir olay çıksaydı, hemen sonuçsuz kalırdı. Ama bu insanların amacına; isteklerin, yazgının, sonuçların, dönüşümlerin hepsi yardım etti; bu mucizeli elbirliği Tanrı'nın başarılmasını istediği bir şeydi. Dünkü ve bugünkü gözlemlerim bu kanımı o derece onaylıyor ki, şimdiye dek ancak insanların kötülüğünden doğduğu kanısına vardığım durumları, Tanrı'nın nedenine aklımızın ermediği buyruklarından biri diye görmekten kendimi alamıyorum.

Bu düşünce beni üzeceğine yatıştırdığı gibi, yazgıya boyun eğmeye de yöneltiyor. Tanrı isterse cehennemlik olmaya rıza göstermiş olan aziz Augustinius kadar ileri gitmiyorum; benim yazgıya boyun eğişim daha az çıkar güdücü olmamakla birlikte daha içten ve sanırım, taptığım kusursuz kişiye daha layıktır.

Tanrı adaletlidir. O, çekmemi istiyor, ama suçsuz olduğumu biliyor. İşte güvenim buradan gelmekte; yüreğim ve aklım, aldanmadığımı ilân ediyorlar. Bırakalım talih ve insanlar istediklerini yapsınlar; ses çıkarmaksızın çekmeyi öğrenelim; her şey sonunda dünyanın düzeni içinde eriyip gidecek: benim sıram da er geç gelecektir.

ÜÇÜNCÜ GEZİ

Öğrene öğrene yaşlanıyorum.

Solon bu dizeyi, yaşlılığında sık sık yinelerdi. Onun, yaşlılığımda da kendime uygulayabileceğim bir anlamı var; ama yaşamın bana yirmi yılda edindirdiği deneyim ve bilgi, pek üzüntü verici; bilisizliği yeğlerim. Mutsuzluk, kuşkusuz en büyük öğretmendir; ancak bu öğretmen, dersini pek pahalıya satar ve yararı da ona ödenene değmez. Bundan başka, böyle geciken ibretten yararlanma fırsatı da geçmiş olur. Gençlik, bilgeliği öğrenme; yaşlılık da uygulama dönemidir. İtiraf ederim ki, deneyim her zaman bir şeyler öğretir; ama daha yaşayacağımız süre, zamanla ölçülüdür. Ölme zamanı gelince nasıl yaşamak gerektiğini anlamanın ne değeri var? Yazgım ve o yazgıyı yazan başkalarının tutkuları hesabına, hem böylesine geç, hem de acı içinde edinilmiş gerçekler ne işe yarar? İnsanları daha iyi tanımak, beni içine düşürdükleri acıları daha iyi duymaya yaradı; üstelik kurdukları tuzakları birer birer gördüğüm halde, düşmeme engel olamadı. Keşke uzun yıllar beni gü-

rültücü dostlarımın oyuncağı eden budalaca ve ama tatlı bir güven içinde kalaydım da hainlikler her yanımı sardığı halde hiçbir şey sezmeyeydim! Gerçi onlara aldanmış ve kurbanları olmuştum, ama beni sevdiklerini sanıyor ve bana aşıladıkları sevgiden, o sevgide içten oldukları sanısıyla zevk alıyordum. Bu güzel düşlemler yıkıldı gitti. Zamanın ve aklın bana keşfettirdiği acıklı gerçek bana yıkımımı göstererek, umarsız olduğumu ve boyun eğmekten başka yol bulunmadığını anlattı. Yani yaşımın bütün deneyimleri, şimdiki yaşımda, ne bugüne yararlar ne yarına.

Doğarken girdiğimiz kavga alanından ölümle çıkarız. Ömrün sonuna gelince yarış arabamızı daha iyi kullanmayı bilmenin kazancı nedir? Bize kalan, işin içinden nasıl çıkılacağını düşünmekten başka bir şey değil. Yaşlı bir kişinin daha öğreneceği varsa, o da ölmeyi öğrenmektir; ama, aksi gibi, benim yaşımda en az yapılan da bu; ölümden başka her şey düşünülür. Yaşlıların hepsi yaşama çocuklardan daha çok bağlıdırlar; gençlerden daha güç ölürler. Çünkü ömürleri boyunca bu dünya için çalışmışlar ve sonunda, boşuna emek verdiklerini görür olmuşlardır. Göçerken bütün mallarından, çabalarının meyvalarından ayrılırlar. Yaşadıkları sürece, ölürken yanlarında götürecek hiçbir şey edinilmediğini düşünmemişlerdir.

Bunları henüz vakti geçmemişken kendi kendime söyledim; ancak düşüncelerimin sonuçsuz kalması, bunları tam zamanında düşünemediğimden ya da kendime mal edemediğimden değildir. Dünyanın burgacına ta çocukluğumda atılan ben, deneyimlerim sayesinde çok geçmeden o dünyada yaşamak için yaratılmadığımı ve yüreğimin ge-

reksinmesini duyduğu yaşama kavuşamayacağımı anladım. Böylece ateşli imgelemim, aralarında bulamayacağımı sezdiğim mutluluğu insanlardan istemeyi bırakarak, henüz başlamış bulunduğum ömrün uzaklıkları üstünden, yabancı bir yerden kaçar gibi atladı ve duraklayabileceğim rahat bir temel üzerine kondu. Küçüklüğümden beri eğitimin ve daha sonraları yaşamımı dolduran yıkımların güçlendirdiği bu duygu, her zaman beni, varlığımın ne olup ne olmadığını ve amacını araştırmaya, herkesten çok yöneltmiştir. Birçok insan gördüm ki benden çok daha bilgince felsefe yaparlardı; ama felsefeleri sanki kendilerine yabancıydı. Herkesten daha bilgin olmak istedikleri için, nasıl kurulduğunu anlamak amacıyla dünyayı incelerlerdi; ama bu, kazayla rasladıkları bir makineyi gözden geçirmek merakından başka bir şey değildi. İnsanın yaratılışını öğrenmeye çalışıyorlarsa, bunun nedeni, ondan bilgince söz edebilmek içindi; yoksa kendilerini anlayabilmek için değil. Birçokları, iyi kabul edilsin de ne olursa olsun diye kitap yazmak sevdasındaydılar; kendilerini aydınlatmak için değil, başkalarına öğretmek için çalışıyorlardı. Kitapları yayımlandıktan sonra da eleştirilirlerse, başkalarınca kabul edilmesini ya da ne kendilerine pay çıkarmayı, ne de doğru olup olmadığını düşünmeksizin bu eleştirileri çürütmek amacı dışında, kitaplarının içindekilerle artık ilgilenmez olurlardı. Bense, öğrenmeyi başkalarına öğretmek için değil, kendimi bilmek için istedim; insanlar arasında yaşarken öğrendiklerimden hiçbiri yoktur ki ömrümün sonuna dek yaşamaya yargı giyeceğim bir adada dahi heves etmeyeceğim bir şey olsun. Yapmak istedi-

ğimiz şeyler en çok inanmamız gerekenlere bağlıdır; doğanın asıl gereksinmeleriyle ilgili olmayan konuların tümünde de davranışlarımıza egemen olan, düşüncelerimizdir. Yaşamımı nasıl yöneteceğimi her zaman benimsediğim bu kurala dayanarak düşünürken, yaşamın amacını ve anlamını araştırarak yeryüzünde becerikli olamamamın avuntusunu, bu amacı anlamaktan vazgeçmek gerektiği düşüncesinde buldum.

Ahlak ve din kurallarına saygılı bir aile içinde doğup, akıllı, dindar bir rahibin yetiştirdiği bir insan olarak ben, küçük yaştan beri, şimdiye dek büsbütün unutmadığım inançlar ve ilkelerle büyüdüm. Henüz çocukken, kendi başıma kalmış, sevilmenin çekiciliğini tatmış, umutla aldanmış, zorunlukları duyumsamışken Katolik oldum; ama, her zaman Hıristiyan kaldım; çok geçmeden, alışkanlığa uyarak, yeni dinime içtenlikle bağlandım. Bayan de Warens'ın bana öğrettikleri ve verdiği örnekler, bu bağlılığımı daha da artırdı. Gençliğimin en güzel dönemini geçirdiğim köy yaşamının yalnızlığı ve bütün benliğimle duyduğum kitap tutkusu; sevmek konusundaki doğuştan gelen yeteneğimi, o gençlikte daha çok büyüttü ve bana Fénelon'unkine yakın bir sofuluk verdi. Yalnızlık köşesinde düşünme, doğanın incelenmesi, evreni gözlemleme, yalnız yaşayan bir insanı, her zaman, nesnelere ve yaratana doğru atılmaya, her gördüğünün amacını, her duyduğunun nedenini tatlı bir kaygıyla araştırmaya iter. Talih beni yeniden dünya kasırgasına yuvarlayınca, yüreğimi oyalayacak hiçbir şey bulamadım. Boş zamanlarımın tatlı anısı, elimin altında bulanan ve beni yüksek görevlere, servete gö-

türebilecek araçlara karşı ilgisizliğe yöneltti; bunlardan nefret bile ettirdi. Karmaşık isteklerimin kararsızlığı içinde az umdum ve daha az kazandım; ama, umutla yaşadığım günlerde bile, aradığımı sandıklarımın hepsine kavuşsam da yüreğimin ne olduğunu bilmeksizin susadığı mutluluğu bulamayacağımı duyumsadım. Böylelikle, beni dünyadan bezdiren yıkımlarımdan önce de, her şey beni bu dünyanın ilgilerinden sıyrılmaya itiyordu. Yoksullukla zenginlik, bilgelikle sapkınlık arasında bocalayarak, yüreğimde hiçbir kötü eğilim bulunmadığı halde, alışkanlıktan ileri gelmiş kötü huylar taşıyarak, aklımın koyduğu ilkelere dayanmaksızın gelişigüzel yaşayarak, görevlerimi aşağı görmeksizin unutarak, ama çoğu kez onları kestiremeyerek kırk yaşıma geldim.

Gençliğimden beri bu yaşı, başarılı olma çabalarımın ve her türlü iddialarımın son aşaması saymış ve bu yaşa gelir gelmez, ne durumda olursam olayım, o durumdan çıkmaya uğraşmayarak, geleceği düşünmeksizin, günü gününe yaşamaya karar vermiştim. O an gelince kararımı güçlük çekmeksizin yerine getirdim. Bu sıralarda yaşamım az çok durulmaya yüz tuttuğu halde, bundan da, üzülmek şöyle dursun gerçek bir sevinçle vazgeçtim. Bu aldanışlardan ve boş umutlardan kurtulunca kendimi artık asıl zevkim ve eğilimim olan ilgisizliğe ve kafa dinçliğine bıraktım. Süslenmekten de vazgeçtim; ne kılıç taşıyacaktım ne saat, ne beyaz çorap, ne de yaldız ve takma saç. Başımda sıradan bir peruk, üzerimde basit ve kaba bir çuha olacaktı; üstelik, veda ettiğim şeylere değer veren tutkularla istekleri yüreğimden koparıp atmıştım. O tarihte yaptığım ve

uzmanı olmadığım işi de bırakarak öteden beri zevk duyduğum bir uğraşa, yani sayfası şu kadara beste yazmaya başladım.

Bu yaşamımı düzenleme işini bununla bırakmadım. Büsbütün acı da olsa daha ileri ve başkalarının gözünde daha gerekli bir karara varıp, bir seferde kesip atmak kararlılığıyla yaşamımı, ölürken görmek istediğim gibi düzenleyerek bir öz-hesaplaşmaya girdim.

Ruhumda büyük bir değişme olmuştu; başka bir manevi dünya keşfetmiştim; insanların, kurban gideceğimi henüz bilmediğim bilinçsiz yargılarının saçmalığını anlamıştım; gürültüsünü duyar duymaz iğrendiğim yazınsal ünden başka bir nimete gereksinme duyuyordum; yaşamımın en güzel yarısını geçirdiğim yoldan daha güvenli bir yol arıyordum; işte bütün bunlardır ki beni uzun zamandır gerekliliğine inandığım düşüncelere götürmüştür. Böylece düşünerek, sonuna değin götürmek için elimde olan hiçbir şeyi savsaklamadım.

Dünyadan çekilmem, ondan beri bırakmadığım yalnızlık zevki bu tarihte başlar. Yazmaya koyulduğum yapıt ancak tam bir yalnızlık içinde yazılabilirdi; bu dünyanın gürültü patırtısı içinde mümkün olmayan uzun ve rahat düşünceleri gerektiriyordu. Bu da beni başka bir yaşama biçimine yönlendirdi. O yaşama biçimini pek sevdim; isteğim dışında yalnızca kısa bir süre vazgeçtikten sonra, olanak bulunca sevinçle yine kavuştum. Öyle ki, beni mutsuz kılmak için dışlayarak yalnız yaşamaya mahkûm eden insanların, mutluluğuma benden çok hizmet ettiklerini gördüm.

Giriştiğim işime, ona verdiğim önemle ve duyduğumu sandığım gereksinmeyle uyumlu bir çabayla işe koyuldum. O sıralarda, eskilere hiç benzemeyen yeniçağ filozoflarıyla yaşıyordum. Kuşkularımı ve kararsızlığımı ortadan kaldıracak yerde, en çok bilmek istediğim noktalarda vardığımı sandığım kanılarımı sarsmışlardı. Çünkü "Tanrısızlığın" ateşli savunucuları olan bu dogmatik adamlar, herhangi bir konuda kendilerinden farklı düşünmemi çekemezlerdi. Kavgayı sevmediğim ve kavga etmek konusunda yeteneğim olmadığı için, düşüncelerimi gevşekçe savunmuştum; ama onların üzücü inançlarını hiçbir zaman benimsemedim; her biri bir amaç güden bu tutucu adamlara direnişim, onların düşmanlıklarını körükleyen nedenlerden başlıcası oldu.

Beni kandıramamışlarsa da, ürkütmüşlerdi. İleri sürdükleri kanıtlar beni inandırmamış, ama sarsmıştı; bunlara uygun yanıt bulamıyor, ama bulunması gerekeceğini seziyordum. Kendimi sapkınlıktan çok beceriksizlikle suçluyordum ve yüreğim onlara aklımdan daha güzel karşılık veriyordu.

Sonunda kendi kendime dedim ki: "Bu ağzı kalabalık sofistlerin beni istedikleri gibi şuraya buraya sürüklemelerine sonuna dek izin verecek miyim? Hele yaymaya çalıştıkları ve başkalarına kabul ettirmek istedikleri düşüncelerin, kendi düşünceleri olduğuna bile emin değilken? İnançlarına egemen olan gereksinmeleri, şuna ya da buna inandırmaktaki çıkarları, kendilerinin neye inandıklarını öğrenmeye engel oluyor. Parti başkanlarında iyi niyet aranabilir mi? Onların felsefesi başkaları içindir; oysa benim

için bir felsefe gerekli. Henüz zamanımız varken onu var gücümüzle arayalım ki, ömrümüzün sonuna dek değişmez bir davranış ilkesi edinebilelim. İşte, olgunluk çağına, anlayış gücünün en yüksek aşamasına geldim. Neredeyse sona ulaşıyorum; daha bekler ve kararımda gecikirsem, alışkılarıma egemen olamayacak duruma geleceğim; bugün yapabileceğimi artık yapamayacağım; bu uygun fırsatı yakalayalım: o, maddî koşullarımı düzeltecek; bari beni düşünsel ve manevi bakımdan da düzeltsin. Görüşlerimi kesin olarak kararlaştırayım ve iyice düşündükten sonra ne olmayı uygun gördüysem ömrümün sonuna kadar o olayım."

Bu tasarımı yavaş yavaş ve aralıklı olarak, büyük bir dikkat ve çabayla gerçekleştirdim. Ömrümün ve yazgımın ona bağlı olduğunu pek iyi biliyordum. Onu gerçekleştirirken önce öyle bir karışıklık, güçlük, karanlık, çelişki ve dolambaçlık toplamının içine düştüm ki, her şeyi olduğu yerde bırakıp boşuna uğraşmama isteğine kapılarak, bir türlü anlayamadığım, aslı esası olmayan ama herkesçe uyulan sakınganlığa uymaya yeltendim. Ancak bu sakınganlık bile bana öylesine yabancıydı ve ona varmakta kendimi o kadar yetersiz buluyordum ki, onu kılavuz edinmek, fırtınalı denizde fenerlerin bile gösteremedikleri limanı aramak gibi bir şeydi.

Ama direndim; ömrümde ilk kez olarak yüreklilik gösterdim; haberim olmaksızın beni bekleyen korkunç sona da, bu yürekliliğin etkisiyle direnebildim. Herhangi bir ölümlünün belki hiçbir zaman girişmediği en ateşli ve en içten araştırmalardan sonra duymam gereken duyguları,

ölünceye dek duymak üzere kararlaştırdım; yanıldımsa bile, elde ettiğim sonuçların yanılgımı hiç değilse bir suç diye yüzüme vurmayacağına eminim; çünkü böyle bir suçtan kaçınmak için elden geleni yaptım. Gerçi çocukluktan kalan temelsiz yargılarla yüreğimdeki gizli isteklerin, bana daha hoş görünen yanları oldukları kuşkusuzdur. O denli tutkuyla istenen şeylere inanmamak güçtür; hem de, öbür dünyada uğranılacak yargıları kabul ya da geri çevirmenin umutları ve korkuları konusunda, çoğunlukla insanlarca beslenen inanç konusunda etken olacağından kimse kuşku duyamaz. Kabul ederim ki bütün bunlar düşünmenin esenliğini bozabilir; ne var ki, benim yürek saflığımı bozamadı; çünkü her şeyde yanılmaktan çekiniyordum. Bütün sorun, şu yaşamı uygun biçimde yönetmekten başka bir şey değilse, bilmek gerekirdi ki henüz gecikmeden (ve aldanmadan), elden geldiğince yararlanabileyim. Ama, en çok korkmam gereken de, ruhumu, içinde bulunduğum bu durumda, değer vermediğim dünya nimetlerinden pay almak bahanesiyle, sonsuzluğa ulaşma bakımından tehlikeye düşürmekti.

Yine kabul ediyorum ki, beni duraksamaya, kuşkuya düşüren ve filozoflarımızın boyuna sözünü ettikleri güçlükleri her zaman istediğim gibi çözümleyemedim. Ama, insan zekâsının egemen olamadığı sorunlar konusunda, sonunda bir karara varmaya kesin karar vererek ve her yerde çözülmesi olanaksız gizlerle, yanıtsız kalan sorularla karşılaşarak, her sorunda en esaslı gördüğüm ve kendiliğinden inanılır kanıyı seçtim. Bunun tersi olan kanının ileri sürdüğü güçlü kanıtlarla, reddedilmesi olanaksız olan ve

çözemediğim karşı kanıtlar üzerinde durmadım. Bu konularda kestirme yargılara, yalnızca şarlatanlar varabilir; önemli olan nokta, kendine özgü bir kanıya olgun bir kafayla varmaktır. Buna karşın yanılırsak kusur bizde olmaz. İşte, güvenin ve güvenliğin sarsılmaz temeli budur.

Yorucu araştırmalarımın sonucu, aşağı yukarı "Profession de foi du Vicaire Savoyand"da yazdıklarım gibidir; bu öyle bir yapıttır ki bugünün insanları tarafından, alçakça lekelenmiş ve kirletilmiştir; insanlar bir gün gelir de sağduyuyla iyi niyete yeniden kavuşurlarsa, devrim yapabilirler.

O tarihten beri, uzun ve derin düşüncelerden sonra benimsediğim ilkeleri inancımın ve davranış biçimimin değişmez kuralı saydım; artık ne anlayamadığım aykırı düşüncelere, ne de önceden aklıma gelmeyenlere aldırır oldum. Bu düşünceler beni ara sıra kaygılandırdı, ama sarsamadı. Kendi kendime hep şunu yineledim: "Bütün bunlar fizikötesi dolambaçtan başka bir şey değildir ve aklımın kabul ettiği, yüreğimin de onayladığı tutkular susturulduktan sonra, içten gelen rızanın damgasını taşıyan ilkeler karşısında hiçtir. İnsan aklının eremediği bu gibi konularda, o denli dikkatle düşünülmüş, akla uygun gelmiş, başka sorunlar da görünmediği halde bunda düşünen ruhumun isteminden güç almış bir mezhep, çözemediğim herhangi bir soru yüzünden altüst olabilir mi? Hayır; benim ölmez niteliğimle bu dünyanın oluşması ve onda egemen olduğunu gördüğüm maddesel düzen arasındaki uygunluğu, bir takım boş kanıtlar bozamaz; maddesel düzenin olan ve ilkelerini araştırmalarımla bulduğum manevi

düzende, yaşamımın acılarına dayanmak için gereksindiğim yardımı buluyorum. Başka herhangi bir inançta umutsuz yaşar ve ölürdüm; insanların en mutsuzu olurdum. Demek ki talihe ve insanlara karşın, beni mutlu kılmaya yeten inanca bağlanmak en doğrusudur.

Gerek bu düşünceler, gerekse onlardan çıkardığım sonuçlar, acaba, sonuma hazırlanıp ona dayanabilmek için Tanrı tarafından aşılanmış değil midir? Bana acımasız davrananlardan kaçıp sığınacağım bir yer, bu dünyada beni düşürdükleri aşağılık durumun ödünlenmesi ve hakkım olan adalete kavuşma umudu bulunmasaydı ve hiçbir ölümlünün uğramadığı korkunç bir talihe kurban gitseydim, karşılaşacağım ürkünç acılarla ömrümün sonuna değin mahkûm edildiğim bu inanılmaz durumda halim nice olurdu? Saflığımın verdiği dinginlikle insanların bana ancak beğenme ve iyilik duyguları göstereceklerini sanır ve açık, temiz yüreğim kendisini dostlara, kardeşlere verirken, hainler çevremi sessizce cehennem gibi tuzaklarla sarıyorlardı. Gururlu bir ruhun uğrayabileceği en korkunç ve aynı zamanda hiç beklenmeyen yıkımlara düştüğüm, niçin ve kimin tarafından olduğunu bilmeyerek yerlere sürüklendiğim, bir aşağılanma uçurumuna atıldığım ve içinde korkunç amaçlar sezdiğim karanlıklarla çevrildiğimde, ilk anda sendeledim; bu darbelere karşı koymak için önceden gücümü toplamış bulunmasaydım, hiç ummadığım bu yıkımlardan sonra kendimi bir türlü toplayamazdım.

Yıllar süren heyecanlardan sonradır ki, sonunda kendime gelerek; talihsizlik günlerine sakladığım bu güçlerin değerini anladım. Haklarında yargıya varmam gereken bü-

tün sorunları bir karara bağladığımdan, ilkelerimle durumumu karşılaştırınca, insanların budalaca düşüncelerine ve kısacık ömrün küçücük olaylarına değerinden çok önem verdiğimi gördüm; yine gördüm ki, yaşam bir sınav defteri olduğuna göre bu sınavların şöyle ya da böyle olmasının önemi yoktur; elverir ki onlardan beklenen sonuçlar çıksın. Böylece o sınavlar büyüdükçe, yeğinleştikçe, çoğaldıkça dayanma gücünün aynı ölçüde gelişmesinde yarar vardı. Ödülünü bekleyenler için, yeğinliği azalmayan hiçbir acı yoktur; işte bu ödüle inancım, daha önceki düşüncelerin ürünü olmuştur.

Her yandan uğradığımı duyumsadığım sayısız aşağılamalar sırasında, umudumu ve rahatımı bozan kaygı ve kuşku araları bulunmuyor da değildi. Anlayamadığım kimi ana noktalar zihnimde toplanarak, sanki yazgımın yükü altında ezilmeye yüz tutarken, beni büsbütün yıkmaya hazırlanıyordu. Çoğu kez, ileri sürüldüğünü duyduğum kimi yeni kanıtlar da vardı ki, daha önce tasarladıklarıma katılıyordu. O zaman, yüreğim beni boğuyormuşçasına bir "Ah!" çekerek kendi kendime diyordum ki: "Aklımda bulduğum avuntuların boş birer düşlem olduklarını görecek olursam, umutsuzluktan beni kim kurtarır? Bundan başka kimseyi avutmayan düşlemlerden ne umulur? Yalnızca beni besleyen duygularda, bugünkü kuşak, ancak yanılma ve boş düşünceler buluyor; gerçeği benimkinin tersi bir kanıda görüyor; benim bu kanıda içten olduğuma da pek inanmıyor; kendim de, istemim ne denli güçlü olursa olsun, onda kimi yenilmez güçlükler buluyorum, ama bunları alt edemediğim halde kanım değişmiyor. Ölümlüler arasında

yalnızca ben mi bilgeliğe eriştim; aydın olan bir tek ben miyim? Her şeyin yerli yerinde olması için bana uygun gelmesi yeter mi? Öteki insanlara hiçbir türlü sağlam gelmeyen ve yüreğim aklımı desteklemese benim bile düşlem sanacağım görünüşlere temelli inanabilir miyim? Reddedemediğim düşlemlerimden çıkardığım ilkelere saplanacağıma, düşmanlarımın ilkelerini benimseyerek onları aynı silahlarla vurmaya çalışsaydım daha iyi olmaz mıydı? Kendimi akıllı biliyorum ama, boş bir yanılgıya aldanmış ve kurban gitmiş bir adamdan başka bir şey değilim."

O kuşku ve duraksama anlarında, kaç kez umutsuzluğa düşecek oldum! Bu durum bir ay sürseydi, bitmiştim. Ancak, bu bunalımlar sık sık gelmekle birlikte, kısaydı; onlardan henüz kurtulamadığım bugün dahi, rahatımı bozamayacak denli çabuk geçiyorlar! Yani, dereye düşen bir tüy suyun akıntısını nasıl bozamazsa, bu hafif kaygılar da ruhuma öyle, az dokunuyor. Gördüm ki, önceleri hakkında kararımı verdiğim noktaları yeniden kurcalamak, kendimi yeni gerçeklere ve yeni bir düşünme gücüne kavuşmuş varsaymak olacaktı; buna olanak bulunmadığına göre, yaştan gelen zihin olgunluğu çağında ve dingin yaşamımın gerçeği araştırmaktan başka bir ilgisinin olmadığı bir zamanda, umutsuzluktan doğmuş bitkinlik içinde beni büsbütün düşkün duruma sokmak isteyen düşünceleri, derin düşüncelerden sonra vardığım duygulara yeğleyemezdim. Yüreğimin bunca üzünç içinde kıvrandığı, ruhumun sıkıntıdan sendelediği, aklımın çevremi saran korkunç gizlerle şaşaladığı ve bütün alışkılarımın yaşlılığın ve kaygının etkisiyle zayıflayarak güçten kesildiği bugün, layık ol-

madığım halde çektiğim acıları ödünlemek için hazırladığım avunma yollarını geri mi çevireceğim; aklımın sağlam yanı dururken büsbütün mutsuz olmak için çöken yanına mı sarılacağım? Hayır. Bütün bu yüce davalar için karar verdiğim günden ne daha akıllıyım, ne de daha bilgili. Şimdi üzüldüğüm güçlüklerden o zaman da haberim vardı; ama beni durduramadılar; akla gelmeyenler de ortaya çıkarsa, bunlar, her dönemin, bütün bilgelerin, bütün ulusların kabul ettikleri ve insan yüreğine silinmemek üzere kazılmış sonsuz gerçekleri hükümsüz kılamayan hileli bir metafiziğin saçmalıklarıdır. Bunları düşünürken, bilirim ki duyularla sınırlanmış insan aklı onları layıkıyla kavrayamaz; böylece kendim kavrayabildiğimle kaldım ve ötesine gitmedim. Bir zamanlar verdiğim bu karar, akılcı bir karardı; ona aklımın ve yüreğimin onayıyla bağlı kaldım. Ona bağlanmakta direnmem için, şu dakikada bu denli çok neden varken, ne diye vazgeçeceğim? Vazgeçmemekte ne gibi bir tehlike var? Vazgeçmekten ne çıkarım olur? Bana acımasız davrananların mezhebine girmekle ahlaklarını da mı benimseyeceğim? O köksüz ve meyvesiz ahlak ki, kimsenin aklına ya da yüreğine girmediği halde, kitaplarda ya da tiyatronun parlak gösterilerinde gösterişli biçimde sergilenir; yoksa öteki sırdaşların iç mezhebini oluşturan, eylemlerinde egemen olan ve şimdiye dek bana ustaca uygulanagelen gizli ve hain ahlakı mı benimseyeceğim? Tümüyle "saldırı" olan bu ahlak, savunmaya yaramaz. Düşmanlarımın beni içine düşürdükleri durumda, hangi işime yarardı ki? Yıkımımda bana güç veren, yalnızca masumluğumdur; onun yerine kötülüğü koysam daha mutsuz ol-

maz mıyım? Kötülük etmekte düşmanlarıma yetişebilir miyim? Yetişsem de, edeceğim kötülüklerin hangisi beni kendi derdimden kurtarır? Beni kendi kendime karşı küçük düşürmüş olur ve üstelik de hiçbir şey kazanmam.

İşte böyle düşünerektir ki aldatıcı düşüncelere; anlaşılmaz kanıtlar, ne benim ne de belki insan zekâsının çözemeyeceği güçlüklere kapılmaksızın, kanılarımda sarsılmamayı başardım. Kendi zekâma gelince, o kendisine sağlayabildiğim en sağlam bir durumda değişmeksizin kalarak öyle rahat etti ki, eski olsun yeni olsun hiçbir yabancı düşünce, ne onun ne de benim rahatımızı kaçırabildi. Kafamın düştüğü yorgunluk içinde, kanılarımla ilkelerimi dayadığım düşüncelerimi unuttum, ama aklımın ve bilincimin onaylamasıyla çıkardığım yargıları artık unutmayacak ve bundan böyle onlara bağlanacağım. Filozofların hepsi gelip saldırsınlar bana; zamanları, emekleri boşa gidecek. Seçmeye daha elverişli bulunduğum zaman ne seçtimse, her bakımdan seçtiğimle kalacağım.

Böylece rahat olduğum gibi, onda, durumum yüzünden gereksindiğim umut ve avuntuyu da buluyorum. Bu denli tam, sürekli ve hüzünlü yalnızlığın, bugünkü kuşakça gösterilen ve hep duyumsadığım eylemli düşmanlığın, bana durmadan uygun gördüğü aşağılamaların, beni umutsuzluğa düşürmesi olanaksız; sarsılan umutlarla gücümü kırıcı duraksamalar ara sıra ruhumu acıyla dolduruyor. O zaman, kendimi yatıştıracak akıl işlemine girişemediğimden, eski kararlarımı anımsamam gerekiyor; sanki o kararlara varmak için gösterdiğim özen ve içtenliği anımsayarak güvenim tazeleniyor. Böylece herhangi bir yeni düşün-

ceyi, rahatımı bozmaktan başka bir işe yaramayan boş ve uğursuz bir yanılgının sonucuymuş gibi reddediyorum.

Eski bilgilerimin dar çerçevesine böylece kısılmış olan ben, Solon gibi yaşlandıkça öğrenmek mutluluğuna kavuşmadım; bundan sonra bilmeye gücüm yetmeyen şeyleri de öğrenmek hevesinden kendimi korumak zorundayım. Ama edineceğim yararlı bilgiler kalmadıysa da, durumumun gösterdiği erdemler bakımından kazanacaklarım çoktur. İşte burada ruhumu, birlikte götürebileceği kazançla zenginleştirmenin zamanı gelmiştir ki, o ruh, kendisini saran ve kör eden kafesten sıyrıldığında, gerçeği bütün çıplaklığıyla görecek ve bizim yabancı bilginlerimizin o denli gururlandıkları bilgilerin zavallılığını sezecektir. O bilgilere varma çabasıyla, bu yaşamda yitirdiği zamana acınacaktır. İnsanın yanında götürebildiği, her gün çoğaltabildiği ve ölümün dahi değerini düşürmesinden korkulmayan servet, ancak sabır, ılımlılık, boyun eğme, doğru yöne yönelme ve yan tutmayan adalettir. İşte, yaşlılığımın kalan yıllarını verdiğim tek ve yararlı konu budur. Benliğimi düzelterek, doğduğum günden daha iyi değil de (bu olanaksızdır aslında) daha erdemli olarak yaşamdan ayrılabilirsem, ne mutlu bana!

DÖRDÜNCÜ GEZİ

Hâlâ ara sıra okuduğum birkaç kitap arasında beni en çok ilgilendiren ve yararlı olanlar, Plutarkhos'un yapıtlarıdır. Çocukluğumda ilk okuduğum odur; yaşlılığımda da son okuyacağım odur; diyebilirim ki, ibret dersi aldığım tek yazardır. Daha önceki gün, onun ahlakla ilgili kitaplarından biri olan "Düşmanlardan Yararlanma Yolu"nu okuyordum. Aynı gün, kimi yazarların bana gönderdikleri kitapçıkları düzeltirken, Rahip R***'nin defterlerinden birine rasladım. Başlığına şu sözleri koymuştu: "Vitam vero impendenti." Onun gibilerin ne türlü anlatım yollarına başvurduklarını bildiğim için, bu seferkine de aldanmayarak, incelik perdesi arkasında kinayede bulunduğunu anladım. Ama işin aslı neydi? Bu alaydan amacı ne olabilirdi? Ona ne yapmıştım da bu alaya yol açmıştım? Plutarkhoscuğumun verdiği dersten yararlanabilmek için, ertesi günkü gezintimi kendimi yalan konusunda inceleyerek yapmaya karar verdim; bu işe başlarken, Delfi Tapınağı'ndaki "kendini bil" sözünün, "İtiraflarım"da sandığım gibi kolayca uyulacak bir ilke olmadığı konusunda, önceden de var olan inancımı bir kez daha düşündüm.

Ertesi gün, bu düşüncemi gerçekleştirmek amacıyla yola çıkınca, aklıma gelen ilk şey, gençliğimde söylediğim ve şimdi yaşlılığında bile türlü türlü yaralar almış yüreğimi dağlayan bir yalan oldu. Kendiliğinden bir suç oluşturan bu yalan, öğrenemediğim ve ama pişmanlığıyla çok büyüttüğüm sonuçları bakımından daha korkunç bir suç niteliğini almış olacak. Ancak, söylerken içinde bulunduğum ruh durumu hesaba katılırsa o yalanlar, yalnızca yersiz bir utanç ürünü olmuştur; ona kurban giden kadına zarar vermek niyeti şöyle dursun, yemin ederim ki bu utanç yüzünden yalan söylediğim anda kendimden başkasına zararı dokunmaması için yaşamımı vermeye hazırdım. Bu, öyle bir bilinçsizlik bunalımı olmuştur ki açıklamak için, çekingenliğimin yüreğimdeki bütün istekleri boşa çıkardığını ileri sürmekten başka şey söyleyemem.

Bu korkunç davranışımın, anısıyla bende bıraktığı sönmez pişmanlık, ömrümün sonuna dek, yalana karşı beni ondan koruyacak bir nefret aşıladı. İlkemi belirlediğim zaman ona pek layık olduğumu duyumsuyorum; ama Rahip R.'nin sözü üzerine kendimi daha esaslı olarak incelemeye koyuldum.

O zaman, gerçeğe olan aşkımdan dolayı gururlanarak; benzerlerimin hiçbirinde görmediğim bir yansızlıkla bu gerçeğe güvenimi, çıkarlarımı ve benliğimi feda ettiğim anlarda bile, kendi kendime uydurup doğru diye söylediğim şeylerin sayısı karşısında afalladım.

En çok şaştığım şey de, bu yalanları anımsarken ciddi bir pişmanlık duymamamdır. Ben ki her şeyden çok sahtelikten nefret ederim, ben ki yalanla kurtulabileceğim iş-

kencelere göğüs germişimdir ve ben ki bir yalanın pişmanlığını elli yıl çektim; nasıl oldu da gereksiz ve yararsız yere yalan söyledim ve söylediğime de üzülmedim? Suçlarım bana hiçbir zaman bir tür pişkinlik kazandırmadı; ahlak içgüdüsü bana hep yol göstermiş, vicdanım dürüstlükten hiç ayrılmamıştır; bu vicdan, çıkarlarıma uymakla bozulsa bile, nasıl olur da insanoğlunun tutkularına kapıldığı durumlarda doğruluğunu korur, ama çok daha önemsiz işlerde o doğruluğu yitirir? Gördüm ki bununla ilgili olarak kendi hakkımda vereceğim yargının doğruluğu, o sorunun çözülmesine bağlıydı; iyice inceledikten sonra şöyle açıklamayı başardım:

Bir felsefe kitabında okuduğuma göre yalan söylemek, dışa vurulması gereken bir gerçeği saklamaktır. Bu tanıma bakılırsa, söylemek zorunda olunmayan bir gerçeği söylememek, yalan söylemek değildir. Ama o gerçeği söyleyememekten hoşnut olmayan kimse, tersini söylerse yalancılık eder mi, etmez mi? Yine tanıma başvurulursa, kimin yalancı olduğu anlaşılamaz. Çünkü, bir kimse, borçlu olmadığı adama sahte para vermekle, onu kuşkusuz aldatır, ama hırsızlık etmiş olmaz.

Burada birbirinden önemli iki soru ortaya çıkıyor; birincisi şudur: Başkalarına gerçeği borçlu bulunduğumuza göre, doğruyu ne zaman ve nasıl söylemek zorundayız? İkincisi: Başkalarını saflıkla aldattığımız durumlar var mıdır? Pek iyi bilirim ki, ikinci soru, yazara bedava gelen kitaplarda, en tutucu ahlakın uygulanması olanaksız bir gevezelik sayıldığı toplumda, olumlu olarak kesilip atılmıştır. Karşı düşünceler ileri sürerek birbirlerinin düşünce-

rini çürüten bu yetkili kişileri bir yana bırakarak, bu sorunları kendi düşüncelerimizle çözümlemeye çalışalım:

Genel, yani soyut gerçek, nimetlerin en değerlisidir. Sanki aklın gözü olan onsuz, insanoğlu hiçbir şey göremez; yine onun sayesindedir ki insanlar nasıl davranacaklarını öğrenir, ne olmak gerekirse olur, ne yapmak zorunluysa yapar ve asıl amacına doğru gider. Bireyin vardığı gerçek, her zaman doğru değildir; çoğu kez yanlış ve hemen her zaman kimseye yaramayan bir şeydir. Herhangi bir insanın mutluluğuna yarayan ve bu bakımdan bilmesi gereken şeyler belki çok değil; ama çok olmasa da, her yerde arayacağı hakkı ve malıdır; onu bundan yoksun kılmak da hırsızlığın en kötüsüdür, çünkü bu şeyler, başkasına verilmekle vereni yoksun etmeyen ortak nimetlerdendir.

Öğrenim bakımından da, günlük yaşamda da yararı olmayan gerçeklere gelince, nasıl hak ileri sürebileceğimiz bir nimet sayılır ki, onlar aslında nimet bile değildirler; ve mülkiyet çıkar temeli üzerine kurulduğuna göre, mülkiyetin olmadığı yerde yarar olamaz. Verimsiz olsa bile, bir toprak istenebilir; çünkü hiç değilse üzerinde bir yapı kurulur; ama kimse için anlamı olmayan, kimseyi ilgilendirmeyen saçma bir olgunun doğruluk ya da yanlışlığı kimseyi etkilemez. Manevi ve maddi alanlarda hiçbir şey gereksiz değildir. Hiçbir şeye yaramayan bir şey, hak sayılamaz; sayılması için yaraması gerek. Böylelikledir ki hak diyebileceğimiz gerçek, adaleti ilgilendirenidir; varlığı ya da bilgisi herkes için anlamsız olan şeylere gerçek kavramını uygulamak, bu kavramın kutsallığını bozmaktır. Demek ki olası olsa bile, herhangi bir yarardan sıyrılmış gerçek, bir

hak oluşturamaz ve bu nedenle, onu saklayan yalan söylemiş olmaz.

Ancak, kimseye yaramayacak denli verimsiz gerçekler var mıdır? Bu, tartışılması gereken bir başka konu; az sonra değineceğim. Şimdilik ikinci konuya geçelim.

Doğruyu söylememek başka, doğru olmayanı söylemek de başkadır; ama, her ikisinden de aynı sonuç çıkabilir, çünkü sonuç bir olduğu için başka yola varılamaz. Gerçeğin kimseyi ilgilendirmediği yerde, onun karşıtı olan yanlış da ilgilendirmez; bundan şu çıkar ki, aynı durumlarda gerçeğin tersini söyleyerek aldatan, gerçeği söylemeyerek aldatandan daha çok suçlu değildir; çünkü yararsız gerçekler konusunda yanılmaktan kötü olan bilmemektir; denizin dibindeki kumun rengini bilmememle, kumu ak ya da kırmızı sanmam arasında fark yoktur. Haksızlık, başkasına zarar vermekse, kimseye zarar vermemekle haksız olunur mu?

Ancak, kısaca söylemek gerekirse, her türlü duruma çok iyi uygulanması için önceden aydınlatılmış olma durumu dışında, bu konuların kılgısal hiçbir yararı olamaz. Gerçeği söylemek zorunluluğu, onun yararı temeline dayanıyorsa, bu yarar hakkında nasıl karar verebilirim? Çoğu kez, birinin çıkarı ötekinin zararını gerektirir; kişisel çıkar da, hemen her zaman genelin çıkarına aykırıdır. Böyle bir durumda nasıl davranmalı? İlişkimiz olan kişinin çıkarına, ilişkimiz olmayanların çıkarını feda mı etmeli? Birine yaradığı halde ötekine zarar veren gerçeği söylemeli mi, söylememeli mi? Diyeceklerimizi yalnızca kamu çıkarına göre mi ölçmeli, yoksa herkesi kapsaması gereken

adalet adına mı? Konunun içyüzünü, bildiklerimi yalnızca adalet kurallarına göre kullanacak denli biliyor muyum? Dahası var; başkalarına borçlu olduklarımızı incelerken, kendimize borçlu bulunduklarımızı, yalnızca gerçeğe borçlu bulunduklarımızı gereğince düşündüm mü? Birini aldatırken zarara düşürmezsem, bu, kendime zarar vermiyorum demek midir? Kusursuz olmak için haksızlık etmemek yeter mi?

"Ne olursa olsun, gerçekten ayrılmayalım; adalet, gerçek demektir; eylemlerimizde, inançlarımızın bağlı bulunduğu kurala aykırı savlarda yalan daima haksızlık, yanılmaysa hiledir. Gerçekten ne çıkarsa çıksın, kendi gerçeğimizi söylemediğimiz için, doğruyu söylemek suçtur" yollu akıl yürütmelere dalmak, birçok sıkıntılı tartışmadan sıyrılmaktır; ama bu, konuyu kestirip atmak sayılır; çözmek değil. İşin aslı şudur: Her zaman gerçeği söylemekten çok, her seferinde söylemek zorunluğu var mı yok mu? Bundan başka (yanıtı bence olumsuz olan bir sorudur), gerçeği bildirmenin kesin olarak zorunlu bulunduğu durumlarla, haksızlık etmeksizin onu saklamak ya da yalan söylemeksizin değiştirmek zorunluğu olan durumları ayırt etmektir. Bu gibi durumların gerçekten var olduğunu biliyorum.

Ancak, böyle bir kuralı nereden çıkarmalı; onun şaşmaz bir kural olduğunu nasıl kanıtlamalı? Bu denli güç manevi sorunların tümünü, aklımdan çok vicdanıma başvurarak çözümlemekten her zaman kazançlı çıktım. Ahlak içgüdüsü beni hiçbir zaman aldatmadı; o, yüreğimde, her zaman güvenebileceğim saflığını korudu; davranışlarımın

kimilerine karışmasa bile, anılarıma, belleğime her zaman egemendir; işte oradadır ki, kendimle ilgili olarak, öbür dünyada verilecek olanlar kadar acımasız yargılar veririm.

İnsanlar hakkında vereceğimiz yargıları sözlerinin etkisine göre belirlemek, onları gereği gibi değerlendirmiş olmamaktadır. Bu etkiler her zaman kestirilemedikten başka, o sözlerin de kullanıldığı ortama ve zamana göre değişirler. Dahası, iyilik ya da kötülüklerini, ancak sahibi bilir. Doğruyu söylememenin yalan sayılması için aldatmak kastı bulunmamalı. Aldatmak kastının da kötülük etmek isteğinden ileri geldiği kesin olmadığına göre, tümüyle bunun karşıtı bir amaç da güdebilir. Yalnız, bir yalanı zararsız kılmak için zarar vermek isteğinin belirmemesi yetmez; üstelik karşımızdakileri düşürdüğümüz yanılgının, onlara da başka kimselere de hiçbir zarar getirmeyeceğinden emin olmamız gerekir. Böyle bir kanıya varıldığı pek az görülür ve bunun içindir ki bir yalan, hemen hiçbir zaman masum olamaz. İnsanın kendisinin ya da başkasının çıkarı için yalan söylemesi, sahtekârlıktır; zarar vermek, ara bozmak için söylenen yalansa, yalanların en bayağısıdır. Ne kendine ne de başkasına kazanç ya da zarar vermeyi düşünmeksizin yalan söylemek, yalan değil, bir tür uydurma oyunudur.

Ahlaksal bir konuya dayanan söylenceler, herkesçe kolay ve hoş anlaşılan yararlı gerçekleri yaydıklarına göre, bunlarda gerçeği örten yalan üzerinde durulmaz; söylenceyi yalnızca söylence diye anlatan kimse, hiçbir anlamda yalan söylemiş olmaz.

Herhangi bir ibret dersi taşımayarak, yalnızca eğlen-

dirıneyi güden öykü ve romanların bir çoğundaki gibi, boş söylenceler de var. Ahlak bakımından hiçbir yararı olmayan bunların değeri, uyduranlarına göre belirlenir; birer gerçek olarak ileri sürülürlerse, sahte olduklarını düşünmelidir; ama böyle yalanları söylemekte, şimdiye dek kim duraksadı ya da bunları kim ayıpladı ki? Örneğin "Gnidus Tapınağı"nda herhangi bir ahlak konusu varsa, o konu birçok kösnül (şehvanî) ayrıntı yüzünden hiçe indirilmiştir. Yazar bunları saflık perdesiyle örtmek için ne yapmış; yapıtının Yunanca'dan çevrildiğini söylemiş ve okurlarını doğruluğuna inandırmak için kitabı nasıl bulduğunu inandırıcı biçimde anlatmış. Bu, eksiksiz yalan değilse, yalanın ne olduğunu tanımlasınlar o zaman. İşin gerçeği böyle olduğu halde, yalanını yazarın yüzüne vuracak kimse çıkmadı.

Bunun bir şaka olduğu, yazarın kimseyi kandırmak istemediği ve buna kimsenin kanmadığı; dahası, o, sözde Yunanca'dan çevrilen yapıtı yazarın kendisinin yazdığını herkesin bildiği anımsatılabilir; ama neye yarar? Yanıtım şu oldu: Böyle bir şaka, bir amaç gütmüyor idiyse budalaca bir çocukluk sayılır; yalancı, sözüne kimseyi inandırmasa bile yine yalancılık etmiştir; okuduğunu anlayanlardan başka, eski bir yazının bulunduğunu temiz bir edayla anlatmasına inanıp da kendi dönemlerinin bir kâsesinden içmeyecekleri zehiri antika bir kadehten, duraksamadan içen sıradan ve saf okurlar bulunmaktadır.

Bu gibi ayrımlar kitaplarda bulunsun bulunmasın, vicdanının hoş görmeyeceği hiçbir şeye razı olmayan iyi niyetli kimseler de vardır: Çünkü kendimize yarar diye doğ-

ru olmayanı söylemek, (daha az ağır olmakla birlikte) başkasının zararına söylenen söz kadar yalan sayılır. Hak etmeyene fırsat vermek adalet düzenini bozmaktır; beğence ya da kınamayı gerektiren bir eylemi kendimize ya da başkasına mal etmek, insanı şöyle ya da böyle sarsan her şey, yalandır. İşte işin açık sınırı; ama gerçek olmadığı halde adaleti ilgilendirmeyen herhangi bir şey, bir söylencedir: Açık söyleyeyim ki, o söylenceleri yalan sayanların vicdanı benimkinden çok daha tutucudur.

Hizmet amacıyla söylenen yalanlar, gerçek yalanlardır; çünkü onları gerek başkaları, gerekse kendimizin adına ileri sürmek, kendimize karşı ileri sürmek gibi haksızlıktır. Gerçekten yana ya da gerçeğe karşı söz söyleyen her kimse, gerçek bir kişi söz konusu olunca yalan söyler. Ama "düşlem ürünü" bir kimseden söz ediyorsa, uydurduğu şeylerin ahlaka uygunluğu ya da uygun olmayışı konusunda yargıya varan ve bu yargıları yanlış olan kimse, ne söylerse söylesin, yalan sayılmaz; o zaman, olaylar bakımından yalan söylemezse de ahlak gerçeği bakımından söylemiş olur.

Toplumsal yaşamda "gerçekçi" denen bu türden pek çok insan gördüm. Boş ve anlamsız konuşmalarında gözettikleri gerçeklik; her yeri, her günü, herkesi doğru olarak saymakla, hiçbir şey uydurmamakla, olayları abartıya boğmamakla sınırlıdır. Kendi çıkarları söz konusu olmadıkça öykülerinde kesin gerçekçiliğe özen gösterirler; ancak, kendi kişiliklerine dokunur bir işi konuşma sırası geldi mi, olayları kendilerinden yana göstermek için, her renge boyarlar. Yalan işlerine geldiği halde bunu kendileri

ağızlarıyla söylemekten kaçınırlarsa, ustalıkla başkalarına söyletip kendilerine mal edilmeksizin kabul ettirirler. Sakınganlık şunu buyuruyor: "Doğruluk... Her şeye karşın doğruluk!"

"Doğru" dediğim kişi, büsbütün etkileyicidir. Başkasının bu denli saydığı gerçek, önemsiz işlerde onu ilgilendirmediği gibi, kimseye dokunmayan ve haksız yargılara varılmasına yol açmayacak öykülerle dostlarını eğlendirmekten çekinmez; ama, gerçeğe ya da adalete aykırı olup herhangi bir kimseye zarar verecek en ufak sözü bile, ne dili kullanır ne de kalemi. Sıradan konuşmalarda doğruluktan dem vurmadığı halde, kendi çıkarına karşı olsa da doğrudur. Şundan dolayı doğrudur ki kimseyi aldatmaya çalışmaz, kendisinden yana ya da kendisine karşı çıkan gerçeğe aynı derecede bağlıdır; ne kendi yararı, ne de düşmanının zararı için egemenlik kurmaya kalkışır. Doğru adamla öteki arasında fark şudur: Toplum insanı, kendinden hiçbir özveri istemeyen gerçeğe kesin olarak bağlıdır; daha ileri gidemez; oysa benim düşündüğüm insan, gerçeğe, ancak feda olması gerektiğinde hizmet eder.

Onda beğendiğim gerçek aşkı, böyle bir gevşeklikle nasıl bağdaşır diyeceksiniz. Bu bulaşıcı aşk, yalancı mı? Hayır, saf ve temizdir; ama, adaletin sözcüsü olduğundan, çoğu kez "söylencesel" olmakla birlikte, sahte olmak istemez. Onun için gerçek ve adalet sözleri eşanlamlıdır; her ikisini de gelişigüzel kullanır: Tapındığı kutsal gerçek, anlamsız olaylar ve gereksiz sözcüklerden oluşmayıp, iyi ya da kötü, onur ya da suç, beğence ya da kınama gibi durumların her birinde, herkesin hakkı olanı herkese eksiksiz ta-

nımaktır. Kimseye zarar vermek istemediği için başkasına karşı da sahtelik etmediği gibi, kendisinin olmayanı kabul etmediği için kendi benliğine karşı da sahte değildir. Onun kıskandığı, kendi kendisini saymadır; vazgeçemeyeceği tek nimet budur ve başkalarının saygısını o nimet pahasına kazanmayı zarar bilir. Böylelikle ne kimseye, ne de kendisine zarar ya da yarar verecek önemsiz işlerde, hiç duraksamadan yalan söyler; ama gerçeği ve adaleti ilgilendiren şeylerde, hem kendisini hem de başkalarını elinden geldiği kadar yanılgıdan korur. Onun için, bunun dışında herhangi bir yalan, yalan değildir.

"Gnidus Tapınağı" yararlı bir yapıtsa, Yunancadan çeviri olduğu masalı, masumca bir uydurmadır; ama bu yapıt tehlikeliyse, o masal cezalandırılması gereken bir yalandır.

İşte, vicdanımın yalan ve gerçek konusundaki ilkeleri bunlar oldu. Aklım henüz benimsemişken yüreğim onlara, ayrımına varmaksızın uyuyordu; ahlak içgüdüsü de uygulamaya geçti. Zavallı Marion'un kurban gittiği haince yalan bana öyle pişmanlık verdi ki, bu ömrümce, beni yalnızca böyle yalanlardan değil, başkalarının çıkar ya da onuruna dokunabilecek her türlü yalandan korudu.

Başka şeylerde olduğu gibi bunda da huylarım, ilkelerim, daha doğrusu alışkılarım üzerimde epey etki yaptı; çünkü hiçbir davranışımı bir kurala uydurmadım; ya da yaratılışımın sığınaklarından başka kurala bağlanmadım. Hazırlıklı yalan söylemediğim gibi, kendi çıkarım için de yalana başvurmamışımdır; ama, birçok kez utandığımdan ya da önemsiz olan ve yalnızca beni ilgilendiren işlerde ya-

lan söyledim: Örneğin kafam işlemediğinde, söz yetiştirmek için uydurmak zorunda kaldığım zamanlardaki gibi... Konuşmak zorunda bulunup aklıma eğlenceli gerçekler gelmediği zaman kesinlikle susmamak amacıyla masal söylerim; ancak o masalları düzerken yalancı olmamalarına, yani ne gerçeğe ne de adalete dokunmamalarına dikkat ederim. Onlarda olayların gerçekliği yerine, araya ahlaksal bir gerçeği sıkıştırmak, insan tutkularından yararlı dersler, bir sözcükle "hisse" çıkarmak isterim; ama bunun için, bende olmayan kavrayış çabukluğuyla söz söyleme kolaylığı gerekli. Söz denen şey, düşünceden çok daha ivedilik gerektirdiğinden, düşünmeden konuşurum ki, bu, aklımın beğenmediği birçok saçma söz söylememe yol açmıştır.

İşte yaratılışımın önüne geçilmez itkisiyledir ki, utangaçlığım beni, beklenmedik durumlarda istemimin katılmadığı yalanları söylemeye iter. Zavallı Marion'un anısının bıraktığı etki, başkalarına zarar verebilecek yalanları önleyebilirse de, yalnızca beni kötü bir duruma düşmekten kurtarmaya yardım edecek olanlara dokunmaz; ancak, vicdanım, aleyhtekiler kadar lehte bulunan karışmaları da kabul etmez.

Beni kurtaran yalandan vazgeçip, yerine beni suçlu gösteren yalanı hemen ve kendimi küçük düşürmeksizin koyabilsem, hiç duraksamadan kordum; ama kendimi suçlu çıkarmanın verdiği utanç, bunu hâlâ engelliyor; işlediğim suçtan pişman olurum, ama bunun verdiği zararları gidermeyi göze alamam. Çıkar ya da onur ya da kıskançlık ve şeytanlıktan değil, yalnızca anlamsız bir beceriksizlik-

ten, gereksiz bir utangaçlıktan yalan söylediğimi gösteren bir örnek daha ileri süreceğim.

Birkaç zaman oluyor ki, Bay E., beni ve karımı, Bay B.'yle birlikte, lokantacı Bayan X'te yemeğe (alışkanlığıma aykırı olarak) çağırdı. Lokantacı kadınla iki kızı da bizimle yemek yediler. Yemek ortasındayken evli ve gebe olan kızlardan biri, gözümün içine bakarak birdenbire çocuğum olup olmadığını sordu. Ben kızararak, böyle bir mutluluktan yoksun bulunduğumu söyledim. O ise gülümsedi ve çevresindekilere baktı. Bunda, benim gözüme bile karanlık gelecek bir nokta yoktu.

Açıktır ki verdiğim yanıt, istemeseydim de vereceğim bir yanıt değildi; çünkü, yanımdakilerin içinde bulundukları ruh durumuna bakılırsa, söyleyebileceğim şeyler onların kanısını değiştiremezdi. Yanıtımın olumsuz olması bile bekleniyor, beni yalan söyler görmek hazzını duymak için elden gelen yapılıyordu. Ama, bunu anlamayacak denli anlayışsız değildim. Vermem gereken yanıt iki dakika sonra kendiliğinden geldi: "Genç bir kadının, hiç evlenmeden yaşlanmış bir adama soramayacağı yakışıksız sorulardan biri de bu". Böyle konuşmakla yalan söylememiş olduğum gibi, herkesin beni onaylamasını sağlamış, ona da bir ders vermiş bulunacaktım. Ama, yapamadım; söylenmesi gerekeni değil de gerekmeyeni söyledim. Şu da kesindir ki, bana bu yanıtı esinlendiren, ne aklım ne de istemimdir; o yanıt, yalnızca şaşkınlığımdan dolayı verildi. Bir zamanlar böyle şaşkınlıklara düşmez, daha açık söylerdim; çünkü, onları bağışlatacak etkenlerin sezileceğinden kuşkum yoktu. Ancak, kötücül bakan gözlerin karşısında

şaşırır oldum; mutsuzluğa düştükçe çekingenliğim arttı ve yalnızca çekingenlik yüzünden yalan söyledim.

Yalana karşı yaratılışımdan dolayı beslediğim nefreti, hiçbir zaman, "İtiraflar"ımı yazarkenki kadar yeğinlikle duymadım; çünkü, yalan söyleme isteği ve fırsatı (yalana eğilimim olsaydı) en çok, bu yapıtımı yazarken ortaya çıkardı. Ama, bana karşı olan hiçbir şeyi gizlemedikten başka henüz anlayamadığım ve belki de öykünmeciliğe nefretimden gelen bir anlayışla tam tersi yönde yalana yöneldim. Yani kendimi gereğinden çok bir tutuculukla, suçlu çıkardım. Ve vicdanım bana bir gün, başkalarınca, daha az yeğinlikle yargılanacağım kanısını veriyor. Evet, yüksek bir gururla diyebilirim ki, bu yapıtımda iyi niyeti ve gerçek aşkını hiç kimsenin göze alamayacağı denli ileri götürdüm. İyi yönlerinin kötü yönlerine üstün olduklarını anladığım içindir ki, her şeyi söylemekte yarar gördüm ve her şeyi söyledim.

Eksik söyledim; artık söyledim; ama olayları değil de onların çevresindeki durumları anlatırken. Bu yalan türü de istemden çok imgelemimin bir tür saçmalamasıdır. Dahası, bu eklemelere yalan demek de doğru olmaz; çünkü hiçbiri yalan değildir. "İtiraflar"ı yazarken yaşlanmış, yaşamın hepsine dokunduğum ve boşluğunu denediğim hazlarından bıkmış bir adamdım. Kitabımı hiçbir belgeye dayanmaksızın, yalnızca belleğime başvurarak yazıyordum. Belleğimse, çoğu kez bana yardım edemiyor ya da anıları eksik canlandırabiliyordu; bende bu eksikti. Bu eksikliği imgelemimle tamamlıyor, ama aykırı olmamalarına dikkat ediyordum. Yaşamımın mutlu anları üzerinde dur-

maktan hoşlanıyor, onları özlemlerimden çıkardığım güzelliklerle süslüyordum. Kimi zaman gerçeğe, kendine özgü olmayan bir çekicilik de kattım; ama kusurlarımı örtmek ya da erdemli görünmek için o gerçeğin yerine yalanı getirmedim.

Kendimi önden değil de yandan göstererek, kimileyin elimde olmadan, çirkin yönlerimi sakladıysam da, bu tür gizlenmeleri daha başka türden olanlar ödünledi ki, onların yüzünden, iyiyi kötüden daha çok saklamışımdır. Huyumun bu tuhaflığına inanmak belki güçtür; ama inanmamak, gerçeği söylediğimi değiştirmez. Kötüyü bütün çirkinliğiyle anlattım ama iyiyi de hoş göstermekten kaçındım; benden yana olduğu için üzerinde bile durmadım, çünkü o sıralarda "İtiraflar"ını yazdığım için kendimi övmek gibi bir duruma düşebilirdim. Gençliğimden söz ederken, iyi yönlerimi ileri sürmedikten başka onları belirtecek olayları bile anmadım. Daha küçük çocukluk dönemimle ilgili iki olayı anımsıyorum; bunlar, kitabımı yazarken aklıma gelmemiş değildi, ama az önce söylediğim nedenlerden dolayı, onları bir yana bırakmıştım.

Pazarlarımı, halalarımdan birinin bir basma fabrikası sahibi olan kocası Bay Fazy'nin evinde geçirirdim. Bir gün, bezlerin serildiği yerde bulunuyor ve dökme kalıplara bakıyordum. Parlaklıkları öyle hoşuma gitti ki elimle dokunmak isteyerek parmaklarımı silindirin üzerinde gezdirdim. O aralık eniştemin oğlu çarkı öyle bir çeviriş çevirdi k., parmaklarımdan ikisi sıkışarak iki tırnağım söküldü, acı acı bağırdım. Fazy, çarkı hemen durdurdu ama tırnaklarım silindire yapışıp kalmıştı. Kan, parmaklarımdan fışkırı-

yordu. Fazy, şaşkınlıkla koşarak bana sarıldı, susmazsam yıkılacağını söyledi. Kendi acımı unutarak onunkini düşündüm ve sesimi kestim; musluğa koştuk, elimi yıkadım, akan kanı durdurduk. Gözyaşları içinde, bu olayı babasına söylemememi rica etti; ben de ona söz verdim ve sözüme öylesine bağlı kaldım ki, yirmi yıl sonra bile hâlâ parmaklarımın neden ezildiğini kimse bilmez. Üç hafta yatakta yattım; iki ay elimi kullanamadım; soranlara da, elimin bir taşla ezildiğini anlattım.

Oysa geçirdiğim kazanın o sıralarda kimi sonuçları oldu: Çünkü kentsoyu gençlerinin askerlik eğitimine gittiği mevsimdi; benimle yaşıt üç çocukla birlikte üniforma giyip mahallemizin bölüğünde eğitim yapmam gerekiyordu. İşte, yatakta yatarken, bölüğün üç arkadaşımla birlikte trampet çalarak kapının önünden geçtiğini duyma acısına katlandım.

Öteki öyküm de buna benzer; ama bu birkaç yıl sonra geçti.

Plince adlı bir arkadaşımla Plain-Palais'de çöken oynuyordum. Oynarken, bir anlaşmazlık nedeniyle onunla döğüştüm; döğüşürken elindeki tokmakla başıma öyle bir vurdu ki, daha sert vursaydı beynimi patlatırdı. Olduğum gibi yere yuvarlandım. Kanımın akması karşısında zavallı çocuğun düştüğü telâşı ömrüm boyunca hiç kimsede görmedim. Beni öldürdüğünü sanmıştı. Üzerime atıldı, sarıldı, ağladı ve haykırdı. Ben de onun kadar ağlayarak öptüm. Sonunda hâlâ akan kanımı durdurmaya çalıştı ve her ikimizin mendilleriyle sarmasına karşın durduramadığını gö-

rünce, beni yakında oturan annesine götürdü. Zavallı kadın, durumumu görür görmez bayılır gibi oldu; ama kendini toplayarak yaramı yıkadı, sardı, üzerine ispirtoya daldırılmış zambak çiçekleri bastırdı ki bu çiçekler memleketimizde yaralarda çok kullanılır. Kadının ve oğlunun gözyaşları bana öyle dokundu ki, uzun zaman, yani oradan ayrılıp olayı unutuncaya dek, birini anne ötekini de kardeş saydım.

Her iki kazamı da kimseye söylemedim. Başıma bunlar gibi yüz tanesi geldi de, huyumun iyiliğini ileri sürmemek istemediğim için adını bile anmadım. Bildiğim gerçeğe aykırı konuştuğumda da bunun ya kimseye dokunmayacağını, ya konuşmakta güçlük çektiğimi gördüm, ya da yazmak zevkine kapıldım; ama ne kendi çıkarımı ne de başkasının zararını güttüm. Nasip olur da "İtiraflarım"ı nesnel gözle okuyan bulunursa, ondaki itirafların daha büyük suçlarınkinden daha zor sayılmaları gerektiğini ve işlemediğim için söylemediğim daha büyük ve ama söylenmesi daha ayıp suçları açıklamaktan çok daha ağır olduklarını anlar.

Bütün bunlar gösteriyor ki, doğruluk yolunu seçişim, doğru olma duygusundan çok gerçeği sevmeme dayanır; gerçekten, uygulamada, eğriyle doğrunun soyut kavramlarını değil, vicdanımın ahlak alanındaki yolunu izledim. Çoğu kez, masal anlattım; ama pek az yalan söyledim.

Bu ilkeye uymakla başkalarına birçok silah vermiş olsam da, kimseye zararım dokunmadığı gibi, kendime de hak ettiğimden çok hiçbir üstünlük vermedim. Bana göre

gerçeğin erdem olması, yalnızca bu yolla sağlanır. Başka herhangi bir yolda gerçek, ne iyiliğe ne de kötülüğe hizmet eden bir kavramdır.

Ama bu gibi ince elemeler, beni, masumluğumu düşündürtecek denli doyurmaz. Başkalarına neler borçlu bulunduğumu özenle tartarken, kendime ne borçlu olduğuma iyice baktım mı? Başkalarına karşı adil olmak gerekliyse, kendimiz için de gerçekçi olmamız gerekir. Bu, olgun insanın kendi onuru için ödemesi gereken bir saygı borcudur. Ne söyleyeceğimi bulamadığım için şunu bunu uydurduğumda, sanırım, yanlış yapıyordum; çünkü başkasını eğlendirmek bahanesiyle kendimi küçültmek, hiç de uygun değildir. Ve yazmak zevkine kapılarak gerçek olayları, düşlemlediğim olaylarla süsleyerek daha büyük bir yanılgıya düşüyordum; çünkü gerçeği söylenceyle süslemek, onu değiştirmektir.

Ancak, bağışlanmayacak bir şey varsa, o da seçtiğim ilkedir. Bu ilke, herkesten çok beni gerçeğe uymaya zorluyordu; ona çıkarlarımı ve düşkünlüklerimi feda etmek yetmezdi; bir de çekingenliğimi feda etmem gerekiyordu. Her zaman, her fırsatta doğru olmak gözüpekliğini göstermek; kendisini tümüyle gerçeğe adamış bir ağızdan ya da bir kalemden yalan, uydurma ya da söylence diye bir şeyin çıkmaması gerekiyordu. O yüksek ilkeyi kendime mal ederken bunları düşünmem, onu taşıdıkça boyuna anımsamam gerekti. Beni yalan söylemeye yönlendiren, hiçbir zaman ikiyüzlülük olmamıştır; onlar hep zayıflığımdan ileri geldi; ama, yine de özür sayılmazlar. Zayıf bir ruh, bizi

ancak terbiyesizlik etmekten korur; ama erdemli olma savı da az gözüpeklik istemez.

İşte birçok düşünceler ki, Rahip R. olmasa aklıma gelmezdi. Bunları ileri sürmenin zamanı sanırım geçmiş olacak; ama yanılgımı açıklama ve iyiyi kötüden ayırma yeteneğimi bir düzene uydurma fırsatı belki kaçmadı. Bunda da, buna benzer işlerde de Solon'un sözü, her yaştakilere uygulanabilir; akıllı uslu, doğru ve alçakgönüllü olmaya ve hiçbir şeyi kendinden biçmeye kalkışmamayı (düşmanımızdan bile olsa) öğrenmenin zamanı geçmez.

BEŞİNCİ GEZİ

Yaşadığım yerlerden hiçbiri (pek güzel yerlerde yaşadım!) beni Bienne Gölü'ndeki Saint-Pierre Adası gibi mutlu etmemiş, özlem çektirmemiştir. Neuchâtel'de Motte diye tanınan bu küçük adayı İsviçre'de bile az bilirler. Bildiğime göre hiçbir gezgin ondan söz etmiş değildir. Bununla birlikte, pek hoş, yalnız kalmayı seven herkesi mutlu kılacak bir adadır; (belki de, yazgının bir sonucu olarak, yalnızlık çeken tek insan ben olduğum halde, çevremde görmemekle birlikte, yalnızlıktan hoşlanan başka kimseler de bulunduğunu sanırım.)

Bienne Gölü'nün kıyıları Cenevre'ninkinden daha yabanıl, daha romantiktir; çünkü kayalıklarla ormanlar, suya oradakinden çok daha yakın olmakla birlikte, kıyının güzelliğini bozmazlar. Oralarda işlenmiş tarlalar, bağlar ve hele yerleşim alanları ve evler daha azdır, ama buna karşılık daha çok yeşillik, gölgeli korular vardır. Bereket versin ki oralarda arabaların rahatça geçeceği yol bulunmadığı için yolcular da pek geçmez; ama doğayı seven, yalnızca kartal seslerinin ve dağdan inen suların yırttığı sessiz-

likte başını dinleyenler için pek güzeldir. Hemen hemen yuvarlak olan bu güzel havuzda iki küçük ada var ki, birinin çerçevesi aşağı yukarı iki buçuk kilometre olup yerleşim alanıdır ve toprağı işlenmiştir; ötekiyse kendi haline bırakılmıştır; fırtınalarda dalgaların bu büyük adada oluşturduğu yıkıntıları götürmek için oradan toprak taşınması yüzünden bir gün yok olacaktır. İşte, zayıfın özü her zaman güçlünün yararına kullanılır.

Bu ada, Bern Hastanesi'nin malıdır ve burada, yine o hastanenin malı olan tek bir ev vardır ki o büyük, güzel ve rahat damın altında ailesi ve hizmetçileriyle birlikte bir vergi toplama memuru oturur. Bu adamın kümes hayvanları, kuşları, balık havuzları vardır. O küçük adanın toprağı ve görünümü öylesine değişiktir ki, her türlü işlemeye de elverişlidir. Orada tarlalar, bağlar, ormanlar, yemişlikler, türlü korulukla gölgelenmiş, her tür ağaçla çevrelenmiş ve ırmakların sezinlendirdiği otlaklar vardır. Adanın boylu boyunca iki sıra ağaç dikili ve taraça biçiminde yüksek bir bölümü var ki, ortasında, komşu kıyılardan gelen halkın bağ bozumunda pazar günleri toplanıp dans ettiği güzel bir salon bulunmaktadır.

Môtiers'de taşa tutulduktan sonra sığındığım yer, bu adadır. Burayı o denli güzel, kendime öyle uygun buldum ki ölünceye dek burada kalmaya karar verdim; tek korkum şuydu: Beni İngiltere'ye sürmek isteyenlerin ilk kez duyumsadığım düşüncelerinin bu kararıma uymaması korkusu. Üstelik, bundan o denli kaygılanıyordum ki, beni ömür boyu burada oturmaya mahkûm etmelerini istiyordum.

Adada ancak iki ay kalmama izin verdiler; ama ben

burada iki yıl da, iki yüzyıl da geçirir, dünyanın sonuna dek oturur ve yaşam arkadaşımla birlikte, yalnızca pek iyi insanlar olan vergi memuruyla karısı ve hizmetçilerinden başka görüşecek kimse olmadığı halde yaşardım. Bana gerekli olan da buydu. O iki ayı ömrümün en mutlu zamanı diye anarım; öylesine mutluydum ki başka hiçbir şey istemez, yalnızca orada yaşamış olmakla yetiniyordum.

Bu mutluluk neydi; verdiği zevk nasıl bir zevkti? Orada geçirdiğim yaşamı anlatarak çağdaşlarıma, bunun gizini bulmalarını salık veririm. Bütün tadıyla duymak istediğim zevklerin başlıcası, o değerli "farniente" (*) olmuştur ve gerçekten orada oturduğum sürece yaptıklarım, kendisini hiçbir şey yapmamaya adamış bir adamın nefis ve gerekli uğraşıdır.

İzinsiz ve kimseye görülmeksizin çıkamayacağım, çevremdeki insanlar dışında hiç kimseyle görüşemediğim ve sonuç olarak kendime sarıldığım bu yerde kalmama seve seve izin verecekleri beklentisi, bundan sonra eskisinden daha rahat yaşamak umudunu da veriyordu ve buraya yerleşmeye bol bol vaktim olduğunu düşünerek; bu konuda hiçbir girişimde bulunmuyordum. Birdenbire, yalnız ve sanki çıplak olarak getirildiğim bu yere birer birer kâhya kadınımı, kitaplarımı ve eşyamı da getirttim; sandıkları açmayarak olduğu gibi bıraktım ve ömrümün sonuna dek oturmayı tasarladığım evde, yarın ayrılacağım bir handa yaşar gibi yaşadım. Burada bulduğum çevre öylesine rahattı ki, nasıl bir düzen kurarsam kurayım, bu rahatı boz-

(*) İtalyanca: Hiçbir şey yapmama. (Çeviren)

mak olurdu. Zevklerimden en büyüğü kitaplarımı sandıklarda bırakmak ve yazı takımım olmamasıydı. Aldığım anlamsız mektuplara yanıt vermek zorunda kalınca vergi memurunun kalem takımını kullanır ve bir daha kullanmayacağımı umarak hemen geri verirdim. Odamı o boş kâğıt ve kitaplarla dolduracağım yerde, çiçek ve otlarla dolduruyordum; çünkü şimdi, Ivernois'daki hekimin aşılamasıyla çok geçmeden alışkanlık olan bitkibilime tutulmuştum. Çalışmak değil, eğlenmek istediğimden bir tembele yarar eğlenceler arıyordum. "Flora petrinsularis"ten söz etmeye, adanın bütün bitkilerini tanımlamaya kalkıştım. Hiçbirini unutmayacaktım ve onları, ömrümün sonuna dek beni uğraştıracak ayrıntılarla anlatacaktım. Derler ki, Alman'ın biri limon kabuğuyla ilgili bir kitap yazmış; ben de çayırlardaki yosunla ilgili bir kitap yazabilirdim; betimlenmedik ne bir ot parçası, ne de küçücük bir bitki kalsın istiyordum. İşte bu güzel amaca uyaraktır ki her sabah, hep birlikte yaptığımız kahvaltıdan sonra elimde bir büyüteç, kolumun altında "Systema Naturae" kitabını taşıyarak, adanın bir bölgesini gezmeye giderdim (adayı mevsimine göre dolaşmak için küçük küçük karelere bölmüştüm.) Bitki yapıları ve oluşumları ve bir de meyvalanmada erkek ve dişi öğelerin o tarihlerde benim için yepyeni etkinliği konusundaki gözlemlerden aldığım zevk ve sevinç kadar garip bir şey olamaz. Her yerde raslanan bitki türlerinin üreme özelliklerini incelerken sanki kendimden geçiyor; daha az bulunanları da bulacağımı umuyordum. Ballıbabagiller türünün uzun erkek organlarının (etaminlerin) çatallaşması, ısırganla yapışkanotunkilerin esnekliği, akına çi-

çeğinin yemişiyle şimşir ağacındaki küçük kılıfın patlaması, döllenmenin bin türlü küçük oluşumları, beni zevk içinde bırakıyordu ve herkese "Habacuc'u okudunuz mu?" diye soran La Fontaine gibi önüme gelene şefeviyenin boynuzlarını görüp görmediklerini soruyordum. İki üç saat sonra, yağmur yağarsa öğleüstü, oyalanmak üzere demetlerle eve dönüyordum. Öğle olmadan da, vergi memuru, karısı ve Thérèse'le birlikte, onların gündelikçilerini ziyarete gider, çoğu kez onlara şöyle bir yardım ediverirdim. Ziyaretime gelen Bernliler beni büyük ağaçlara tırmanmış, yemişle doldurduğum torbayı bir ipin ucunda aşağı saldırırken seyrederlerdi. Sabah saatlerinde yaptığım beden eğitimi ve bunun verdiği keyifle rahat yemek yiyor, dinleniyordum. Ama yemek uzayıp da güzel hava beni dışarı çıkmaya çağırdığında, artık beklemeyerek sofradan kalkar, bir sandala atlar ve sular durgunsa gölün ortasına dek gider, orada sandalın içine uzanır, gözlerimi gökyüzüne diker ve saatlerce suyun üstünde akıntıya göre sürüklenirdim; o aralık bin türlü karışık ama tatlı düşlemlere dalardım; bunlar, belli bir konuda olmamakla birlikte, yaşamın zevkleri denen şeylerin en güzelinden daha güzeldi. Güneşin batmaya yüz tutması, bana eve dönme zamanının geldiğini anımsatınca, adadan çok uzaklaştığımı ve ortalık kararmadan oraya varmak için var gücümle çabalamam gerektiğini anlardım. Kimi zaman da, suya açılacak yerde adanın yeşil kıyılarını boylamaktan hoşlanırdım; buraların duruluğu ve serin gölgeleri beni kaç kez dalmaya kışkırtmıştı; ama, sandal gezintilerimin çoğunda büyük adadan küçük adaya gidiyor, günün yarısını orada geçiriyordum; kimile-

yin söğütler, siyah akçaağaçları, pireotları ve daha türlü türlü fidanlar arasında dolaşır, kimileyin de yabani kekik, çim, çiçek ve eskiden dikilmiş evliyaotu ve yoncayla örülmüş olan kumlu tümseklerin üstüne çıkardım; bunlar, kimseden zarar görmeyerek ve kimseye zarar vermeyerek üreyebilecek tavşanların yerleştirilmesine pek elverişliydi. Bunlardan vergi memuruna söz ettim; o da Neuchâtel'den erkek ve dişi tavşanlar getirtti. Adamın karısıyla kız kardeşlerinden biri, Thérèse ve ben, hayvanları götürüp küçük adaya yerleştirdik; ben ayrılmadan önce üremeye başlamışlardı; kışın soğuğuna dayanabilmişlerse epey çoğalmışlardır. Bu küçük tavşan topluluğunun kurulması, bir bayram oldu. Belki de, Argo gemicilerinin kılavuzu bile, arkadaşlarımla tavşanları büyük adadan küçük adaya götüren benden çalımlı olmamıştır. Vergi memurunun sudan korkan ve deniz tutan karısının bile, benimle birlikte, çekinmeden sandala bindiğini ve hiç korkmadığını öğünerek anlattım.

Göl sandalla gezilemeyecek denli dalgalı olduğu zamanlar, öğleden sonrayı adanın şurasında burasında ot toplamakla geçirirdim; kimileyin ıssız ve güzel köşelerde otur, kendimi doya doya düşlemlerime bırakır; kimileyin genel görünüme egemen olan yerlere ya da tepelerin birine yerleşerek, bir yandan yakın dağlarla sarılmış, öte yandan da daha engin dağlara dek uzanan verimli ve zengin ovalara, kıyılarla gölün görkemli görünümüne bakardım.

Akşam olurken adanın tepelerinden inip gölün kıyısındaki çalılıkların gizli bir yerinde dinlenirdim. Orada, dalgaların gürültüsü ve suyun çalkalanması bütün dikka-

timi çekip, ruhumda başka çalkalanmaların oluşmasını engeller; beni doyulmaz hülyalara daldırırdı. Orada gece oluncaya dek kalırdım. Suyun gidip gelişinin güzel ve bitmez tükenmez hışırtısı (ara ara çoğalarak kulağımı boyuna dolduran hışırtısı), beni rahatsız eden düşünceleri engelleyen düşlemin yerini tutar ve düşünmek güçlüğüne katlanmadan yaşadığımı duyumsama zevkini sağlamaya yeterdi. Ara sıra, bu suların görünümünden aldığım esinle, ömrümüzdeki kararsızlıkla ilgili kısa düşüncelere dalardım. Ancak o hafif izlenimler, sandalımı sallayan düzenli devinimle yiterdi.

Akşam yemeğinden sonra, hava güzelse gölü seyretmeye, serinliği duymaya giderdik. Köşkte bir süre dinlenir; gülüşüp konuşur; şimdikilerden kesinlikle daha güzel olan eski şarkıları söyler ve sonunda geçirdiğimiz günden hoşnut, ertesi günün de ona benzemesi dileğiyle gidip yatardık.

Beklenmeyen sıkıcı konuklar bir yana bırakılırsa, ada da yaşadığım sürece zamanımı böyle geçirdim.

Aradan on beş yıl geçtiği halde, bu tatlı yaşamı anımsadıkça, derin bir özlem duyuyorum; oranın, böylesine sürekli ve yeğin özlem duymama yol açacak nesi vardı ki?

Uzun süren ve sürekli değişiklikler içinde geçen ömrümde, en zevkli dönemlerin, belleğimde saklanan en çekici, en dokunaklı anılar olmadığına tanık oldum. Bu kısa coşku ve kendinden geçme anları -az ya da çok bunların ateşli anlar olmaları yüzünden- yaşamın türlü aşamalarında ortaya pek az çıkan noktalardır. Bunlar, bir ruh durumu oluşturamayacak denli az görülür ve geçicidir; özlemini

duyduğum mutluluksa, gelmesiyle gitmesi bir olan dakikalardan çok, kendinde hiçbir canlılık taşımadığı halde uzamasıyla mutluluğa eriştiren sıradan ama sürekli bir durumdur.

Yeryüzünde her şey, kesintisiz bir akış halindedir. Hiçbir şey kesin bir biçim almaz ve gözle görülür şeylere bağlanan sevgimiz de, doğallıkla onlarla geçer ya da değişir. Ya arkamızda kalan ya da önden giden bu sevgilerimiz, kimileyin yok olmuş geçmişi anımsatır kimileyin çoğunlukla gerçekleşmeyen geleceği bildirir; bunlarda, gönlümüzün bağlanacağı sağlam bir nesne yok. Onun içindir ki yeryüzünde ancak geçici zevklerle oyalanabiliriz; sürekli mutluluğun tatlılığına pek inanmam. En derin hazlarımızda bile "Şu anın tükenmez olmasını isterim," diyebileceğimiz dakikalar ya var ya yoktur. Öncesinin özlemini ve sonrasının isteğini çektirip yüreğimizde boşluk ve kaygı bırakan geçici bir ruh durumuna nasıl mutluluk diyebiliriz.

Ruhun tümüyle dayanabileceği, geçmişi anımsamaksızın ve geleceğe el uzatmaksızın bütün benliğini toplayabileceği; zamanı hiçe sayabileceği; var olmaktan başka, yoksulluk hazzına da, zevkin ve üzüntünün, isteğin ve korkunun gereksinme duyulamayacağı bir durum varsa, bu durum sürdükçe herkes, yaşamın eğlencelerinde bulunan eksik, yoksul ve görece bir mutluluğa değil de ruhta doldurulmak gereği duyulan hiçbir boşluk bırakmayan olgunlaşmış ve yetkin bir mutluluğa kavuştuğunu söyleyebilir. İşte, suyun akıntısına bıraktığım sandalın içinde uzanmış ya da dalgalı gölün bir kıyısına oturmuş ya da güzel bir derenin kıyısına yaslanmış olarak yalnız-

ca düşlemler kurduğum Saint-Pierre Adası'nda, sık sık bu ruh durumunu yaşadım.

Böyle bir durumda neden zevk alınır? Sanırım dışımızdan, kendimizden başka, yaşamımızdan başka şeylerden değil; insan yaşadıkça, Tanrı gibi, kendine yeter. Herhangi bir bağı olmayan yaşama duygusu, değerli bir hoşnutluk ve erinçlilik duygusudur; boyuna aklımızı çelen, yaşamın tadını kaçıran kösnül ve maddesel duygulardan sıyrılmasını bilenler için, güzel ve tatlıdır. Ama, ardı arkası gelmez tutkularla çalkalanan insanların çoğu bu ruh durumunu bilmez; ya da o denli az bilir ki tadına varamazlar. Dahası, bu tatlı kendinden geçmeleri isteyerek, gereksinmeleri durmaksızın değişen yaşamdan iğrenmeleri, bugünkü koşullarda doğru değildir. Ama toplumdan dışlanan ve yeryüzünde ne kendisine ne de başkalarına yarayacak bir şey yapabilen bir mutsuz, talihin ve benzerlerinin elinden alamayacağı bir tür mutluluk bulur.

Bu mutluluğun herkesçe ya da her durumda duyulmayacağı kesindir. Yüreğin erinç içinde olması, o erincin hiçbir tutkuyla bozulmaması gerekir; duyumsayanın ruh olarak hazır bulunması ve çevrenin de yardımı koşulu vardır; ne kesin bir dinlenme, ne de telâş durumu; ama sarsıntısız ve kesintisiz, ılımlı ve tekdüze bir devinim ister. Devinimsiz yaşam, ancak baygınlık türünden bir uykudur. Devinim çok yeğin ya da süreksiz olursa uyandırır; çevremizi bize anımsatmakla düşlemin büyüsünü bozar ve sanki bizi kendimizden ayırıp yeniden yazgının ve insanların boyunduruğu altına koyarak dertlerimizi yeniden duyumsatır. Kesin bir dinginlik, üzünç verir; bir tür ölümdür; o zaman ne-

şeli bir imgelemin yardmına gereksinme duyulur; bu yardım da Tanrının esirgemediklerine doğal olarak yetişir. Dışarıdan kaynaklanmayan devinim, o zaman kendimizde olur. Dinlenme tam olmaz, ama daha hoş olur; çünkü hafif ve tatlı düşünceler ruhun özünü sarsmayıp yalnızca yüzeyine sürünür gibi olur. O düşüncelerin kendimizi anımsatacak ve dertlerimizi unutturacak oranda olmaları yeter. Bu türlü düşlemler, kimsenin rahatsız edemeyeceği her yerde zevk verebilir; çoğu zaman, Bastille'de ya da gözümü hiçbir şeyin çekmediği bir zindanda bile, tatlı tatlı düşlemlere dalabileceğimi düşünmüşümdür.

Ancak, açık söylemeliyim ki, bu, doğal olarak dünyadan yalıtılmış, her şeyin bana güzel tablolar olarak göründüğü, orada yaşayan birkaç kişinin benim sürekli ilgimi çekecek denli çekici olmaksızın içten bir topluluk oluşturdukları ve bütün gün engelsiz, hiçbir güçlüğe uğramadan, istediğim gibi davranabildiğim ya da kendimi tembelliğe bırakabildiğim bir ıssız ve bereketli adada, daha iyi, daha hoş düşlemlere dalınabiliyordu. Kendisini en çirkin şeyler arasında bile güzel düşlemlerle beslemesini bilerek, duyarlığına gerçekten dokunan her şeyin yardımıyla istediği gibi duyan bir düşlemci için, bu fırsat pek uygundu. Uzun ve zevkli bir düş kurma döneminden sonra, çevremde yeşillik, çiçek ve kuşlar görüp gözlerimi billûr gibi suları çevreleyen masalımsı kıyılar üzerinde gezdirdiğim zaman, bütün bu sevimli görünümü düşlemlerime mal eder ve yavaş yavaş kendime gelince, düşlemle gerçeğin ayrıldığı yeri bilemez olurdum; çünkü her şey, bu güzel yerde geçirdiğim yaşamı tatlılaştırmaya yardım ederdi. O yaşa-

mı yeniden yaşasam; ömrümü, kaç yıldır başıma biriktirmekten zevk aldıkları yıkımları anımsatacak hiç kimseyi görmemek ve bir daha çıkmamak üzere bu sevgili adada tamamlayabilsem; ben orada bu insanları hemen unuturdum, ama, sanırım onlar beni unutmazlardı; bununla birlikte, gelip beni rahatsız edemeyeceklerine göre, ne önemi var? Toplumsal yaşanın doğurduğu bütün dünya tutkularından kurtulan ruhum, bu havanın üstüne yükselmeye koyulur ve yakında katılacağını umduğu ölümsüz ruha, daha önceden karışır. Bilirim ki insanlar, beni bırakmak istemedikleri böyle hoş bir sığınağa bir daha sokmamaya çalışırlar. Ama her gün imgelemimin kanatları üstünde gidip hâlâ oradaymışım gibi zevk almama engel olamazlar. Orada yapacağım en tatlı şey istediğim gibi düşleme dalmaktır. Orada olduğumu düşlemlemekle aynı şeyi yapmıyor muyum? Daha ileri gidiyorum: Değişmez, soyut bir düşleme, onu canlandıran betimlemeler de katıyorum. Kendimden geçtiğim sıralarda o betimlemelerin anlamını anlayamazken, düşlemlerim derinleştikçe, daha renkli görünüyorlar. Dahası, onların içinde, gerçekten bulunduğum zamandan daha çok bulunuyorum; yazıklanacak nokta şu ki, imgelem ateşini yitirdikçe bu duygu daha zorlu ve daha kısa olur. Ne yazık; onu en az gördüğümüz zaman, ten kafesimizden kurtulma anının yaklaştığı zamandır!

ALTINCI GEZİ

Otomatik hiçbir davranışımız yoktur ki, iyi aramak koşuluyla, nedenini yüreğimizde bulamayalım.

Dün Bievre çayı kıyılarının Gentilly yöresinde ot toplamak için yeni caddeden geçerken, Enfer Kapısı'na yaklaşarak sağdan dolandım. Kırlara doğru uzaklaşarak, Fontainebleau yolundan, ırmağı gören tepelere gittim. Bu yönde gidişimin aslında bir anlamı yoktu; ama, onu, ayrımına varmaksızın birkaç kez izlediğimi anımsayınca nedenini araştırdım ve anlamayı başardığım zaman gülmekten kendimi alamadım.

Yazın caddenin Enfer Kapısı dışına raslayan bir köşesine her gün gelip yemiş, kök ve küçük ekmekler satan bir kadın ve pek sevimli bir oğlu vardır; fakat oğlan topaldır; koltuk değneğine dayanıp sekerek yoldan geçenlerden tatlı bir edayla sadaka ister. Bu küçük adamla tanıdık gibi olmuştuk. Beni görür görmez gelir, söyleyeceğini söyler ben de vereceğimi verirdim. İlk zamanlar ondan çok hoşlandım ve seve seve birkaç para bağışladım; bir süre bundan zevk aldım; konuşmasını pek tatlı bulduğum için,

onu sürekli konuşturdum. Ancak, bu zevk yavaş yavaş alışkanlık durumunu aldı; sonunda da benim için bir görev oldu. Ne var ki, çocuğun, tanıdığını göstermek için beni adımla çağırmaya başlaması, senli benli konuşmalarını dinlemek zorunda kalmam, beni rahatsız etmeye başladı. Bundan dolayı da, o günden sonra oradan geçmeyerek, dolambaçlı yollara saptım.

O güne dek dikkatimi çekmeyen, ama üzerinde düşünürken bulduğum buydu. Bu gözlem bana, davranışlarımın asıl ve gerçek nedenlerini sandığım gibi bilmediğimi kanıtlayan daha birçoklarını anımsattı. Biliyorum ve duyumsuyorum ki, iyilik etmek insan yüreğinin duyabileceği mutlulukların en gerçeğidir. Ama bu mutluluğa kavuşmama izin verilmeyeli çok oldu; hele gerçekten iyilik etme fırsatını, benim düşkün talihimi yaşayanların bulabilmesi olanaksızdır. Yazgıma egemen olanlar bana her şeyin yalan ve aldatıcı görünmesine özen gösterdikleri için, herhangi bir erdem konusu, beni düşürmek istedikleri tuzağa çekmeye yarayan bir hileden başka bir şey değildir. Bunu biliyorum; artık benden gelecek tek hayırın da, istemeden ve haberim olmadan kötülük etmek korkusuyla her türlü davranış ve eylemden kaçınmak olduğunu da bilmekteyim.

Ancak, gönlümün işaretine uyarak başkalarını hoşnut ettiğim daha mutlu zamanlar oldu. Benden yana kaydedilecek nokta şu ki o zevki ne zaman duyabildiysem, hepsinden tatlı buldum; bu eğilim gerçek, ateşli ve saf bir eğilimdi; içimde hiçbir duygu onu yalanlamadı. Bununla birlikte, ettiğim iyiliklerin bana birçok görev yüklediğini gör-

mekten üzüldüm; böylelikle zevki azaldı; o görevler başlangıçta hoşuma gitmişken, sonunda dayanılmaz derecede sıktı. Kısa süren gönençli çalışma dönemlerimde bana birçok kişi başvurmuş ve hiçbiri baştan savulmamıştır. Ama gönlümden kopan bu iyiliklerden, hiç beklemediğim ve bir türlü yakamı kurtaramadığım bir sürü işi üstlenmek zorunda kalırdım. Hizmet ettiklerim için, bu ilk iyilikler, bunların arkasından gelecek olanların bir başlangıcıydı; benden gördüğü iyilikle beni kendisine bağlayan herhangi bir talihsiz, özgür olarak kendi isteğimle bulunduğum bu iyiliği, ileride gereksinme duyacaklarına bir hak haline getiriyordu. İşte böylelikledir ki birçok tatlı zevk, çok geçmeden ağır yükümlülüklere dönüşmekteydi. Bununla birlikte, kimsenin tanımadığı bir adam olarak yaşadığım sürece, bu zincirlerin yükünü pek duymadım. Ancak, kişiliğim yazılarım dolayısıyla herkesçe bilinir bilinmez (ağır, ama yıkımlarımla fazla fazla ödenmiş bir yanılgı) bütün acılı insanların ya da sözde mutsuzların, aldatacak adam arayan serüvencilerin bende varsaydıkları büyük saygınlığı bahane ederek şu ya da bu yoldan beni ele geçirmek isteyenlerin başvurdukları bir insan oldum çıktım. O zaman anladım ki, iyilik de içinde olmak üzere bütün doğal eğilimlerimiz, toplum içine sakınmasız ve önlemsizce götürüldüğü zaman nitelik değiştirirler ve daha önce ne denli yararlıysalar o oranda zararlı olurlar. Bütün bu acı deneyimler, eğilimlerimi yavaş yavaş başkalaştırdı ve daha doğrusu sınırları arasına, sonunda kapandılar; benzerlerimizin kötülüğünü kolaylaştıracak olan iyilik eğilimime körü körüne uymamayı bana öğrettiler.

Ama bu deneyimlere yanmıyorum; çünkü beni düşündürerek kendimi tanımamı sağlayıp, çoğu kez düşlemlere kapıldığım zamanlardaki davranışlarımın gerçek nedenlerini aydınlattılar. Zevkle iyilik etmek için zorlanmamam, özgür olmam gerektiğini; iyilik yapmanın verdiği tattan yoksun kılınmak için de onun bir görev biçimine girmesinin yettiğini anladım. Bu nedenle, en tatlı zevkler, zorunluluk altında bir yük oluyor. Sanırım "Emile"de yazdığım gibi, Türklerin ülkesinde yaşasaydım, tellâlların kocalık görevini yapmaya çağırdıkları saatte pek kötü bir koca olurdum.

İşte ahlak erdemim konusunda uzun süre beslediğim yargıyı değiştiren budur; çünkü erdem, eğilimlerimize uyarak canımız istediğinde iyilik etmek değil de, görev gerektirince o eğilimleri yenip görevin gereklerini yerine getirmektir ki bunu, herkesten az ben yapabildim. Duyarlı ve iyi yürekli doğduğum, acıma duygusunu istem zayıflığı derecelerine dek götürdüğüm, eli açıklık karşısında coşku duyduğum için insan ve yararlı olmaktan zevk aldım. (Ama yüreğimde ilgi uyanmak koşuluyla; güçlü bir adam olsaydım, insanların en iyisi ve en seveceni olurdum; öç almak isteğinin sönmesi için öç alma olanağını ele geçirmem yeterdi. Çıkarıma karşı olsa da adaleti gözetirdim; ama sevdiğim kimselerin çıkarlarına karşı adaletli olmaya katlanamazdım. Görevimle yüreğim arasında ne zaman çatışma çıktıysa, çekimser kalmam sonucu olsa bile, utku, pek az görevde kalmıştır. O zaman çoğu kez, direnme gösterirdim; ama eğilimime karşı davranmak, her zaman olanaksız olmuştur. İster insanlar buyursunlar, ister görev ve zo-

runluluk gerektirsin, yüreğim susunca istemim de sağır kalır ve ona uyamam; bana gözdağı veren yıkımı görür, ama onu önlemek için çabalamaktansa, bırakırım gelsin. Kimi zaman bir çaba göstererek başlarım; ancak bu çaba beni çabuk yorar ve tükenirim; sürdüremem. Her nedenle olursa olsun, zevkle yapmadığım şeyi, az sonra yapamayacak duruma gelirim.

Dahası var: zorunlu olmak ve isteğim birbirine uygun olur, ancak çok baskı yaparsa, o istek nefrete döner. İşte bunun içindir ki istenmeden yaptığım iyilik, istenince bir yük ağırlığıyla bastırır. Karşılığında bir şey beklemeden işlediğim hayrı, seve seve işlerim; ama kendisine bu iyilik yapılan kimse, iyiliğin sürmesini hakkıymış gibi isterse, ölünceye dek kendisine iyilik etmem için, beni bu bir yasa gereğiymiş gibi zorlarsa, zevkin yerini hemen sıkıntı alır. O zaman, ne yaparsam iyi niyetten değil, zayıflıktan ve yersiz bir utançtandır; bu yüzden kendimi azarlarım bile.

Biliyorum ki iyilik edenle iyilik gören arasında kutsal bir sözleşme vardır; bu, ikisi arasında, öteki insanlarınkinden daha sıkı bir tür ortaklıktır; iyilik gören kimse dolaylı olarak minnettarlığı kabul ederse, iyilik eden de, onun ilgisine layık olmayı sürdürdükçe, iyi niyetini göstermekte ve elinden geldiğince ya da kendisinden istendikçe iyiliği sürdürmeyi üstlenir. Bunlar, açık ve kesin koşullar; aralarında kurulan ilişkinin doğal sonuçlarıdır. Kişi, ilk kez istenen bir yardımı yapmayı geri çevirirse yardım isteyenin yakınma hakkını elinden almış olur; ama bir kez yardım ettikten sonra ikinci bir yardımı kabul etmemekle, doğmasında etkili olduğu bir umudu boşa çıkarır, aldatır

ve gereksiz yere umdurur. Bu ikinci geri çevirmede birincidekinden daha çok insafsızlık ve kabalık vardır; ama aynı zamanda, yüreğin hoşlandığı ve kolay kolay vazgeçmediği bir tür başıboşluğun da etkisi vardır. Bir borç öderken görevimi yaparım; bir bağışta bulunurken kendimi hoşnut ederim. İmdi, görevini yerine getirmekten hoşnutluk duymak, ancak erdemle tanışık olmanın sonucu olan bir alışkanlıktır; doğrudan doğruya yaratılıştan gelenler o denli yükselemez.

Bunca acı deneyimden sonra, düşünmeksizin umduğum içgüdüsel davranışlarımın sonuçlarını uzaktan görmeye alışarak dalgınlıkla giriştiğim bir işin bana yükleteceği zorunluklardan ürküp, yapılması elimde olan iyiliklerden bile, çoğunlukla kaçındım. Bu korkuyu her zaman duymadım; tersine gençliğimde, insanlara yaptığım iyiliklerle bağlandığım gibi, benden yardım görenlerin, bana çıkar kaygısından çok şükran duygusuyla bağlandıklarını çok gördüm. Ancak, yıkımım başlar başlamaz, daha birçok şey gibi, bu da değişti; o zamandan beri benimkine hiç benzemeyen bir kuşağın insanları arasında yaşadım ve başkaları konusundaki duygularım, onların duygularında gördüğüm değişikliklerin etkisi altında kaldı. Birbirinden o kadar farklı her iki kuşaktan görüştüğüm kimseler, sanki ikisine de uyum sağladılar. Önceleri dürüst ve açık yürekliyken, değiştikten sonra ötekilere benzediler. Dönemin değişmesi, insanların da değişmesine yetti. Doğuşlarında olduklarının tersi olanlara karşı aynı duyguları nasıl besleyebilirim? Nefret edemediğim için onlardan nefret etmem:

ama adam yerine koymadığımı da saklayamam; zaten bunu hak da etmişlerdir.

Belki ben de ayrımında olmaksızın gereğinden çok değişmişimdir; düştüğüm duruma, hiç bozulmaksızın kim dayanabilir? Doğanın yüreğimde yarattığı iyilikçi eğilimlerin, yirmi yıllık deneyimden sonra, talihime ve yazgıma egemen olanlarca, hem kendime hem başkalarına karşı döndüğüne inanarak, artık benden beklenen bir iyiliğe, bana kurulmuş ve altında kötülük gizli bir tuzak diye bakıyorum. Göreceğim işin etkisi ne olursa olsun, iyi niyet gibi bir erdem taşımaktan geri kalmayacağını bilirim; ama erdemi sonsuz olsa da, zevki kalmadı. Zevkin verdiği coşku yittikten sonra içimde ilgisizlik ve soğukluk duyar, yaptığım iyiliği, yararlı olması için değil de, sanki kandırılmışım gibi yaptığıma inanırım; onurumun başkaldırısına aklımınki de katılır ve kendi halime bırakılsaydım duyacağım iç sıcaklığı ve haz yerine, isteksizlik ve bezginlik duyarım.

Kimi talihsizlikler vardır ki ruhumuzu yükseltir ve güçlendirir; kimi de kıyıp onu öldürür: işte benim uğradığım, bunlardan. Ruhumun mayası biraz bozuk olsaydı, onu coştururdu; ama (tersine) beni büsbütün aldırışsız olmak zorunda bıraktı. Artık kendime de başkalarına da hayrım dokunmaz olduğundan, herhangi bir eyleme geçmekten kaçınmaktayım. Zorunlu olduğu için masumluk belirten bu durum, benim, kendimi vicdan acısı çekmeksizin doğal eğilimlerime bırakmaktan zevk almamı sağlıyor. Belki gereğinden çok ileri gitmekteyim: çünkü zararsızca iyilik etme vesilelerinden bile çekiniyorum. Ancak, bu vesilelerin

olayları bana olduğu gibi göstermedikleri kanısına vardığımdan, gösterdiklerine göre yargıya varmaktan kaçınıyorum. Herhangi bir davranışa yol açabilecek etkenlere de ne türlü aldatıcı biçimler verilirse verilsin, aldatıcı olduklarına inanmam için, onların benim düşünce gücüme bırakılmaları yeter.

Talihim, daha çocukluğumda, beni sonrakilere düşmeye sanki alıştıran ilk tuzağını kurmuş gibidir; doğuştan herkese ve her şeye inanır bir adamım; kırk yaşıma dek bu bakımdan hiçbir gün aldanmış değilim. Birdenbire büsbütün başka bir çevreye düşünçe, ayrımına varmaksızın bin türlü dolaba uydum; başıma geleni görmeme yirmi yıllık deneyimim ya yetti ya yetmedi. Bana karşı davranışların yapmacık ve yalandan başka bir şey olmadığı kanısına varınca, bir aşırı uçtan başka bir aşırı uca geçmekte gecikmedim. Çünkü, insan doğal durumundan bir kez çıkmayagörsün; artık onu hiç bir şey tutamaz. O andan sonra, insanlardan iğrendim ve bu konuda onlarınkiyle sanki yarış eden istemim beni benzerlerimden öyle uzaklaştırdı ki, insanların başka herhangi bir özellikleri bunu başaramazdı.

Ama, ne yaparlarsa yapsınlar, bu yılgınlık nefret derecesini bulamaz. Beni egemenlikleri altına almak için benim egemenliğim altına nasıl girdiklerini düşündüğüm zaman, insanlara gerçekten acıyorum. Ben mutsuzsam onlar da mutsuzdur ve ne zaman kendimi çözümlesem, onların acınacak bir durumda bulundukları yargısına varırım. Bu yargıda, belki gururun da etkisi var; onlardan nefret etmeye gönül indirmiyorum; onları olsa olsa adam yerine koymam. Bundan başka kendimi, başkasını sevmemeye yöne-

lemeyecek denli çok severim. Sevmemek, yaşamımı daraltmak, sınırlamak olur. Kaldı ki ben daha çok bütün dünyaya yayılmak isterdim.

Bunlardan nefret etmektense kaçmayı yeğ bulurum; Bunlar beni pek kötü etkilemektedir; üzerime çevrilen bin bir göz de bu etkiyi büsbütün artırıyor; ama bu rahatsızlık, nedeninin ortadan kalkmasıyla geçer. Onlarla uğraşırsam, huzurlarında bulunduğumda, istemeyerek bulunurum; yoksa düşünerek değil. Nitekim görmediğim zaman yok gibidirler.

Dahası, onlarla ancak bana dokunan yönleriyle ilgilenmem: çünkü aralarındaki ilişkileri bakımından, beni seyrettiğim bir dramın kişileri olarak ilgilendirebilirler; bana ruh coşkunluğu bile verebilirler. Adalet duygusundan yoksun bulunmam için manevi olarak ölmüş olmam gerekir; oysa, kötülük ve adaletsizlik beni hâlâ çileden çıkarıyor; başkalarına karşı kendini gösterme ya da beğendirme kaygısı taşımayan tek bir erdem belirtisi bile beni sevindirir, gözümü yaşartır. Ama, onu kendim görüp değerlendirmeliyim; çünkü başıma gelenden sonra, insanların herhangi bir konuda verdikleri yargıyı kabul etmek ve başkasının gözüyle bir şeye inanmak, delilik olur.

İnsanlar, huyumu ve ahlakımı tanımadıkları kadar yüzümü de tanımasalar, aralarında yine rahat yaşardım; yabancı kaldıkça onlarla görüşmekten hoşlanabilirdim; huyuma suyuma göre özgürce davranabildikçe, onları (benimle ilgilenmeleri koşuluyla) sevebilirdim. Onlara karşı bütün dünyayı kapsayan ve her türlü çıkar kaygısından

arınmış bir iyilikseverlik gösterirdim. Ancak hiçbirine bağlanmaksızın ve hiçbir görev yükünü taşımaksızın onlara, onurlarının ve kendi kurallarının gerektirdiğince o denli güçlükle yapmaya uğraştıklarını kendiliğimden yapardım.

Doğuştan gereksindiğim üzere özgür, yalnız ve kimsenin tanımadığı bir adam olarak kalsaydım, iyilikten başka bir şey yapmazdım; çünkü yüreğimde kötülük tohumu yoktur. Tanrı gibi göze görünmez olsaydım ve her şeyi yapmaya gücüm yetseydi, onun gibi iyi ve hayırlı olurdum. İnsanlar, güç ve özgürlük sayesinde en iyi örneklerini çıkarırlar; düşkünlük ve tutsaklık ancak kötü insanlar yaratmıştır. Gyges'in yüzüğü bende olsaydı beni insanlara baş eğmekten kurtarır, onları egemenliğim altına kordu. Düşleme daldığım zamanlar, o yüzüğü nasıl kullanırdım diye çok düşündüm; herhangi bir durumu kötüye kullanmak isteği, işte, erke öyle bir fırsatta yaklaşır; bütün dileklerimi yerine getirmek gücü ve her şeyi yapma olanağı olan bir kimsenin beni aldatamayacağına emin olunca, ondan sürekli olarak ne isteyebilirdim acaba? Ancak şunu: Herkesi hoşnut görmek. Bana sürekli bir hoşnutluğu verecek yalnızca bütün insanların mutluluğudur; ve o mutluluğu sağlamaya katılmaktan başka bir kaygım olmazdı. Yan tutmadan haksever; zayıflığa düşmeden iyi bir insan olarak, hem körü körüne güvensizlikten hem de amansız nefretlerden kaçınırdım: çünkü insanları oldukları gibi görüp gizli düşüncelerini kolayca anlayarak aralarında sevgime layık olanları da bulurdum; buna karşılık da aynı insanlar içinde, başkalarına kötülük etmek isterken kendilerine za-

rar verdiklerini bildiğim için, kötülüklerinden dolayı acıdıklarım ve nefretimi çekecek olanlar az bulunurdu. Bunun sevinciyle belki bazı mucizeler yaratma çocukluğuna düşerdim. Ama kişisel olarak hiçbir çıkar gütmeden ve doğal durumuma uymaktan başka şey istemediğim için, vereceğim pek sert birkaç yargıya karşılık, insaf ve acımayla yoğrulmuş bin türlü yargı verirdim. Tanrının buyruklarını yerine getirmek kararlılığıyla (elimden geldiğince) altın söylencesinin mucizesiyle Aziz Medart'ın mezarınınkinden daha bilgece ve daha yararlı mucizeler yaratırdım.

İstediğim yerde görülmeksizin dolaşabilmek gücünün bir noktası var ki, orada benliğime egemen olmakta güçlük çekerdim: böyle bir yola sapınca da kimbilir nerelere sürüklenirdim! Bu gibi bir ayrıcalığın çekiciliğine kapılmayacağımı, dahası, akıl ve kavrayışın beni çok ileri gitmekten alıkoyabileceğini ummak, hem insanın huyunu suyunu, hem de kendimi tanımamak olur; sözün kısası, başka herhangi bir durumda kendime güvenebildiğim halde, bir bunda güvenemezdim. Gücüyle insanların üstüne çıkanlar, insanın zayıflıklarının da üstünde olmalı: yoksa bu güç çokluğu, onu, benzerlerinin üstüne çıkarmaz; tersine, altına indirerek herkesin düzeyinde kalsaydı koruyabileceği kişiliğinin düzeyini bile düşürür.

İyice hesapladıktan sonra, sihirli yüzüğümü bana bir çocukluk yaptırmadan önce bir yana atmak daha iyi olur sanırım. İnsanlar beni olduğumdan başka türlü görmekte diretiyorlar; bana bakmak onların insafsızlık damarlarını eyleme geçiriyorsa, kendilerine görünmekten kaçınmak,

ancak aralarından yitmemek gerekir; benden kaçmak, dolaplarını gizlemek, gün ışığından sakınmak onlara düşer. Bana gelince, beni görme güçleri varsa, ne âlâ; ama göremezler: benim yerime, bol bol nefret etmek için kendi gönüllerine göre yarattıkları Jean-Jacques'ı görecekler. İşte bunun içindir ki beni gördükleri biçim ve biçemden dolayı üzülmem, yanılgıdır; onlarla ilgilenmemeliyim bile; çünkü böylece gördükleri ben değilim.

Bütün bu düşüncelerden çıkarabileceğim sonuç, her şeyin güçlük, görev ve zorunluk olduğu toplum yaşamına hiçbir zaman elverişli olmadığım ve boyun eğmez huyum dolayısıyla insanlarla yaşamak isteyenlerin kabul etmek zorunda kaldıkları yükümlülüklere katlanamadığımdır. Özgür davrandıkça, iyi bir insanım ve yalnızca iyilik ederim; ama gerek zorunluğun gerek insanların boyunduruğunu duyar duymaz huylanır, başkaldırırım; o zaman hiçbir işe yaramam. İstediğimce davranamazsam, ne olursa olsun gitmem; ama, zarif bir adam olduğum için o isteğimi de yerine getirmem. Eyleme geçmekten kaçınırım: çünkü, ancak eylem karşısında zayıfım; gücüm bütünüyle olumsuzdur ve günahlarımın hepsi bir görevi yapmamaktan değil de unutmaktan ileri gelir. İnsan için özgürlüğün, istediğini yapmaktan çok istemediğini yapmamak olduğuna her zaman inanmışımdır. Her zaman ileri sürdüğüm ve güvence verdiğim, çağdaşlarımın beni en çok aşağı görmelerine neden olan özgürlük türü budur. Çünkü bunlar girgin, eylemci ve tutkuludur; özgürlükten, başkaları adına nefret eder ve kendileri için bile istemezler; elverir ki,

ara sıra isteklerini yerine getirsin, daha doğrusu benzerlerinin istemine egemen olabilsinler; ömürleri boyunca kendilerini hoşlandıkları şeyleri yapmaya zorlarlar, ama başkalarına buyurmak hevesiyle onları köleliğin bütün koşullarına mahkûm etmeyi de unutmazlar. Bunların suçu beni toplumdan, yararsız bir öğe diye uzaklaştırmak değil, tehlikeli bir birey diye dışlamak oldu. Açıkça söylerim ki, iyiliğim azdır; yaptığım kötülükleri de, hiçbir zaman isteyerek yapmadım ve benden az kötülük eden bir insanın var olduğu konusunda kuşkuluyum.

YEDİNCİ GEZİ

Uzun düşlemlerimin öyküsü henüz başladığı halde, sonunun da geldiğini duyumsuyorum. Onun yerine geçen ve beni uğraştıran başka bir eğlence var ki, beni düşleme koyulmaktan alıkoyuyor. Buna kendimi çılgınca bir zevkle veriyor ve aldığım zevki düşündükçe kendime gülüyorum; ama, yine o zevki duymayı sürdürüyorsam, şimdi bulunduğum durumda, her bakımdan huyuma engelsiz uymaktan başka umarım olmadığındandır. Talihimle başa çıkamam; eğilimlerimin hepsi masumdur; hele insanların yargılarını artık hiçe saydığım için, akıl şunu yapmamı istiyor: ister özel yaşamımda, ister herkes içinde olsun, keyfimden başka hiçbir yasaya uymayarak hoşuma gideni yapmak ve bunda, güçlülük olarak ne kaldıysa, onun ölçüsü dışında ölçü tanımamak. İşte besin olarak kuru otuma, uğraş diye bitkibilime döndüm. Yaşım epey ilerlemişti ki İsviçre'de Ivernois hekiminden ilk bilgilerimi edinmiş ve gezilerim sırasında, bitkileri oldukça öğrenecek kadar ot toplamıştım; ama altmışımı geçip de Paris'e yerleştikten sonra, uzun boylu ot aramaya çıkacak gücüm kalmamıştı;

üstelik de yazdıklarımı temize çekmek bana başka zaman bırakmadığı için, artık gerekli olmaktan çıkan bu eğlenceden vazgeçmiştim; evet koleksiyonumla kitaplarımı satmıştım; Paris çevresindeki gezintilerim sırasında ara sıra rasladığım bitkileri görmekten hoşnut oluyordum. Edindiğim en sıradan bilgiler bile, bu aralık, belleğime yazıldığından çok daha çabuk siliniyor.

İşte altmış beş yaşımı geçtiğim, belleğimde bir şey tutamaz olduğum, kırlarda dolaşmak için gereken güçten yoksun edildiğim ve kılavuzsuz, kitapsız, bahçesiz bulunduğum şu sıradadır ki, birdenbire ot toplama merakına, ilk gününde duyduğumdan çok yoğun bir ateşle yeniden düştüm. Murray'ın "Regnum Vegetabile"sini baştan aşağı ezberlemek ve yeryüzünde bilinen bütün bitkileri bilmek gibi, akıllı uslu insanlara yaraşır bir düşünceye kapıldım. Bitkibilimle ilgili kitaplar almaya gücüm olmadığı için, ödünç aldıklarımı kopya etmeye başladım ve eskisinden daha zengin bir koleksiyon oluşturmaya karar verdim. Bir yandan denizlerin ve Alpler'in bütün bitkileriyle Hint ağaçlarının hepsini toplama umudunu beslerken öte yandan da ucuz ve kolay olmak üzere hodan, firenk maydanozu, fare kulağı ve kuş otuyla işe başlıyorum; bilgiç bilgiç, kuşlarımın kafeslerinden bile ot topluyor ve en küçük bir ot parçası önünde, "İşte bir bitki daha!" diyorum.

Hevesime uyma kararımı haklı göstermeye çalışmayacağım; bulunduğum durumda, beni eğlendiren işlerle uğraşmanın bir tür erdem olduğuna inandığım için, kararımı akılcı buluyorum: Bu, yüreğimde kin ve öç gibi duyguların büyümesine engel tek yoldur; yaşamımın aldığı bu

durumda herhangi bir şeyle avunabilmek için de, gerçekte her türlü öfke ve şiddet gereksinmesinden temizlenmiş bir huy gerek. Böylelikle, bana acımasız davrananlardan kendime göre öç almış bulunuyorum ki onları kendilerine karşın mutlu olmak gibi daha büyük bir cezayla cezalandıramam.

Evet, kuşkusuz mantık ve akıl, bana, beni çeken ve uymama hiçbir şeyin engel bulunmadığı her eğilime uymamı hoş görüyor, dahası, beni zorluyor; ama, bu eğilimin beni ne için çektiğini, sanki bunak ve işe yaramaz bir duruma geldiğim, belleğimi ve canlılığımı yitirdiğim bu yaşlı günlerimde, beni bir öğrenciye benzeten, yararsız, verimsiz ve boş bilgiler edinmekten nasıl bir zevk duyduğumu öğretmezler. Oysa bu, açıklamak istediğim bir şaşırtıdır (garabettir). İyi aydınlatılırsa, son boş zamanlarımı verdiğim özvarlık bilgime yeni ışıklar serper.

Kimi zaman epey derin düşündüm; ama bundan pek az hoşlandığım gibi hemen her zaman da canım istemeyerek, sanki zorla düşündüm. Düşünce beni yorar ve üzgün kılar; düşlemse yorgunluğumu alır, eğlendirir. Düşünmek benim için, her zaman güçlükle dolu ve çekici olmayan bir uğraş oldu. Düşlemlerim ara sıra düşünmekle sonuçlanır; ama, düşüncelerim çoğu kez düşleme dönüşür ve şaşırtmaca sırasında, ruhum, imgelemimin kanatları üzerinde evreni, herhangi bir zevki geride bırakan bir esrimeyle dolaşır.

Bu zevki olanca saflığıyla tattıkça, başka herhangi bir uğraş bana tatsız gelmiştir; ancak dışarıdan gelen etkenlerle yazın yaşamına atılıp kafa işletmenin yorgunluğunu ve uğursuz bir ünün rahatsızlığını duyunca, o tatlı düşle-

rim de bir bayginlik ve durgunluk dönemi geçirdi. Az sonra, bu üzücü durumumla istemeyerek uğraşmam gerekince, benim için elli yıl boyunca yükselmenin ve ünlenmenin yerini tutup zaman harcamaktan başka gideri olmayan işsizlik dönemimde, beni ölümlülerin en mutlusu durumuna getiren sevgili uğraşlarıma artık pek seyrek kavuşabilir oldum.

Dahası, yakımlarımdan ürken imgelemimin, bu düşlemlere dalışlarımla birlikte bütün çalışmasını artık o yöne çevirmesinden ve sonunda, üzüntülerimin beni yükleri altında ezmelerinden korkuyordum. Öyle bir durumdaydım ki, kendime özgü bir içgüdüyle imgelemimi durdurdum ve dikkatimi çevremdeki eşya üzerinde tutarak (ilk kez olmak üzere) şimdiye dek genel görünümüyle seyrettiğim doğanın ayrıntılarını araştırmaya giriştim.

Ağaçlar, fidanlar, bitkiler dünyanın süsü ve giysisidir. Çıplak ve kel bir kır görünümü kadar üzünç veren bir şey yoktur; çünkü gözlere taş, balçık ve kumdan başka göstereceği bir şey olamaz; ama doğanın canlandırdığı, düğün kılığına girmiş olan ve her yanında sular akan, kuşlar öten toprak, doğanın uyumu içinde insanlara çekici yaşamla ve güzellikle dolu bir evren gösterir ki bu, gözlerle gönüllerin hiç bıkmadığı bir evrendir.

Düşünceye dalan kimse ne denli duyarlıysa, o uyumun verdiği esrikliğe o oranda kapılır. O zaman derin ve tatlı bir düşleme dalar; ve sanki özdeşleştiği bu güzel uyum içinde sarhoş olur. O andan sonra, ufak tefek şeylerin ayrımına varamaz ve her şeyi ancak bir "bütün" içinde görür. Tümüyle kucaklamaya uğraştığı evreni, bölüm bölüm düşü-

nebilmesi için düşüncesini ve imgelemini darlaştıran olağanüstü bir olay gerekir.

Nitekim, acının sıkıştırdığı yüreğim, yitmeye ve derece derece düştüğüm tasa içinde sevinmeye yüz tutmuş o sıcaklık artıklarını korumaya çalıştığı zaman, doğallıkla böyle oldu. Yazgımı tazelemek korkusuyla düşünmeyi göze alamayarak ormanlarla dağlarda tembel tembel geziyordum. Tasadan kaçınan imgelemim, alışkanlıklarımı, çevremdeki şeylerden aldıkları hafif ama tatlı izlenimlerine bırakıyordu. Gözlerim durmadan o şeylerin, kimileyin biri kimileyin öteki üzerinde dolaşıp, çok değişik konulardan bir kaçı üzerinde daha çok durmaması olanaksızdı.

Gözlerimin, talihsizlik içinde dinlendirici, avutucu ve uyuşturucu bu eğlencesinden hoşlandım. Nesnelerin niteliği, bu eğlencenin daha çekici olmasına yardım eder. Tatlı kokular, canlı renkler, zarif biçimler, sanki ilgimizi çekmekte birbiriyle yarışırlar. İnsan, kendisini böyle tatlı duygulanımlara bırakmak için, yalnızca zevki sevmeli; buna herkes kapılmazsa, kiminin duyarlıktan yoksun olması, en çoğunun da başka düşüncelerle uğraşıp dikkatlerine çarpan şeylere şöyle bir bakmakla yetinmeleri yüzündendir.

"Zevk" sahiplerini bitkilerin dünyasından uzaklaştırmakta etkili olan bir nokta daha var ki, o da, bitkileri yalnızca birer ilaç olarak düşünmek göreneğidir. Teofrastos başka türlü görmüştü; onun içindir ki bu filozofa eski zamanların en büyük bitkibilimcisi diye bakılabilir. Aramızda tanınması da bundandır. Ama, tıp bilimi, pek çok ilaç formülü toplamış olan Diyoskorides adında biriyle yorumcuları sayesinde bitkilere öyle bir el koyuş koydu ki, on-

larda artık, gerçekte olmayan ama şunun ya da bunun söylentisiyle var olduğu düşünülen özelliklerden başkası görülmez. Bitki oluşumunun, kendi adına ilgi çekmesi düşünülemez. Ömürlerini bilgiç bilgiç kabuklu hayvanları sınıflandırmakla geçiren kimseler, bitkibilimle, kendi ileri sürdüklerine göre bu bilim öteki fen bilimleriyle tamamlanmadıkça, gereksiz bir konu diye alay ederler; çünkü yalancı olan ve yargılarını başkalarından almış bulunan insanların, kendilerinin uzman ve yetkili olduklarını söylemelerine bakmayıp, yalan söylemeyen doğayı gözlemekten vazgeçmemeli. Çiçekli bir çayırda durup çiçeklere bakın: sizi görenler, bir cerrah çırağı sanıp çocuklarının keline, erkeklerinin uyuzuna, beygirlerinin sakağısına ilaç isterler.

Bu kötü görenek, başka ülkelerde, hele İngiltere'de biraz ortadan kalktıysa, bitkibilimini eczacılık okullarından kurtararak doğa tarihiyle ekonomi konularına az çok mal eden Linnacus sayesindedir. Ancak bu bilimin kibarların dünyasına daha az girdiği Fransa'da, bu konuda öyle ilkel kalınmıştır ki, Parisli bir zarif kişi, Londra'da az görülür ağaç ve bitkilerle dolu bahçeyi görerek, güzel sözler söylemek için, "Aman ne güzel bir eczacı bahçesi!" diye haykırmıştır. Bu hesaba göre, Âdem babamızı ilk eczacı saymalı: Çünkü, bitki bakımından, cennet bahçelerinden daha zengin bir bahçe düşünülemez.

Bu ilaçlı düşünceler, sanırım bitkibilimi sevdirecek nitelikte değildir; onlar çimenliklerin minelerini bozar, çiçekleri soldurur, koruların serinliğini yok eder, yeşillikle gölgeyi anlamsızlığa boğar; o zarif ve sevimli görünüm, her

şeyi bir havanda dövmeyi düşünenleri ilgilendirmez. Çoban kızlarının başına takılan taçlar, tenkiye otlarından yapılacak değil ya.

Bütün bu eczane gereçleri, benim kır görünümlerimi hiç bozmuyordu; çünkü gölün sularından pek uzaktı. Kırlara, bağlara, ormanlara ve buralarda oturan insanlara yakından bakarken, çoğu kez, bitkilerin, doğanın insanlara ve hayvanlara bağışladığı bir besin ambarı olduğunu düşündüm: ama oralarda ecza ve ilaç aramak hiçbir zaman aklıma gelmedi. Bu ürünlerin hiçbirinde, böyle kullanılmalarını gerektirir bir şey görmem; doğa da, onlardan yararlanmamızı isteseydi, yenecek bitkileri nasıl gösteriyorsa öyle gösterirdi. Dahası, koruları dolaşırken duyduğum zevkin; bitkilerin sıtmayı, kum hastalığını, sarayı, damla hastalığını anımsatması ve insan bedeninin sakatlıklarını düşündürmesi nedeniyle, zehirleneceğini duyumsuyorum. Bununla birlikte, bitkilerde bulunduğu düşünülen iyi niteliklerı de yadsıyacak değilim; ancak diyeceğim ki, iyi niteliklerin gerçek olduklarını varsayarsak, hastaların hastalıklarının sürüp gitmesi şakadan başka bir şey değildir; çünkü, insanların kendilerinde bulunduğu kuruntusuna kapıldığı bunca hastalıktan biri yoktur ki, onu kökünden iyi edecek yirmi tür ot bulunmasın.

Hiçbir zaman, her şeyi maddesel çıkarımıza göre düşünen, her yerde kazanç ya da ilaç arayan ve hastalıklar olmasa doğaya karşı ilgisiz kalacak olan bu anlayışı benimsemedim. Bu konuda, öteki insanlardan çok farklı olduğumu duyumsuyorum. Gereksinmelerime dokunan her kaygı beni hüzünlendirir, düşüncelerimi bozar; öyle ki beyni-

min çalışmasından, ancak benliğimin çıkarlarını gözden uzaklaştırmakla zevk aldım. İşte, tıbba inansam ve ilaçları hoş olsa, onlarla uğraşmaktan, doğayı saf ve amaçsız olarak seyretmekten zevki alamam; vücudumun ona bağlı bulunduğunu duyumsadıkça da, ruhum doğanın üstünde gezemez, coşamaz. Aslında, tıbba hiçbir zaman çok güvenmemekle birlikte, sevdiğim, değer verdiğim ve can kafesimi istedikleri gibi yönetmelerine izin verdiğim kimi hekimlere çok güven besledim. On beş yıllık deneyim, bana kendi zararıma olarak epey ders verdi; artık yalnıca doğa yasalarına uyduğum için eski sağlığımı yeniden buldum, hekimlerin benden başka yakınmaları yoksa, bana düşman olmalarına nasıl şaşılır? Ben, onların sanatlarındaki boşluğun, sağaltımlarındaki yararsızlığın canlı bir kanıtıyım.

Hayır, özvarlığımın (nefsimin) çıkarlarını ilgilendiren, kişisel denebilecek hiçbir şey, ruhumu gerçek anlamda kaplayamaz. Ancak kendimi unuttuğum anlardadır ki, tatlı düşlemlerime dalarım. İnsanların arasında erimekte, bütün doğayla bir olmakta, tanımlanamaz bir ruh esrimesi duyarım. İnsanlar benim kardeşlerim oldukları sürece, dünyasal mutluluklar tasarlamaya başlardım; bu düşünceler bir "bütün"e bağlı bulunduklarına göre, herkesin mutluluğundan ben de mutlu olabilirdim; kardeşlerimin kendi mutluluklarını benim düşkünlüğümde aradıklarını gördüğümden beridir ki, gönlüm özel, bana özgü bir mutluluk düşüncesini benimsemiştir. İşte o zaman onlardan nefret etmemek için, kaçmam gerekti ve ortak anamıza sığınarak, onun kolları arasında çocuklarının saldırılarından korunmaya çalıştım. Yalnız bir adam, daha doğrusu onların de-

diği gibi, toplum yaşamından kaçan ve insan düşmanı bir adam oldum; çünkü en korkunç yalnızlık bile, bana kötülerin, aldatma ve düşmanlıktan başka bir şeyle beslenmeyen ilgisinden daha yeğ gelir.

İstemediğim halde aklıma yıkımımı getirmek korkusuyla düşünmekten kaçınmaya, bunca kaygının sonunda ürkütebileceği neşeli ama yorgun imgelemimin artıklarını tutmaya, başkaldırarak kin duyma tehlikesiyle beni aşağılamaya yönelen insanları unutmak zorunda olan ben, bütün bunlara karşın kabuğumun içine, bütün bütün kapanamam; çünkü çekinmesine karşın, ruhum, varlığını ve duyarlığını başka yaratıklara da yaymak ister; üstelik de eskisi gibi, kendimi doğanın o geniş okyanusuna balıklama atamaz oldum; çünkü zayıflamış ve gevşemiş alışkılarım, sıkı sıkı bağlanacak belirli ve değişmez konular bulamıyorlar ve benim de, eski ruh coşkunluklarımın karmakarışık denizinde yüzecek gücüm yok. Düşüncelerim artık birer duygulanma olayından başka bir şey olmadığı gibi, bunların etki alanı da, çevremdeki nesnelerinkini aşmıyor.

İnsanlardan kaçar, yalnızlığı arar ve artık imgelemim işlemez, hele düşünmez olmakla birlikte üzüngçlü ve uyuşuk bir duygusuzluktan beni uzak tutan canlı bir yaratılışım olduğu için, çevremdeki şeylerle ilgilenmeye başladım. Ve doğal bir içgüdüyle, bunların en hoşlarını seçtim. Madenlerde ne güzellik ne çekicilik vardır: Toprağın bağrına gizlenmiş bu servetler sanki insanların açgözlülüklerini eyleme geçirmemek için gözlerinden kaçırılmıştır; insanların orada, daha kolay erişilir ve daha gerçek olup, kö-

tülüğe kapıldıkça zevk almamaya başladığı servetleri tamamlamak üzere, yedek diye duruyorlar. İnsan işte o zaman, derdine umar bulmak için sanayiyi, bu zorluklarla dolu işi yardıma çağırırlar; toprağın içlerini karıştırır; yaşamı ya da sağlığı pahasına o derinliklerde, yararlanmasını bildiği sürece toprağın kendiliğinden verdiği gerçek nimetlerin yerine, var sanılan nimetleri arar. Görmeye artık layık olmadıkları güneşten ve günden kaçarlar; kendilerini diri diri gömerler: haklıdırlar, çünkü, gün aydınlığında yaşamaya layık değildirler artık. Oralarda, köy yaşam ve işlerinin tatlı görünümleri yerine ocaklar, uçurumlar, demirhaneler, fırınlar, bütün bir örsler, çekiçler, dumanlar ve atışlar bütünü geçer. Maden ocaklarının zehirli havasında yaşayan mutsuzların solgun yüzleri, kara demirciler, çirkin ecinniler: işte o maden ocaklarının, yerin bağrında yeşillik ve çiçekler, mavi gök, aşık çobanlar ve gürbüz çiftçilerin yeryüzündeki varlığıyla değişen görünüm!

Açıkça söylemek gerekir ki, insanın kum ve taş toplaya toplaya dolaşıp bunları cebine ve çalışma odasına yığarak, kendisine bir doğabilimci süsü vermesi kolaydır. Ancak, bu gibi "toplayıcılar"ın çoğu, gösteriş zevkinden başka bir şey aramayan zengin bilisizlerdir. Madenleri incelemeden yararlanmak için kimyacı ya da doğabilimci olmalı; güç ve pahalı deneyler yapmalı; laboratuvarlarda çalışarak, sağlığını ve kimi zaman da yaşamını tehlikeye koyarak, kömür, inbikler, potalar, fırınlar içinde ve boğucu buharlarla dumanlar arasında epey para ve zaman harcamalı. Bütün bu yorucu ve üzücü çabadan, genellikle bilgiden çok kendini beğenme çıkar. Nitekim en kötü kimyacı

bile, kendi alanında raslantıyla bir iki buluş yaptığından dolayı, doğanın bütün yüce işlemlerini anladığını sanır.

Hayvanların dünyası bize daha yakın, hem de incelemeye daha layık. Ama onların incelenmesi de birçok güçlükle ve yorgunlukla dolu değil midir? Hele, ne eğlencelerinde ne de çalışmalarında kimseden yardım beklemeyen yalnız bir adam, havada kuşları, sularda balıkları, rüzgârdan daha hafif ve insandan daha güçlü dört ayaklıları nasıl gözlemler, yorumlar ve inceler ki, ne onlar inceleme konum olmak üzere bana doğru gelmeye hazırdır, ne de benim onların peşinden gitme isteğim var. Demek ki elime geçirebileceklerim, ancak salyangozlarla solucanlar ve sineklerdir; ve ömrümü kelebeklerin peşinden soluk soluğa koşmak, zavallı böcekleri kazığa oturtmak, tutabilirsem fareleri ya da rasladığım hayvan leşlerini kesip incelemeyle geçireceğim. Bu işi yapmadan hayvanları incelemek boştur; Hayvanların sınıflandırılması, türlü cins ve türlerinin ayırt edilmesi, ancak kesip incelemeyle öğrenilir. Alışkanlıkları ve huyları bakımından inceleyebilmek için de kuşhanelere, balık havuzlarına, canlı hayvanlara sahip olmalı; onları şöyle ya da böyle çevremde toplu bulundurmalıyım; oysa onları tutsak etmeye ne araç gerecim var, ne isteğim, ne de özgür oldukları zaman izleyecek gücüm. Demek bunları ölü olarak incelemek, parçalamak, kemiklerini çıkarmak, delip deşmek gerek; kesme salonunun, ne korkunç bir görünümü vardır; kokmuş leşler, mosmor etler, iğrenç bağırsaklar, tiksinç iskeletler; zehirli bir hava! Ant içerim ki Jean-Jacques, eğlencesini orada aramayacaktır!

Parlak çiçekler, mineli çayırlar, serin gölgelikler, çay-

lar, koruluklar, yeşillikler; gelin, bu iğrenç şeylerin kirlettiği imgelemimi temizleyin! Büyük eylemlere artık girişemez olan ruhum, ancak duyumsanabilir şeylerle duygulanabiliyor: Bende "duygu"dan başka hiçbir şey kalmadı ve yalnızca bununladır ki acıyı ya da hazzı duyabilirim. Çevremdeki tatlı şeylerin çekimine kapılarak onları seyrediyor, düşünüyor, karşılaştırıyor ve sonunda nasıl sınıflandırılmaları gerektiğini öğreniyorum; işte böylece ve birdenbire, yeni yeni nedenlerle her gün daha çok sevmek için doğayı incelemek isteyenler kadar bitkibilimci oldum.

Bir şey öğrenmeye çalışmıyorum; artık zamanı geçti. Aslında bu denli çok bilginin, yaşamın mutluluğuna yardım ettiğini hiç görmedim; ama kendime, hiçbir güçlük duymadan zevk alacağım ve bana yıkımlarımı unutturacak tatlı ve sıradan eğlenceler arıyorum. Ottan ota, fidandan fidana tembel tembel dolaşmak, onları incelemek, türlü özelliklerini karşılaştırmak, farklarını ve ilişkilerini görmek; bitkilerin oluşumunu, o canlı makinelerdeki değişimleri izleyecek gözlemleri yapmak, uydukları genel yasaları, kimi zaman başarıyla aramak, türlü türlü yapılarının nedenlerini ve amaçlarını araştırmak, üstelik bana bunlardan haz duyduran ellere karşı duyduğum hayranlık ve minnettarlığı beslemek için ne harcamaya gereksinmem var, ne güçlüklere katlanmaya.

Bitkiler yeryüzüne, gökteki yıldızlar gibi bol bol serpilmişse, sanırım insanları merak ve zevk yoluyla doğayı incelemeye çağırmak için olacaktır; yıldızlar bize uzak; onlara erişmek ve gözle görülür duruma getirmek için, önceden edinilmiş bilgiler, araçlar, makineler, uzun merdi-

venler gerekli. Bitkibilim, işsiz ve tembel olan bir yalnız adamın işidir; bitkileri gözlemlemesi için yalnızca bir büyüteçle bir çivili değneğe gereksinme duyar; gezer, birinden ötekine özgürce gider, çiçeklerin hepsini ilgiyle gözden geçirir ve oluşumlarının yasasını sezmeye başlayınca, onları gözlemlemekten, güçlüğü olmayan, ama güç bir işmiş gibi derin bir haz duyar. Bu hoş uğraşın, ancak tutkular yatıştığı anlarda duyumsanan, ama yaşamı mutlu ve tatlı kılan bir çekiciliği vardır; ancak, bir yer kapmak ya da kitap yazmak kaygısıyla ona herhangi bir çıkar ya da benlik davası katılır, bitkilerle salt öğretim üyesi ya da yazar olmak için uğraşılırsa, bu zevk yiter ve bitkiler artık, tutkularımız için birer araçtan başka bir şey olmazlar; herkes, bilmek değil de bildiğini göstermek kaygısına düşer ve ormanların ortası bile, kendini beğendirmek isteyenlerin beceri ve yetenek sahnesi durumunu alır. Bundan başka, çalışma odası ya da haydi haydi bahçe bitkiciliğiyle sınırlandırılarak, bitkiler doğa içinde gözlemleneceğine, yalnızca yöntemler ve inceleme yollarına saplanılır ki, bunlar, pek bir şey öğretmedikten ve doğa tarihini hakkıyla aydınlatmadıktan başka, sonu gelmez anlaşmazlıklara da konu olurlar. İşte, öteki bilginlerden daha çok bitkibilimcilerde görülen ün yarışması, kıskançlık ve kin, bundan çıkar. O bilginler, o güzel bilimlerini bozarak kentlere ve akademilere taşırlar ki, orada, toprağından çıkarılmış fidanlar gibi yozlaşırlar.

Bu bilime tutkulu olarak sarılmam, büsbütün başka bir görüş nedeniyle oldu. O, şimdi, artık beni bırakan öteki tutkuların yerini tutuyor. İnsanların anısından ve kötü amaç-

larından elverdiğince kaçmak için dağlarla kayalıklara tırmanıyor, dere içlerine ve korulara dalıyorum. Bir ormanın gölgesine sığındığımda, bana öyle geliyor ki, insanların unuttuğu özgür ve dingin bir adamım; sanki düşmanım kalmamış ya da ağaçların yaprakları, beni anıları gibi kendilerinden de korumaktadır; sanıyorum ki, benim budalalık ederek kendilerini düşünmemem onları beni düşünmekten alıkoyacak. Durumum, zayıflığım ve gereksinmelerim izin verse, bu boş düşlemde bulduğum tada kendimi hepten bırakacağım. İçinde yaşadığım yalnızlık arttıkça, o boşluğu dolduracak bir uğraşa gereksinmem var; imgelemimin ya da belleğimin geri çevirdiği konunun yerini de insanların zorlamadığı toprağın her yandan gözüme görünen ürünleri tutar. Bir çölde yeni yeni bitkiler toplama zevki, bana acımasız davrananların kaçma zevkini geçiyor; insan izi olmayan yerlerde, onların kininden kurtulabildiğim bir sığınaktaymış gibi rahat soluk alıyorum.

Yargıç Clerc'in dağı olan Robaila'da bir gün ot toplayışımı ömrüm oldukça unutmam. Yalnızdım. Dağın girintilerine daldım; ormandan ormana, kayadan kayaya gezе gezе vardığım gizli yer, eşini görmediğim yabanıllıkta bir yerdi. Burayı birbirine karışmış yaşlı ve koskoca kayın ağaçlarıyla çam ağaçları kaplamıştı. Çevrenin ancak bir iki aralığı vardı ki onlar da dimdik kayalıklar ya da yüzü koyun yatmadan bakamadığım korkunç uçurumlara açılıyordu. Dağın yarıklarında ak baykuşlar, puhu kuşlarıyla kartallar bağrışıyorlardı. Bu ıssızlığın korkusunu, yalnızca az görülür ama alıştığımız kimi küçük kuşlar gideriyordu. Orada *heptophyllos* türü *cyclamen*'i, *nidus avis*'i bü-

yük *laserpitium*'u ve daha başka, bana büyük zevk veren ve eğlendiren bitkileri buldum; ama ayrımına varmaksızın nesnelerin yeğin etkisine kapılarak bitkileri ve bilimlerini unutup, *lycopodium*'dan, yosundan oluşmuş yastıklara dayandım, düşlemlere daha rahat daldım, kıyıcıların beni bulamayacakları ve dünyada kimsenin bilmediği bir yerde bulunduğumu düşündüm. Çok geçmeden bu düşlemlere bir tür büyüklenme de karıştı. Kendimi, ıssız adalar bulan büyük gezginlere benzetiyor ve "Belki de buraya değin uzanan ilk insan benim," diye düşünüyordum. Kendime az çok bir ikinci Kristof Kolomb gözüyle bakıyordum. Bu kanı içinde yüzmekteydim ki, az uzaktan bir şıkırtı geldiğini duydum ve ne olduğunu sezer gibi oldum; dinledim; bu gürültü aynı biçimde, değişmeksizin yinelenmekteydi. Merak ve şaşkınlıkla kalktım, sık bir çalılıktan geçerek sesin geldiği yöne yürüdüm ve ilk kez insan yüzü gördüğünü sandığım yerin yirmi adım ötesindeki küçük koyakta bir çorap fabrikası gördüm.

Bu görünüm karşısında, yüreğimde duyduğum karışık ve birbirine karşıt duygularla dolu coşkuyu anlatamam. İlk duygum, kendimi yapayalnız düşündüğüm bir yerde, insanlar arasında bulunmaktan sevinmek olduysa da, şimşekten daha hızlı bu duyguyu, daha sürekli bir düşünce izledi: Alp Dağları'nın inlerinde bile, bana eziyet etmeye kararlı insanların acımasız ellerinden kurtulamadığım düşüncesiydi bu. Çünkü, o fabrikada çok daha uzaktan gelmiş etkenlerle eyleme geçen söylevci Montmollin'in başına geçtiği suikast düzeninden habersiz iki adam dahi bulunamayacağına emindim. Ancak, bu üzüntü verici düşün-

ceden sıyrılmakta gecikmeyerek, hem kendime, hem kişiliğime verdiğim çocukça önemi ve bunun nasıl tuhaf bir cezayı çekmeme yol açtığını düşünerek güldüm.

Ama, bir koyağın içinde çorap fabrikası bulunacağı kimin aklına gelirdi? Yabanıl doğayla insan ürünü olan sanayiyi karıştıran tek ülke İsviçre'dir; Saint-Antoine Sokağı'ndan daha uzun sokakları üstü ormanlarla örtülü dağlarla kesilmiştir ve evler birbirine İngiltere'de olduğu gibi, bahçelerle bağlanmıştır. Tepesinden yedi göl görülen Chasseron Dağı'nda, az önce du Peyrou, d'Escherny, Albay Pory ve Clerc'le birlikte ot toplamamızı bu nedenle anımsadım.

Bize, bu dağda tek bir ev bulunduğunu söylediler; orada oturan kimsenin, ticareti pek yolunda bir kitapçı olduğunu söylemeselerdi, anlayamayacaktık. Bana öyle geliyor ki şu kadarcık bir olgu bile, İsviçre'yi gezginlerin yazdıklarından çok daha iyi tanıtır.

Buna benzer başka biri daha var ki, büsbütün ayrı bir ulusu daha iyi tanımaya yaramaz. Grenoble'da otururken, oranın avukatlarından Bay Bovier ile sık sık kent dışında ot toplardık; bu kişi, bitkibilimi bildiğinden ya da sevdiğinden değil, benim özel korumam kesildiği için, benden bir adım uzaklaşmamayı görev biliyordu. Günün birinde Isere boyunca, dikenli söğütlerle dolu bir yeri dolaşıyorduk. Bu küçük ağaçların üzerinde olmuş yemişler gördüm; merak edip tattım; mayhoşlukları hoşuma gitti; bunlardan epey yedim. Mösyö Bovier yanında duruyor, ses çıkarmıyor, ama benim gibi yemiş yemiyordu. Derken dostlarından biri çıkageldi ve benim o taneleri çiğnediğimi görerek, "Ne yapıyorsunuz bayım, bunların zehirli olduğu-

nu bilmiyor musunuz?" dedi. Ben şaşırarak, "Ne, zehirli mi?" diye haykırdım. "Elbette," dedi, "Herkes bilir de ağzına götürmez." Bay Bovier'ye bakarak sordum: "Niçin beni uyarmadınız?" O, saygılı bir edayla karşılık verdi: "Böyle bir cüretkârlığı göze alamadım efendim!" Yemişleri yemekten vazgeçmekle birlikte, Dauphinelilerin bu alçakgönüllülüğü karşısında gülmeye koyuldum. O kanıdaydım ki (hâlâ da öyledir) doğanın tatlı yemişleri (gereğinden çok yemedikçe) vücuda zararlı olamaz. Ama bütün gün kendimi dinlemekten geri kalmadığımı söylemeliyim; işi biraz kaygıya düşmekle geçiştirdim. Güzel yemek yedim, rahat uyudum; sonra Grenoble'da herkesin söylediği gibi insanı, pek azı bile zehirleyen o korkunç *hyppophae*'dan onbeş-yirmi tane yuttuğumun ertesi günü pek sağlıklı kalktım. Bu serüven bana öyle tuhaf geldi ki, avukat Bovier'nin garip çekingenliğini anımsadıkça hâlâ gülerim.

Bütün bu bitki inceleme gezilerim, dikkatimi çeken şeylerin bulunduğu yerden aldığım türlü izlenimler ve yol açtığı düşünceler, bunlara karışan olayların tümü, bende aynı yerlerde toplanan otlarla karşılaşınca tazelenen duygular bıraktı. Yüreğime, her zaman duygululuk veren o güzel görünümleri, ormanları, gölleri, korulukları, kayaları, dağları bir daha göremeyeceğim; ancak, kendimi yeniden orada düşünmek için ot ve kök koleksiyonumu açmak yeter. Bu, benim için bir tür anı defteridir.

Beni bitkibilime bağlayan, dolaylı düşünceler zinciridir ki imgelemime onun en çok hoşlandığı düşünceleri toplayarak anımsatır: çayırlar, sular, ormanlar ve bütün bunların içinde bulunabilen yalnızlık, sessizlik ve hele

erinci belleğimde hep canlandırmaktadır. Böylece, insanların bana yönelmiş kıyıcılığını, onlardan gördüğüm nefreti, düşmanlığı, kötü davranışları; kendilerine gösterdiğim sevginin ve içten bağların karşılığı olarak yaptıkları kötülükleri unutturuyor, beni eskiden birlikte yaşadığım insanlar gibi iyi ve sıradan insanlara, sessiz evlere bir kez daha götürür gibi oluyor, bundan duyduğum hazzı tazeleyerek bir ölümlünün uğrayabileceği en kötü talihin içinde bile, hâlâ mutlu ediyor.

SEKİZİNCİ GEZİ

Ömrüm boyunca, farklı durumlarda bulunduğum ruh durumlarını düşünürken, yazgımın değişikliklerinin üzerimde yaptığı olumlu ya da olumsuz etkiler arasındaki oransızlığa şaşıyorum. Kısa yükseliş dönemlerim, yarattıkları sürekli etkiyle ilgili olarak hoş denebilecek hemen hiçbir anı bırakmadılar. Buna karşılık, yaşamımın bütün düşkünlüklerinde, kendimde her zaman sevecen, ince, tatlı duygular yaşadım ki, bunlar üzüntülü yüreğime şifa vermekte, acılarımı zevke çevirmekteydiler. Onların güzel anısı, aynı zamanda çektiğim acılarınkinden sıyrılmış olarak yaşamaktadır. Bana öyle geliyor ki gerçekten yaşadığım, yaşamanın zevkini en çok tattığım zamanlar, duygularımın talihim dolayısıyla sanki yüreğimin çevresinde toplandığı; özel değerleri olmadığı halde insanlarca beğenilen ve mutlu sandığımız kimselerin tek uğraşı olan şeyler üzerinde dağılmadığı zamanlardır.

Yaşadığım çevredeki işler düzen içinde gittiği ve ben de bu çevreden hoşnut olduğum zaman, onu sevgiyle sarardım. Kendisini dışa vurmaktan haz duyan ruhum, da-

ha başka konuları da kaplardı. Bin türlü zevk beni kendimden uzaklara çeker, yüreğim birçok güzel eğilime kapılır ve ben de kendimi unuturdum. Kendi benliğime yabancı olan şeylere teslim olur ve yüreğimin heyecanları içinde, insan yazgısının bütün acılarını duyardım. Bu fırtınalı yaşam, ne içimde ne de dışımda rahat yüzü gösterirdi. Mutlu görünmekle birlikte, duygularımdan hiçbiri yoktu ki üzerinde biraz durunca hoşlanabileyim. Ne kendimden, ne başkasından hiçbir gün tümüyle hoşnut olmadım. Dünyanın gürültüsü beni sersem ediyor, yalnızlık içimi sıkıyordu; boyuna yer değiştirmek gereğini duymakta, hiçbir yerde rahat etmemekteydim. Oysa herkes beni sever, arar, ağırlardı; ne düşmanım vardı, ne de bana kötü gözle bakan ya da ne de kıskanan bir kimse. Herkes bana hizmet etmek istediği için ben de hepsine hizmet etmek fırsatını bulurdum; hiçbir malım, işim, beni kışkırtacak kimse ve herkesçe tanınmış beceri ve yeteneğim olmadığı halde, bütün bunların sağladığı ayrıcalıklardan yararlanıyor ve durumu ne olursa olsun, hiçbir ölümlünün benden mutlu olamayacağına inanıyordum. Mutlu olmak için ne eksiğim vardı sanki? Bilemem. Ama, olmadığımı biliyorum. Bugün de insanların en talihsizi sayılmak için neyim eksik? İnsanların bunu sağlamak için yaptıklarından hiçbiri. İşte bu üzücü durumda bile, kimliğimi ve talihimi en mutlu insanlarınkiyle değişmem ve onların talihini tatmaktansa, kendi düşkünlüğüm içinde kalmayı yeğlerim. Evet, kendi kendime bırakıldım ve kendi özümle besleniyorum; ama tükenmiyor ve bana yetiyor. Bedenimin yorduğu ruhum günden güne çökmekte ve bu ağır yü-

kün altında yaşlanmış iskeletinden eskisi gibi atılma gücünü bulamıyor.

Talihsizlik işte, bizi yazgımız konusunda bu gibi düşüncelere yöneltir; aslında insanların birçoğunun düşkünlüğe dayanamamaları bu yüzdendir. Kendinde eksiklik ve suçtan başka bir şey bulmayan bana gelince, başıma gelen yıkımları zayıflığıma verir, avunurum; çünkü, gönlümden bile isteye çıkmış bir kötülük yoktur.

Bununla birlikte, durumuma bakınca, onun korkunç olduğunu görmemek budalalık olur. Oysa, insanların en duyarlısı olan ben, ona hiçbir yürek coşkusu duymadan bakmaktayım. Ve kendimi hiç kimsenin dehşet duymaksızın seyredemeyeceği bir durumda gördüğümde, kendimi zorlamaksızın ilgisiz kalıyorum.

Bu noktaya nasıl vardım? Uzun zamandan beri, ayrımında olmadan çevremi sarmış bulunan kötü niyeti sezdiğimden beri böyle dingin değildim. Onu keşfedince şaşkınlık içinde kaldım; alçaklık ve hainlik beni gafil avladı. Bu tür acılara hazırlanmış hangi temiz ruh vardır? Onları beklemek için hak etmiş olmalı. Kurulan tuzakların hepsine düştüm. Başkaldırıya, öfkeye, saçmalamaya kapılarak pusulayı şaşırdım. Aklım işlemez oldu; beni attıkları karanlıklar içinde ne yolumu gösterecek bir aydınlık buldum, ne de ayakta tutacak ve kapıldığım umutsuzluğa dayanmamı sağlayacak bir destek.

Böyle korkunç bir durumda, nasıl rahat ve mutlu yaşanabilirdi? Ama, bu durum henüz sürüyor ve ben rahat, mutlu yaşamaktayım; tatlı tatlı çiçeklerle, çocuk eğlenceleriyle uğraşıp bana acımasız davrananları bile düşünmez-

ken onların kendilerine ettikleri inanılmaz eziyetlere gülmekteyim.

Bu değişiklik nasıl oldu? Elbette duyumsanamaz bir biçimde. İlk izlenim korkunçtu. Kendimi sevgiye ve beğenilmeye layık, sevildiğimi ve sayıldığımı sanan ben, birdenbire, yeryüzünde eşi görülmemiş bir canavara dönüştürüldüğümü gördüm. Bütün bir kuşak, olduğu gibi ve kuşkulanmaksızın ya da utanmaksızın ve işi anlamak gereksinmesi duymaksızın bu garip kanıya hemen katılıyor; ben de o anlaşılmaz dönüşümün hikmetine bir türlü varamıyorum. Düşmanlarımı benimle konuşmak zorunda bırakmak istedim; ama kaçındılar. Uzun süre boş yere üzüldükten sonra, biraz ara vermek gerekti. Ama, hâlâ umudu kesmemiştim. Ve kendi kendime diyordum ki: "Aymazlığın bu derecesi, bir insanı tanımadan yargılamanın böyle budalacası bütün insanlığa mal edilemez. Şu saçmalamalara katılmayan akıllı kimseler, alçaklıktan ve hainlerden nefret eden ruhlar da vardır. Arayalım; belki sonunda bir insana rasgelirim. Bulursam, düşmanlarım yok olacaktır". Boşuna aradım ve bulamadım. Bana karşı olan kötülük birliği dünyaya yayılmıştı, umarı yoktu; gizini bir türlü öğrenemeden bu mânevi sürgün içinde öleceğime eminim.

Bu hüzünlü devrimdedir ki, uzun süren kaygılardan sonra, payıma düşmesi gereken umutsuzluk yerine ruh dinginliğine erince, mutluluğa bile kavuştum; çünkü ömrümün her günü bir öncekini bana zevkle anımsatmakta ve ertesi gün için de başka bir şey dilememekteyim.

Bu fark neden ileri geliyor? Tek bir şeyden: zorunlu olmaya ses çıkarmadan boyun eğmeyi öğrenmekten. Bin-

bir yere bağlanmaya çalışırken hepsi elimden kaçıp da kendi kendime kalınca, dengemi yeniden buldum. Her yandan sıkıştırılmama karşın o dengeyi koruyorsam, artık hiçbir şeye bağlanmadığımdan, yalnızca kendime dayandığımdandır.

Kamuoyuna karşı bu denli coşkuyla başkaldırdığımda, ayrımına varmaksızın bir boyunduruk taşımaktaydım. Değerini bilip beğendiğimiz kimselerin beğenilmesini isteriz; insanlar, hiç değilse kimileri konusunda olumlu yargılar verebildiğim sürece, onların benim hakkımdaki yargılarına kayıtsız kalamazdım; halkın yargılarının çoğu kez doğru olduğunu görüyorsam da, bu yoldaki adaletin raslantıdan başka bir şey olmadığını, düşüncelerinin dayandığı kuralların yalnızca tutkularından ve o tutkuların belirtisi olan "önyargı"lardan çıktığını görmüyordum: nitekim doğru düşündükleri zaman bile, bu, kötü bir temele dayanır; örneğin bir işte başarı gösteren bir kimseyi beğenir görünmekle adaletin gerekliliğine değil, yansız görünmek gereksinmesine uyar ve aynı kişiye başka noktalarda kara çalmaktan çekinmeyiz.

Ama, bu denli uzun ve boşuna araştırmadan sonra, hepsinin bir şeytan kafasından çıkmış en acımasız ve en anlamsız bir yargıya bağlandıklarını, aklın bütün kafalardan ve adaletin bütün gönüllerden çıkarıldığını, bütün bir kuşağın kimseye kötülük etmemiş ve dilememiş bir talihsize çullanan kılavuzlarının gözlerini döndüren öfkeye uyduğunu, boş yere bir "insan" arayıp da bulamadığım kanısına varmak gerektiğini görünce, yeryüzünde yalnız olduğumu ve çağdaşlarımın bana oranla ancak içgüdüleriyle iş-

leyen ve eylemlerini devinim yasalarıyla hesap edebileceğim makine yaratıklar olduklarını anladım. Onların ruhunda bulunduğunu varsayabileceğim amaçların ya da tutkuların hiçbiri, bana karşı aldıkları durumu benim anlayacağım biçimde açıklamaya yarayamazdı. Böylece, onların kanılarının benim gözümde anlamı kalmamış ve onlar da bana karşı her türlü ahlak kaygısından sıyrılmış ve türlü biçimlerde eyleme geçirilen kitlelerden başka bir şey olmamıştır.

Başımıza gelen herhangi bir belada, etkisinden çok niyete bakarız. Damdan düşen bir kiremit bizi çok daha ağır yaralar ama kötü bir elin attığı taş gibi üzmez; taş hedefe değmeyebilir, ama niyet yapacağını yapar. Yüksek bir konumdan düşüşte en az duyumsanan, maddesel acıdır; talihsizler, dertlerinin sorumluluğunu yükleyecek kimse bulamadılar mı, bunu, yalnızca kendilerine eziyet ettiğini kuruntuladıkları, kafası işler ve gözü görür bir kişi olarak düşündükleri yazgıya yüklerler. Ütülmekten üzülen bir kumarcı, kime kızdığını bilmeksizin öfkeye kapılır; talihi kendisine düşman sanır ve öfkesini besleyen bu kanıyla kendi kendine yarattığı düşmana ateş köpürür. Uğradığı yıkımlarda ancak kör bir zorunluğun darbesini sezen bilge, bu gibi saçmalamalara düşmez; acısı içinde bağırır ama öfkelenmez; uğradığı derdin yalnızca maddesel etkisini duyar; yediği darbeler vücudunu ne denli yaralasa da hiçbiri yüreğine dek uzanamaz.

Böyle bir sonuca ulaşmak da az şey değildir, ama yine yetmez. Bu noktada durmak, hastalığın belirtilerini ortadan kaldırdıktan sonra kökünü kazımadan bırakmak an-

lamına gelir. Çünkü, bu kök bize yabancı bulunan kimselerde değil, bizim kendimizdedir; işte onu orada yok etmeli. Kendime gelmeye başlayınca işte bunları pek iyi duyumsadım. Başıma gelenleri açıklamaya çalışırken, aklım bana birçok anlamsız ve saçma kanıt gösteriyordu; o yüzden anladım ki, bütün bu nedenlerin ve gereçlerin gizine varamayacağıma göre, benim gözümde geçerli olmamaları gerekirdi; yazgımın bütün evrelerine, ne amaca, ne de mânevi nedenlere bağlı olmayan saf bir "yazgı"nın cilveleri diye bakmak; boşuna olduğu için başkaldırmaksızın, düşünmeksizin boyun eğmek; yeryüzünde artık bana düşenin, kendimi her türlü etkiye bırakılmış bir adam olarak görmek zorunluğu karşısında talihime direnecek denli sahip olduğum gücü ona boş yere direnmeye harcamamak gerektiğine inandım. İşte, kendi kendime söylediklerim bunlardı; aklım da gönlüm de onlara yatıyor, ama gönlümün hâlâ söylendiğini duyumsuyorum. Bu söylenme nereden geliyordu. Aradım; buldum: insanlara karşı başkaldırdıktan sonra akla karşı da başkaldıran onurumdan gelmekteydi.

Bunu anlamak sanıldığı gibi kolay değildi; çünkü kara çalınmış bir suçsuz, küçücük benliğinin büyüklenmesine saf bir adalet aşkı süsü verir. Ancak, kaynağın aslı bir kez bulundu mu onu kurutmak, hiç değilse başka yöne çevirmek kolaydır. Kendini beğenme duygusu, ağırbaşlı ruhlarda başlıca etkendir. Düşlemleri pek bol olan onur, kılık değiştirerek o beğenmenin yerine geçer. Ama, hile ortaya çıkıp da onur saklanamadı mı, artık ondan korkulmaz; bastırılması zordur ama sonunda yola gelir.

Ben, onura hiçbir zaman çok önem vermedim. Ancak

o, toplum içinde yaşadığım ve hele yazarlık ettiğim dönemde epey şişmişti; bendeki, belki başkalarındakinden daha hafif, ancak yine çok büyüktü. Aldığım korkunç dersler onu çarçabuk ana sınırları içine kapattılar; o, ilk önce, haksızlığa başkaldırdı, sonra aşağı gördü; kendisini birçok şeyler istemeye iten dış ilişkilerden ve karşılaştırmalardan, yeğlemlerden (tercihlerden) vazgeçerek, benim yalnızca kendime karşı iyi olmamla yetindi. Ve o zaman, onur sevdası biçimine yeniden girerek, doğanın düzenine dönüp, beni de başkalarının düşündüklerine önem verme kaygısından kurtardı.

O günden sonra, ruhum dinlendi, mutluluğa kavuşur gibi oldum. Çünkü, herhangi bir durumda bizi her zaman mutsuz kılan, o kaygıdır. Onu bir yana çekerek aklımızı dinlediğimiz anlarda, kaçınması elimizde olmayan dertlerin avuntusunu buluruz. Onlarla ilgilenmemekle, en acı etkilerinden kaçınma olanağına aklımız bu dertleri içimize hemen işlemedikleri oranda yok eder. Onları düşünmeyenler için hiçtirler. Çektiği acıların yalnızca kendilerini düşünüp bunda bir kasıt aramayanlar ve tuttuğu yeri başkalarının keyfine borçlu olmadığını bilenler için aşağılamalar, öçler, saldırılar, haksızlıklar ve dahası, başkaları için hakkından vazgeçmeleri birer hiçtir. İnsanlar beni nasıl görmek isterse istesin, ben neysem oyum. Ne yaparlarsa yapsınlar, onların gücüne, gizli düzenlerine karşın olduğum gibi olacağım ben. Şurası bir gerçektir ki, onların benim için düşündükleri, gerçek durumum üzerinde etkilidir: Aramıza çektikleri set yaşlılığıma ve gereksinmelerime yarayacak her türlü kaynaktan beni yoksun kıldı; parayı bile yararsız kı-

lıyor, çünkü gereksindiğim işlere yaramamakta; onlarla benim aramda ne ilişki, ne iletişim, ne de yardımlaşma kaldı. İnsanların ortasında yalnızım; bunu gidermenin yolunu ancak kendimde bulabileceğim; oysa bu yaşımda, bu durumumda bulacağım çözüm yolları pek zayıf. Dert büyük, büyük ama öfkelenmeksizin direnme yolunu bulduğumdan beri bana işlemez oldu. Gerçek gereksinmelerin belirlediği noktalar azdır; o noktaları çok gösteren, sakınganlık ve imgelemdir; bu yüzdendir ki kaygıya düşer, kendimizi mutsuz kılarız. Bana gelince, yarın acı çekeceğimi bilsem de bugün çekmediğime göre üzülmem. Geleceğini bildiğim dertten değil, duyumsadığım dertten üzülürüm ki, bu da onu hayli hafifletir. Yapayalnız, hasta yatağımda düşkünlükten, soğuktan ve açlıktan ölebilirim, kimse de benim için üzülmez. Ama ne önemi var ki, kendim bile üzülmüyorum; talihime karşı başkaları denli ilgisizim? Yaşama ve ölüme, hastalığa ve sağlığa, servete ve yoksulluğa, şana ve kara çalmaya aynı ilgisizlikle bakmış olmak, hele benim yaşımda, az iş midir? Bütün yaşlılar her şeyden kaygı duyar, ben hiçbir şeyi umursamam. Ne olacaksa olsun beni tasalandırmaz. Bu tasasızlığın gizi kendi usumda değil, düşmanlarımdadır ve bunların bana ettikleri kötülüğü sanki giderir. Beni talihsizliğe karşı duygusuz kılmakla bana öyle iyilik ettiler ki, bu, beni onun etkilerine karşı korumakla edebilecekleri iyilikten çok daha büyüktür. Talihsizliği duyumsamamak, beni ondan korkmaktan kurtarmazdı; oysa kendime baş eğdirmekle ondan korkmaz oldum.

Bu ruh durumu, ömrümün sıkıntılı günlerinde beni en mutlu anlarımı yaşıyormuşum gibi, özyapımın kayıtsızlı-

ğına döndürüyor; nesnelerin, bana, acı kaygılarımı anımsattığı kısa dakikaların dışında, beni kendilerine çeken sevgilerime yönelerek gönlüm doğuştan bağlandığı duygularla yine beslenmekte. Bunlardan, o duyguları yaratan ve ortak eden düşlemsel yaratıklarla birlikte (gerçekten yaşıyorlarmış gibi) zevk alıyorum; ancak, onları yaratmış bulunanlar, benim için canlı kimselerdir; ne bırakmalarından korkarım, ne aldatmalarından. Yıkımlarımla birlikte sürecek, dertlerimi unutturmaya yeteceklerdir.

Her şey beni, içinde yaşamak için doğduğum mutlu ve tatlı yaşama sanki geri getirmekte. Ömrümün dörtte üçünü, beynimi ve duyarlığımı doyuran meraklı, hoş konularla, ya da gönlüme göre yarattığım ve onu besleyen düşlemimin çocuklarıyla ya da kendisinden hoşnut ve hakkım olduğunu bildiğim mutlulukla dolu kendimle baş başa geçirmekteyim. Bütün bunda etken, benliğime bağlılığımdır; yoksa "onur" değil. Ama yalancıktan gönül almalarına, gösterişli ve zavallı iltifatlarına, tatlılığa bürünmüş kötülüklerine oyuncak olduğum insanlar arasında, hâlâ geçirdiğim üzünçlü anlar büsbütün başkadır; ne yapsam, nasıl davransam, onur o zaman egemenliğini yürütür. O kaba kalıbın altından yüreklerinde gördüğüm kin ve düşmanlık benim yüreğimi parçalar; ahmakça gafil avlanmış olmak düşüncesi de, anlamsızlığını pek iyi duyumsadığım halde bir türlü yenemediğim onurun sonucu ortaya çıkan öfkeyi de o acıya katar. Bu aşağılayan ve alaylı bakışlara alışmak için gösterdiğim çabalar, inanılmayacak denli büyüktür; o çetin savaşıma alıştırma olsun diye, en kalabalık gezinti yerlerinden yüzlerce kez geçtim; başarılı olmadık-

tan başka hiçbir şeyi de çözümleyemedim; ağır ve boş çabalarım sonucunda da, eskisinden daha kolay şaşıran, utanan ve başkaldıran bir adam olarak kaldım.

Ne etsem duygularıma uymak zorunda olduğum için etkilerinden hiçbir zaman kaçınmadım; onlar etkilendikçe yüreğimin de aynı etkiyi duymaması olanaksız. Ama, bu geçici ruhsal durumlar, bunlara neden olan duygulanımlar gibi sürüyor. Kin duyan bir adamın erinci, beni şiddetle rahatsız eder; ama, o rahatsızlık adamın gitmesiyle birlikte geçer. Onu görmediğim zaman, düşünmem bile. Benimle ilgileneceğini iyice bilsem de, onunla ilgilenemem. O anda duyumsamadığım acı, bana dokunmaz; gözümün görmediği düşman benim için yoktur. Bu ruh durumunun talihime egemen olanlara bağışladığı üstünlüğü biliyorum. Üstünlüklerinden istediklerince yararlansınlar; darbelerinden korunmak için onları düşünmek zorunda kalmaktansa, bana, direnişle karşılaşmaksızın acı çektirmelerini yeğlerim.

Ömrümün tek acısı, duygularımın yüreğime bu türlü etkisidir. Kimseye raslamadığım yerlerde yazgımı düşünüyor, onu duymuyor, çekemez oluyorum. Engelsiz ve değişiklik olmaksızın mutluyum, hoşnutum. Ama, duygularıma dokunan herhangi bir darbeden habersiz kaldığım pek azdır; onu hiç aklıma getirmediğim dakikalarda bile herhangi bir davranış, gözüme ilişen uğursuz bir bakış, rasgeldiğim mutsuz bir adam beni altüst etmeye yeter. Böyle bir durumda yapabileceğim tek şey hemen unutmak ve kaçmaktır. Gönlümün üzüntüsü, nedeniyle birlikte yiter; yalnız kalır kalmaz yatışırım. Beni kaygılandıran, yolumda başka yeni bir acı çekme konusuyla karşılaşmaktır. Tek

derdim budur; ama rahatımı kaçırmaya yeter. Paris'in göbeğinde oturuyorum. Evimden çıktığım zaman kır görünümüyle yalnızlık ararım. Ama bunlara kavuşmak için o denli uzaklara gitmeli ki... Şöyle rahat bir soluk almadan önce yolda gönlümü hırpalayacak bin türlü şeye raslarım ve aradığım köşeye varıncaya dek, günün yarısı kaygıyla geçer. Gideceğim yere ulaşabilirsem ne mutlu! Kötü insanlar topluluğundan sıyrıldığım anlar pek tatlıdır ve kendimi ağaçların, çimenlerin ortasında görünce cennette sanır, insanların en mutlusuymuşum gibi zevk duyarım.

Pek iyi anımsarım ki kısa yükselme dönemlerimde, bugün o denli hoş görünen gezintiler, bana yalnızca sıkıntı verirdi. Köyde birinin evinde bulunduğum zaman, biraz yürümek ve temiz hava almak için, çoğu kez yalnız çıkar ve bir hırsız gibi kaçarak bahçede ya da kırda dolaşırdım. Ama, bugünkü sessizliği duyumsayacak yerde, beni salonlarda ilgilendiren boş düşüncelerin hummasını birlikte taşır, orada bıraktığım kimseleri düşünürdüm. Onur davasının ateşiyle dünyanın gürültüsü ve patırtısı, korulukların serinliğini duymamı engeller, yalnızlığın dinginliğini bozardı. Ormanların derinliklerine kaçsam da, beni izleyen ve bütün doğayı gözlerime örten sıkıcı bir kalabalık vardı. Toplumun sevdalarından ve zavallı kalabalığından sıyrıldıktan sonradır ki doğayı bütün güzellikleriyle yeniden buldum.

İstemimin egemen olamadığı o eğilimleri engellemenin olanaksızlığını görünce, bu yoldaki çabalarımı kestim. Her darbede kendimi öfkeye ve başkaldırıya terk eder, gücüm yetmeyen doğayı, önce coşsun diye bırakır; yalnızca

sonuçlarını etkisiz kılmaya çalışırım. Ateşli gözler, kızarmış bir yüz, organların titremesi, boğucu çarpıntıların hepsi vücudumuzla ilgili işler olup, bunları akılla yönetemeyiz. Ama doğaya istediği gibi coşma iznini verdikten sonra insan benliğini yenerek kendine gelebilir. İşte, ilk önce başarısızlıkla, sonraları da başarıyla yaptığım budur. Gücümü boş bir direnişle tüketmekten vazgeçerek, onu yenme fırsatını aklıma havale ediyorum; çünkü akıl, sözünü işittirebildiğinde konuşur. Ne? Akıl mı dedim? Ona utkunun onurunu vermek yanılgıdır; çünkü utkuda hiçbir payı yok. Her şey, zorlu rüzgârların sarstığı ve rüzgâr kesilince durulan kararsız bir özyapıdan doğuyor. Beni kışkırtan o özyapının ateşli yönü; yatıştıransa gevşek yönüdür. Karşılaştığım zorunlukların hepsine yenilirim; herhangi bir çarpışma, bende kısa ama pek canlı bir davranışa yol açar. Çarpışma bitince, bu davranış da biter; dışımdaki şeylerin yol açtığı duygular bende yaşayamaz. Talihin cilveleriyle insanların düzenleri, böyle yaratılmış bir adama pek etki edemez; tutkuların beni sürekli olarak etkilemesi için, her an yenilenmeleri gerekir. Çünkü en kısa bir ara verme, beni kendime getirir. İnsanlar duyarlığıma egemen oldukları sürece, onların istediği gibi bir adamım; ama, bir an için fırsat buldum mu doğanın dilediği olurum; ne derlerse desinler, değişmeyen durumum budur. Onu daha önce anlattım. İnsanların ettiği kötülükler bana hiçbir bakımdan dokunmaz; beni korkutan yalnızca yapabilecekleri kötülüktür. Bununla birlikte, bana sürekli bir acı veremeyeceklerine artık inandığım ilk düzenlerine gülmekte, onlara karşın benliğimden zevk almaktayım.

DOKUZUNCU GEZİ

Mutluluk sürekli bir ruh durumudur ki, yeryüzünde insanlar için kurulmuşa benzemez; bu dünyada her şey, kararsızlığı gösterir. Çevremizde her şey değişir. Kendimiz de değişiriz ve kimse bugün sevdiğini yarın da seveceğinden emin olamaz. Böylece şu dünyayla ilgili mutluluk tasarımlarımız hep ham düşlemlerdir. Gönül rahatına kavuştuğumuz zaman, zevkine varalım; kendi kusurumuzla onu kaçırmayalım; ama onu bağlamayı düşünmek de bir çılgınlıktır. Mutlu olan az kişi gördüm, belki de hiç görmedim; ama, gönlü hoşnut kimselere sık sık raslarım. Buysa dikkatimi çeken konular arasında kendimi de en çok hoşnut edenidir. O da duygulanımlarımın duyularım üzerindeki egemenliği sonucudur sanıyorum. Mutluluğumun dış belirtileri yoktur; onu keşfetmek için mutlu insanın yüreğindekini görebilmeli. Ancak, hoşnutluk gözden, tavırdan, edadan, sesten anlaşılır ve anlayana da bulaşır gibidir. Bütün bir ülke halkının bir bayram günü sevinmesini, yaşamın bulutları arasından hızla ve ama canlılıkla geçen mutluluğun her yere yayılan ışınları altında, bütün yüreklerin açılmasını görmek gibi tatlı zevk var mıdır?

Üç gün oluyor ki, B. P. alışkanlığı dışında bir iyilikseverlikle gelerek, bana B. d'Alembert'in "Madam Geoffrin'in Övgüsü"nü gösterdi. Okumaya koyulmadan önce yapıtın gülünç yenilikleriyle, taşıdığını söylediği zevzekçe sözcük oyunlarıyla uzun uzun alay etti; okumaya başlarken de hâlâ gülüyordu. O denli ciddilikle dinledim ki, yatıştı; gülmediğimi görünce gülmesini de kesti. Bu yapıtın en uzun ve en çok beğenilen parçası, Bayan Geoffrin'in çocukları seyretmekten, onları konuşturmaktan aldığı zevki anlatıyordu. Yazar, bu eğilimin iyi bir özyapıyı gösterdiğini söylemekte, aynı zevki duymayanları kötü huylulukla suçlamakta, daha ileri giderek adam öldürenlerin düşünceleri araştırılsa, hiçbirinin çocukları sevmediğinin öğrenileceğini yazmaktaydı. Böyle bir sav, ileri sürülme nedeni bakımından şaşırtıcı bir etki bırakıyordu. Doğru olsa bile sırası mıydı? Saygıdeğer bir kadını överken işkence ve öldürüyü anmanın yeri var mıydı? Bu çirkin gösterişin nedenlerini kolayca anladım ve B. P. yapıtı okumayı bitirdiğinde güzel yanlarını belirttikten sonra, yazarın onu yazarken yüreğinde dostluktan çok kin duyduğunu da ekledim.

Ertesi gün, hava soğuk ama güzel olduğundan, Harp Okulu'nun bulunduğu yöreye dek uzandım. Orada yeni açılmış yosunlar bulacağımı umuyordum. Yolda bir gün önceki ziyareti ve d'Alembert'in yazısını anımsadım; yazıya arasöz olarak eklenen parçanın amaçsız konulmadığını, her şeyi gizledikleri bana, o kitabı hangi amaçla getirdiklerini anlatmaya yettiğini düşündüm. Çocuklarımı kimsesiz çocuklar yurduna verdim; beni kötü bir baba olarak göstermek için yeterdi bu ve doğal olarak, böyle bir

olaydan, benim çocuklardan nefret ettiğim sonucu çıkarılmıştı. Bu zincirleme sonuçları okurken insan aklının akı karaya çevirme konusundaki becerisine hayran oldum. Çünkü, sanırım ki bir sürü çocuğun birlikte oynaşmasını seyretmekten hiç kimse benim kadar zevk almış değildir. Sokakta olsun, gezerken olsun çocukların eğlencelerine başkalarında görmediğim bir ilgiyle durur bakarım. B. P.'nin ziyaretinden bir saat önce, ev sahibim du Sous-soui'nin en küçük iki çocuğu bana gelmişlerdi. Büyük olanı yedi yaşındaydı. Bana öyle sevgi göstermişler, ben de onları öyle bir sevecenlikle kucaklamıştım ki, aramızdaki yaş farkına karşın, bu çocuklar benden gerçekten hoşlanır görünmüşlerdi. Bense, yaşım yüzünden irkilmemelerine sevinmiştim. Hele küçüğü bana öyle ısınmıştı ki, hepsinden çok onu sever oldum ve gittikleri zaman onlar benim çocuklarımmış gibi üzüntü duydum.

Kendi çocuklarımı kimsesiz çocuklar yurduna koymuş olmamın biraz büyütülerek "çocukları sevmeyen hain bir baba davranışı" gibi gösterilmesini anlıyorum. Ancak, beni böyle bir karara götüren başlıca neden, o çocukların başka yollarla dahi korunamayacağı, çok daha ürkütücü bir talihe uğrayacakları korkusuydu. Durumum onları yetiştirmeye elvermiyordu; geleceklerine karşı ilgisiz olsaydım, o durumda çocuklarımı annelerine ya da annenin ailesine bırakırdım ki, birincisi onları eğitemez; ikincisiyse birer canavara dönüştürürdü. Bunu düşünmek bile beni titretiyor. Onlara bana karşı aldıracakları tavır yanında, Muhammedi'nin Seyyid'i koyduğu durum hiç kalır. Aslında bu konuda, daha sonraları bana kurdukları tu-

zaklar öyle bir düşüncenin var olduğunu yeterince doğruladı. Doğrusu o zamanlar böyle korkunç düzenleri kestirmekten çok uzaktım; ancak, çocuklarım için en az tehlikeli eğitimin kimsesiz çocuklar yurdunda verileceğini biliyordum ve onları oraya koydum. Yeniden başlamak gerekse, bu kez de hiç duraksamaksızın yine öyle yaparım. Alışkanlıklar da doğaya yardım etseydi, benden daha sevecen bir baba olmayacağını da biliyorum.

İnsan yüreğini tanıma konusunda az çok ilerlediysem, çocukları görmek ve gözlemlemekten aldığım zevk sayesindedir. Aynı zevk, bilgimi gençliğimde genişletmeme engel oldu; çünkü çocuklarla oynamaktan öyle hoşlanırdım ki, onları incelemek aklıma gelmezdi. Ama yaşlanıp da buruşuk yüzümden irkildiklerini görünce, bu kez de onları rahatsız etmekten çekindim. Keyiflerini bozmaktansa kendimi bir zevkten yoksun etmeyi daha uygun gördüm; artık, oyunlarını seyirle yetinerek bu zevkten el çekmemin avuntusunu doğanın, bilginlerimizden hiçbirinin anlamadığı içgüdüsel ve gerçek davranışlarını gözlemleyerek aydınlanmakta buldum. Bu araştırmalara verdiğim önemin, onları zevkle yaptığımı gösterdiğini yazılarımda belirtmişimdir. "Héloise" ve "Emile"in, çocukları sevmeyen bir adamın yapıtları olacağına da, yeryüzünde kimse inanmaz.

Algılama çabukluğundan ve anlatım yeteneğinden her zaman yoksun bulunmuşumdur; hele yıkımlarımdan beri kafam da, dilim de büsbütün işlemez oldu. Düşünceler ve sözcükler benden kaçar gibidir; oysa çocuklarla konuşmak gibi anlayış ve söyleyiş yeteneği gerektiren şey

yoktur. Bu konudaki beceriksizliğimi artıran bir durum da, dinleyenlerin dikkati ve özellikle çocuklar için yazdığından dolayı yazdıkları hafif sanılan bir adamın söylediklerine verdikleri anlam ve değerdir. Bunun doğurduğu rahatsızlıkla kendimde duyduğum becerisizlik beni öyle şaşırtır ki, ağzından söz alınacak bir çocuğun önünde bulunmaktansa Asyalı bir hükümdarın huzurunda olmayı yeğlerim.

Bugün beni onlardan uzaklaştıran bir neden daha var. Yıkımlarımdan beri, onları yine aynı zevkle görmekteysem de eski senli benlilik kalmadı. Çocuklar yaşlılıktan hoşlanmazlar; güçten düşen doğanın görünümü gözlerine pek çirkin gelir. Duydukları tiksinme içime işliyor; onları sıkmak ya da iğrendirmektense, okşamaktan vazgeçmeyi yeğliyorum. Ancak gerçekten seven ruhların bağlı olduğu bu güdü, erkek ve kadın doktorlarımız için geçersizdir. Bayan Geoffrin, çocukların kendisini sevmemelerine hiç aldırmazdı; yeter ki kendisi onları sevsin! Ancak, böyle bir sevgi duyma bana göre değil; karşılıksız sevmenin değeri yoktur; küçük bir çocuk yüreğinin benimkiyle birlikte açıldığını görecek durumda ve yaşta değilim artık. Yine olabilsem pek sevineceğim; nitekim bunu, geçen sabah Soussoi ailesinin çocuklarını okşarken duyduğum zevkten anladım. Çünkü yanlarında bulunan hizmetçi kadın işlerimi görürken, çocuklar da bana güler yüzle yaklaştılar ve benden hiç sıkılmadılar.

Ah, yürekten gelen saf bir davranışla, birkaç dakika (küçücük bir çocuk tarafından olsa bile) yine okşanabilsem bir kimsenin gözünde benimle birlikte olmak sevinç

ve hoşnutluğunu yine duyabilsem, bu kısa ama tatlı yürek rahatlığı, bana ne acıları ne üzüntüleri unutturur! İnsanların artık benden esirgedikleri iyilik dolu bakışları hayvanlarda aramak zorunda olmazdım. Dayanabildiğim örnekler pek az, ama bunların anısı çok yüce; işte bir tanesi ki başka bir durumda olsam hemen hemen unuturdum; bir anı ki bende bıraktığı izlenim bütün düşkünlüğümü gösteriyor:

Bundan iki yıl önce, yeni Fransa yörelerine gezmeye giderek daha ilerlere uzanmıştım; sonra, sola sapmak ve Montmartre çevresinde dolaşmak isteyerek Clignancourt köyünden geçtim. Hiçbir yere bakmaksızın dalgın dalgın giderken birdenbire birinin dizlerime sarıldığını duyumsadım; bana var gücüyle sarılan, beş-altı yaşında bir çocuktu; bana öyle sevimli ve içten bir yüzle bakıyordu ki yüreğim coşkuyla doldu. Kendi kendime, "İşte benimkiler de böyle yapacaktı," diyordum. Çocuğu kucakladım, doya doya öptüm ve yoluma gittim. Yürürken bir eksiklik duyuyordum; yepyeni bir gereksinme, beni geri dönmeye kışkırtıyordu; çocuktan hoyratça ayrıldığıma üzülüyor, onun nedeni belli olmayan davranışında küçümsenmemesi gereken bir tür güzellik bulunduğunu sanıyordum. Sonunda dayanamayarak geri döndüm; çocuğa yaklaştım, bir daha öptüm; Nanterre ekmeği satan adam bu sırada oradan geçiyordu; alsın diye para verdim. Sonra konuşturmaya başladım. Babasının olup olmadığını sordum. Fıçıcıymış; oracıkta bulunurmuş; gösterdi; çocuktan ayrılıp ona doğru gitmeye hazırlanırken, peşime takılan hafiyelerden birine benzettiğim kötü suratlı bir adamın benden önce davrandığını gördüm. Fıçıcı, kulağına bir şeyler söyleyen o

adamı hem dinliyor, hem de bana hiç dostça olmayan gözlerle bakıyordu. Bunu görünce hemen irkildim ve çocukla babasından, onlara yaklaştığımdan daha çabuk, keyfim kaçmış olarak ayrıldım. Ama, o hevesim daha kaç kez canlandı. Çocuğu görmek umuduyla Clignancourt'dan birkaç kez geçtim; ama ne kendisini gördüm, ne babasını. Sonunda bu raslantıdan, ara sıra hâlâ yüreğime işleyen bütün coşkular gibi şaşırtıcı bir gevşeklik ve üzüngle karışık canlı anılar kaldı.

Ancak her şeyin yerine bir başkası konabilir; zevklerim az ve kısa sürer, ama daha bol olsalar bu denli hoşlanmam; onları anılarla beslerim. Az ama öz olsalar, yani yabancı öğelerle karışmasalar, hiç olmadığım denli mutlu olurdum belki. Düşkünlüğün son derecesindeki insan, az bir şeyle kendisini zengin görür: en düşük değerde bir madeni para bulan dilenci, altın kesesi bulan zenginden daha çok sevinir. Düşmanların gözünden kaçırabildiğim bu türlü küçük zevklerin etkisini ruhumda görenler, gülerler. En güzelini dört ya da beş yıl önce tattım; onu, içime sindirmiş olmaktan duyduğum hoşnutlukla birlikte anımsarım.

Bir pazar günü karım ve ben Maillot Kapısı'nda akşam yemeğine gitmiştik. Yemekten sonra Boulogne ormanından geçerek Muette'e vardık. Orada, güneşin batmasını bekleyerek gölgeye oturduk; rahat rahat Passy'den geçerek eve dönmek istiyorduk. Başlarında rahibeye benzer bir kadın bulunan yirmi kadar küçük kız yakınımıza geldi; kimi oturdu, kimi oynaştı. Bunlar oynaşırken niyet dolabıyla davulu sırtında bir helvacı geçti. Kızların helvalara göz diktiklerini gördüm; aralarından, sanırım pa-

rası olan iki üç kız niyet çekmeye izin istediler. Rahibe duraksar ve karşı çıkarken, ben helvacıyı çağırarak "Şu kızların hepsi niyet çeksinler, parası benden!" dedim. Bu söz öyle bir sevinç uyandırdı ki varımı yoğumu onlara bağışlasam değerdi.

Karmakarışık toplandıklarını görünce, rahibelerinin izniyle hepsini sıraya soktum ve niyet çekenleri birer birer öte yana geçirdim. Boş numara olmadığından ve bir şey kazanmayanlara bile hiç değilse bir helva düşeceğinden, aralarında hoşnut olmayalı bulunmayacaktı; eğlenceyi daha neşeli kılmak için de helvacıyı, yapabildiğince daha çok armağan düşürmesi için gizlice uyardım ve farkını ödeyeceğimi söyledim. Böylece yüz kadar helva çıktı; oysa kızların her biri bir kez çekmişti; çünkü bu noktada hiç hoşgörü göstermedim; kayırmaya ve hoşnutsuzluk doğuracak gevşekliğe yol açmak istemiyordum. Karım, daha çok kazananlara, bunları arkadaşlarıyla paylaşmalarını söyledi; böylece herkesin payı eşit, duydukları sevinç de genel oldu.

Büyüklenip geri çevirmesinden korka korka, rahibeye de niyet çekmesi ricasında bulundum; incelikle kabul etti, niyetini çekti ve payına düşeni yapmacıklara sapmaksızın aldı. Bundan dolayı kadına karşı, sanki minnettarlık duydum; yalancı incelikten çok daha büyük bir incelik göstermişti ki hoşuma gitti. Bütün bu davranış sırasında kavgalar çıktı, benim de yargıcılık yapmamı istediler. Karşımda davalarını savunan bu küçük kızlar, içlerinde bir tek güzeli bulunmadığı halde, sevimlilikleriyle bana çirkinliklerini unutturduklarını görme fırsatını verdiler.

Sonunda birbirimizden pek hoşnut ayrıldık. O gün, anısını en çok hoşnutlukla anımsadığım günlerden biri oldu. Eğlence aslında pek pahalıya gelmemişti; olsa olsa otuz meteliğe mal oldu; bu parayla yüz franklık sevinç satın aldım. Gerçekten, eğlence parayla değildir; dahası, bakır meteliği altın paraya yeğler. O çocuklara yeniden raslamak umuduyla aynı yere aynı saatte birkaç kez daha geldim; ama onları bir daha göremedim.

Bu, aşağı yukarı benzer bir başka eğlenceyi anımsatır bana; ama o daha eskiden olmuştur. Zenginler ve yazın adamları arasına düştüğüm ve zavallı eğlencelerine katılmak zorunda kaldığım üzüntülü dönemimdeydi. Ev sahibinin yortu günlerinde Chevrette'de bulunuyordum. Bütün aile toplanmıştı. Kutlama töreninin pek parlak olması için her şey yapıldı; sahne oyunları oynandı, şölen verildi, fişekler atıldı. Soluk almaya zaman yoktu; eğlence değil, bir tür avunmaktı. Akşam yemeğinden sonra ana yolda gezmeye çıkıldı; orada da panayırımsı bir şey kurulmuştu. Dans ediliyordu; beyler, gönül indirerek köylü kadınlarla dans ettiler; ama hanımlar buna aldırmadılar. Baharlı ekmek de satılıyordu. Aramızdan bir delikanlı, bu ekmeklerden alıp halka doğru fırlattı. Ayak takımının atılması, dövüşmesi, çekişmesi öyle hoşa gitti ki herkes o eğlencenin sürmesine yardım etti. Böylece ekmekler havada uçuştu, oğlanlarla kızlar koşuştu, üşüştü. Bu görünüm seyircileri pek keyiflendiriyordu. Ben de, onlar kadar hoşlanmadığım halde, anlamsız bir uysallığa kapılarak ötekiler gibi keyiflenir göründüm. Ama o insanları birbirini ezmeye kışkırtmak için kesemi boşaltmaktan sonunda bıkarak uzaklaş-

tım ve kendi kendime panayırı dolaştım. Elden çıkarmak istediği on iki kadar cılız elmanın başında bekleyen bir küçük kızın çevresini alan beş altı Savualıya rasladım. Bunlar kızcağızı elmalarından kurtarmak istiyorlardı. Ama hepsinin serveti ancak iki üç metelik tutuyordu ki onunla elmaların değerini ödeyemezlerdi. Bu durum hoşuma gitti; elmaların parasını vererek oğlanlara dağıttım. O zaman çocukluk saflığının sevinçle karışması ve çevreye yayılması gibi, yüreği en çok etkileyen bir olaya tanık oldum: seyirciler de o sevince katıldılar; bu denli ucuza pay aldığım sevinci sağlamam da ona büsbütün değer vermişti.

Şu zevkimi az uzaktakilerle karşılaştırırken, temiz ve doğal hazları aşağı görmekten ve onlarla alay etmekten başka bir şey olmayan zengin eğlenceleri arasındaki farkı iyice gördüm. Çamura bulanmış, ayaklar altında ezilmiş birkaç ekmek parçasını paylaşmak için dövüşen bu düşkün insanları seyretmekten nasıl bir zevk alabilirlerdi?

Bense, bu gibi fırsatlarda duyduğum yüksek hazzı düşündüğümde, onun iylik isteğinden çok, hoşnut yüzler görmek zevki olduğunu gördüm. Böyle bir görünümün, benim için bir büyüleyiciliği var ki, yüreğime dek işlemekle birlikte, salt bir "tutku"dan ortaya çıkmış gibidir. Neden olduğum hoşnutluğu göremezsem (verdiğime emin olsam bile) doyurulmuş sayılmam. Dahası, hatta bu, ondaki payıma bağlı dahi olmayan, çıkar sağlamayan bir zevktir: Örneğin halk bayramlarında beni her zaman, neşeli yüzler görme olanağı çekmiştir. Oysa neşeli olduğu ileri sürülen, ama eğlencelerinde pek az neşe görülen Fransa'da o bakımdan hep aldanmışımdır. Eskiden, halkın dans etmesini

seyretmek için sık sık koltuk meyhanelerine giderdim; ama bu danslar öyle keyifsiz, tavır ve edası öyle uyuşuk ve beceriksizceydi ki keyifleneceğime üzgünleşirdim. Ama, gülmenin kötücüllük ya da alaycılıkla karışmadığı Cenevre ve İsviçre'de her şey, bayramın sevincini ve neşesini taşır. Düşkünlük, orada iğrenç görünümünü dışarı vurmaz. Zenginlik de yüceliğini sergilemez. Gönençle gönül birliği ve kardeşlik, herkesi neşelenmeye çağırır. O saf hava içinde birbirini tanımayanlar tanışır, sarmaş dolaş olur, o günün keyfini çıkarmaya birbirlerini kışkırtırlar. Onlara bakmak bana yeter; bakarken neşelerine katılırım ve böyle neşeli insanlar içinde hiçbir yüreğin benimki gibi neşeli olmadığı kanısına varırım.

Bu, yalnızca duygulara dokunan bir zevkse de, elbette mânevi bir kaynağı da olacak; şundan belli ki aynı görünüm kötü insanların yüzünde belirdiğinde, kötülüklerinde başarılı olduklarını gösterdiğini anladığım zaman hoşuma gitmez de isyan ettirir. Yüreğim ancak saf sevinçlerden haz duyar. İnsafsız acımasız eğlenceden (bana dokunmasa da) üzüntü duyar. Bütün bu belirtiler, başka başka nedenlerden doğduklarına göre, kuşkusuz birbirine benzemez; ama ne de olsa sevinç belirtileridir ve duyumsanabilir farkları bende oluşturdukları tepkiler gibi güçlü değildir.

Acı ve üzüntü belirtilerini çok daha iyi duyarım; öyle ki onların karşılarında, içerdikleri heyecanlardan belki daha yeğin heyecanlara kapılırım. Tutkuları berkiten imgelemim, beni acı çeken kimseyle birleştirir ve bana, çoğu kez, onunkinden daha büyük bir kaygı verir. Kızgın bir

yüzü görmeye dahi dayanamam; hele bu kızgınlığın bana dokunduğunu anlarsam... Bir zamanlar sürüklenmek budalalığında bulunduğum evlerde, istemeye istemeye hizmet eden uşakların suratlarını asmalarının, homurdanmalarının, bana ne çok paraya mal olduğunu anlatamam. Aslında o evlerin uşakları, bana her zaman, efendilerinin konukseverliğini epey pahalı ödettiler. Duygulara dokunan her şeyle ve hele sevinç ya da acı, iyilikseverlik ya da nefret belirtileriyle gereğinden çok üzüldüğümden, bu dış izlenimlere kapılır ve onlardan yalnızca kaçarak kurtulurdum. Tanımadığım birinin bir davranışı, bir işareti, bir bakışı keyfimi bozmaya ya da acımı dindirmeye yeter. Kendimi ancak yalnızlık içinde bulurum; yalnızlık dışında, çevremin oyuncağıyım.

Eskiden herkesin gözünde içtenlik ve beni tanımayanlarınkinde, hiç değilse ilgisizlik gördüğüm toplumda yaşamaktan zevk alıyordum. Ama beni halka belletme ve hem de gerçek kişiliğimi gizleme konusunda aynı çabanın gösterildiği bugün, ne zaman sokağa ayak atsam, çevremde yürek paralayıcı konulara raslıyorum. Kırlara doğru koşuyor, yeşilliği görür görmez geniş bir soluk alıyorum. Yalnızlıktan hoşlanmama nasıl şaşılır? İnsanların yüzünde düşmanlıktan başka bir şey görmüyorum; oysa doğa bana hep gülüyor.

Oysa, açık söyleyeyim, beni henüz tanımayan insanlar arasında yaşamaktan hâlâ zevk alıyorum. Ama artık bu, benden esirgenen bir zevk oldu. Daha birkaç yıl önce, köylerden geçmeyi, çiftçilerin döğenlerini onarmalarını, kapı önlerinde çocuklarıyla birlikte oturan kadınları seyretme-

yi severdim. Bunda duygulandırıcı bir durum vardı. Belli etmeksizin durur, o saf insanların çalışmalarını ve davranışlarını izler, bilmem neden, içimi çekerdim. Böyle bir eğlenceden hoşlandığımı görüp, beni ondan da mı yoksun kılmak istediler acaba? Her neyse, karşılaştığım kimselerin yüzlerindeki, bakışlarındaki değişmelere bir anlam vermek gerekirse, beni herkese tanıtma konusunda epey çaba gösterilmiş. Aynı olay, daha yeğin olmak üzere, Invalides'de oldu. Bu güzel kurum, beni her zaman ilgilendirmiştir.

Isparta'nınkiler gibi "eskiden genç, cesur ve atak" denebilecek o yaşlı insanlara, hep sevgi ve saygıyla baktım.

En çok beğendiğim bir gezinti yeri, Harp Okulu çevresiydi. Orada, askerlik göreneğini koruyan ve ben geçerken selam veren kimi savaş sakatlarına raslardım. Yüz kez daha içtenlikle karşılık verdiğim bu selam gururumu okşayarak onlarla karşı karşıya gelmek isteğimi artırıyordu. Benimle ilgili şeylerden hiçbirini gizleyemediğim için, savaş sakatlarından ve durumlarında beni duygulandıran yönlerinden sık sık söz ediyordum. Az zaman geçmeden onlara yabancı olmadığımı, halk bana nasıl bakıyorsa onlar da bana öyle baktıklarına göre, beni pek iyi tanıdıklarını anladım. Selamlaşma kesildi. Saygılı davranışların yerini sert yüzler, düşmanca bakışlar aldı. Uğraşlarının gereği olan gönül ve söz açıklığı, alaycı ve yalancı bir tavır takınmalarına izin vermediğinden, hiç gizlemeye gerek duymadıkları bir kin gösterdiler. Perişanlığım o dereceyi bulmuştur ki bana öfkelerini saklamayanları bile, takdir etmek zorunda kalıyorum.

Ondan beri Invalides yöresinde gezinmekten hoşlanmaz oldum. Ama, savaş sakatlarına karşı olan duygularım, onların bana karşı duyduklarına bağlı bulunmadığı için, yurtlarını savunan bu adamlara her zaman saygı ve ilgiyle bakarım; ancak, haklarında beslediğim takdire bu denli kötü karşılık vermeleri bana acı geliyor. Bana karşı söylenenlerden her nasılsa haberi olmayan ya da beni tanımayarak düşmanlık göstermeyen birine rasladığımda, onun incelikli selamı ötekilerin haşin tavrını unutturur. Bunları gerçekten unutarak yalnızca onunla ilgilenirim ve o adamın, kine açılmayan ruhum gibi bir ruh taşıdığını varsayarım. Geçen yıl, Kuğular Adası'nda gezmeye giderken de aynı zevki duydum. Zavallı, yaşlı bir savaş sakatı, karşıya geçmek için sandalda bekliyordu. Ben de binerek sandalcıya yola çıkmasını söyledim. Sular dalgalıydı; gidiş epey uzun oldu; her zamanki gibi kötü bir davranışla karşılaşma korkusuyla yaşlı askerle konuşmuyordum. Ama, görmüş geçirmiş görünümü beni yatıştırdı. Konuştuk. Aklı başında, namuslu bir adam izlenimini verdi. Açık ve incelikli edası beni hem şaşırttı, hem büyüledi. Kendisine henüz beni tanıtmadıklarını ve hakkımda bilgi vermediklerini anladım. Tanınmamış olmaktan yararlanarak, onunla üç beş dakika söyleştim; bu söyleşide bulduğum haz, bana, en basit bir eğlencenin değerinin bile, ancak kırk yılda bir olmasıyla yükseldiğini öğretti. Sandaldan ineceği sırada cebinden beş paracığını çıkarmaya hazırlanıyordu. Karşı çıkar diye korka korka parasını cebine koymasını rica ederek sandalcının ücretini verdim. Karşı çıkmadı; tersine, benden yaşlı olduğu için sandaldan inerken yardım etmem-

le büsbütün sevindi. Benim de, sevincimden ağlamak çocukluğunda bulunduğuma kim inanır! Tütün alsın diye eline birkaç metelik sıkıştırmak için can atıyordum; ama bunu göze alamadım. Aynı cesaretsizlik, beni birçok kez, içimi açacak iyiliklerden alıkoymuştur; bunlardan vazgeçerken budalalığıma da ilenç yağdırdım. O günse, yaşlı askerden ayrılırken düşündüm ki temiz ve çıkar dışı işlere, onların soyluluğunu bozan, çıkar kaygısızlığını lekeleyen parayı karıştırmakla, sanki kendi ilkelerime karşı gelmiş olurdum; bu düşünce bana avuntu verdi. Gereksinmesi olanların yardımına koşmalı; ancak, her günkü ilişkilerimizde iyilikseverliğin, çelebiliğin işine engel olmayalım; böyle saf bir kaynağı, para ya da ticaret kaygılarıyla zehirlemeyelim. Hollanda'da halkın saati söylemek ya da yol göstermek için para aldığını söylerler. En sıradan insanlık görevlerini alışveriş konusu yapmak için pek aşağılık bir ulus olmalı.

Konukseverliğin parayla satıldığını yalnızca Avrupa'da gördüm. Asya'nın hiçbir yerinde konuktan para alınmaz. Belki rahat etmek söz konusu değildir, ama "ben ki bir insanım, insanlar beni konuk ediyor; beni konuk eden, salt insanlıktır," diyebilmek az şey mi? Yüreğimiz vücudumuzdan daha çok gözetilirse, küçük küçük yoksunluklara kolayca katlanılır.

ONUNCU GEZİ

Paskalya'ya raslayan bugün, Madam de Warens'le tanışalı elli yıl oldu. Yüzyılla birlikte doğduğu için, o tarihte yirmi sekiz yaşındaydı. Ben daha on yedimi tamamlamıştım ve henüz gelişen, henüz bilmediğim özyapım, doğuştan canlı yüreğime yeni bir sıcaklık veriyordu. Bu canlı ama yumuşak ve çekingen, aynı zamanda yüzüne bakılır delikanlıyı hoş görmesi kimseyi şaşırtmıyorduysa da, pek zarif, pek ince bir kadının bana minnettarlıkla birlikte ayırt edemediğim duygulardan çok daha âşıkanelerini göstermesi, çok daha az şaşırtıcıydı. Ancak, daha da şaşırtıcı olan şudur ki onunla tanıştığım dakika bütün yaşamımı belirleyerek, kaçınılmaz bir süreklilikle ömrümün sonuna dek yazgımı da kararlaştırdı. Yapım dolayısıyla en değerli yeteneklerini geliştiremeyen ruhum, henüz kesin olarak biçimlenmemişti. O biçimi sabırsızlıkla bekliyordu; ama şu tanışmayla hızlanması gereken dakika beklendiği gibi çabuk gelmedi; aldığım eğitimin gereği olan yalınlık, bana, sevgi ve saflığın aynı yürekte yaşadığı o nefis ama kısa ruh durumunu çok uzun süre tattırdı. Ruhum beni

uzaklaştırmıştı; ancak her şey beni ona yönelttiği için, ona dönmem gerekti. Bu dönüş, yazgıma kesin biçimi verdi. Ruhuma kavuşmadan çok önce, onun için ve onda yaşıyordum. Birlikte ne rahat, ne güzel günler geçirecektik! Böylelerini tatmadık değil, ama pek kısa oldu; arkasından da neler geldi! Engelsiz, karışıksız olup gerçekten yaşadım diyebileceğim kısa dönemi neşe ve zevkle anımsamadığım gün yoktur. Vespasidnus döneminde azledilerek son günlerini kırlarda geçiren komutan gibi, "yeryüzünde yetmiş yıl geçirdim; yedisini yaşadım," diyebilirim. Bu kısa ve ama değerli dönem olmasaydı kendim için karar veremezdim. Çünkü, ömrümün öteki bölümünde uysallığım ve yumuşaklığım yüzünden başkalarının tutkuları ve yükselmeleriyle öylesine şuraya buraya çekildim, atıldım ki, böyle fırtınalı bir yaşamda her şeye boyun eğmem dolayısıyla, kendi davranışlarımda istemimin payını belirleyebilecek durumda değilim. Ancak, tatlı ve incelikli bir kadının aşkıyla o birkaç yıl istediğimi yaptım, istediğimi aldım ve onun gösterdiği örnekten, verdiği dersten yararlanarak, boş zamanlarımi henüz sıradan ve genç ruhuma, kendisine en çok yaraşan ve o günden beri koruduğu biçimi verebildim. Yalnızlık ve kendi kendimle hesaplaşma zevki yüreğimde, onu beslemek için yaratılmış sevgi duygularıyla birlikte doğdu. Gürültü onları sıkar ve boğar, sessizlikse canlandırıp coşturur. Sevmek için kendimi dinlemeye gereksinmem var. "Anne"yi köyde yaşamaya yüreklendirmiştim. Bir koyağın yamacındaki eve sığınmıştık; ancak orada, dört beş yıl, bugünkü ürkünç talihimi unutturan bir yüzyıllık mutluluk yaşadık. Gönlüme göre bir dost aramıştım;

bu dost, oydu. Köyde yaşamak istemiş ve muradıma ermiştim. Kimseye bağlı olmaya katlanmazdım; işte özgürdüm; özgür olmaktan da daha çok bir şeydim: Çünkü yalnızca kendi sevgilerime bağlı olduğum için istediğimi yapıyordum. Zamanım hep, ya aşkıma ya da kır işlerime ayrılmıştı. Böyle güzel bir yaşamın sürmesinden başka bir şey dilemiyordum. Tek korkum uzun sürmemesiydi. Durumumuzun doğal olmayışıysa, bu korkunun esaslı olduğunu gösteriyordu. Bunun içindir ki kaygımı gidermek, etkilerini önlemek çarelerini de aramaya koyuldum. Hüner ve beceri zenginliğinin düşkünlüğe karşı en güvenli çare olduğunu düşünerek, kadınların en iyisine, ondan gördüğüm yardımı, günün birinde (hâlâ gücüm yeterse) yetiştirmeye hazırlanmak için bütün boş zamanlarımı bu amaca ayırmaya karar verdim.

Cumhuriyet'in
okurlarına armağanıdır.
Parayla satılmaz.